

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ
2**

**BUDAPEST
1979**

NÉVTANI

ÉRTESÍTŐ

2

BUDAPEST

1979

N É V T A N I É R T E S Í T Ő

a Névutató Munkaközösség időszakos kiadványa

Szerkeszti: Hajdú Mihály és Mező András

2. szám

T a r t a l o m j e g y z é k

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Fabó Kinga: A névtan helye a társadalomtudományok között . . .	3
η: A ragadványnevek problematikája	6
Mizser Lajos: A predikátum	16
Hajdú Mihály: A magyar névtudomány műszavai	18
Rácz Endre: Névészeti terminológiai megjegyzések	28
Bachát László: Hozzászólás a névtudomány műszavai című cikkhez	31
Szabó T. Attila: Levélrészlet a névtudomány műszavairól	33

SZEMLE

Isztoricseszka Onomasztika (Juhász Dezső)	35
Kálmán, Béla. The World of Names (Hajdú Mihály)	38
Ivan Lutterer—Luboš Kropáček—Václav Huňáček, Puvod zeme- pisnych jmen (Bredár Éva)	40
Penavin Olga—Matijevics Lajos, Szabadka és környéke föld- rajzi neveinek adattára (Papp György)	42
Szövegközlések Pesty Frigyes helynévtárából (Juhász Dezső) . .	45
Karl Nehring, Comitatus Abaujvariensis et Tornensis (H—ú) . . .	49
Viljo Nissilä, Suomen Karjalan nimistö (Markku Rainio)	50
Milica Grković, Rečnik ličnih imena kod Srba (Virág Gábor) . . .	51
Horst Naumann—Gerhard Schlimpert—Johannes Schultheis, Das kleine Vornamenbuch (Bachát László)	53
Horst Naumann, Vornamen heute (Hegedüs Attila)	57
B. Gergely Piroska, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere (Hajdú Mihály)	59
A. Ch. Kanellis—W. Bauer, Die Volksnamen der Vögel Griech- lands (Reuter Camillo)	62
Namenkundliche Informationen Nr. 30—35. (Bachát László).	64

MŰHELY

A Jugoszláviában folyó magyar névgyűjtés (Matijevics Lajos) . .	67
Helynévazonosító tár az MTA Régészeti Intézetében (Torma István)	71
Névtani témájú kéziratok a JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában (Takáts Károlyné)	76

FIGYELŐ	79
-------------------	----

KRÓNIKA	87
-------------------	----

SUMMARY	91
-------------------	----

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
N é v k u t a t ó M u n k a k ö z ö s s é g e

ISSN 0139-2190

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

A NÉVTAN HELYE A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖZÖTT

1969-ben a II. Névtudományi Konferencián szinte minden előadó hangsúlyozta, hogy a névtan nyelvészeti tudományág, a névtan része a nyelvtudománynak. Erre a megállapításra nyilván az a tény adhat alapot, hogy a nevek kétségkívül részei a nyelvnek. Például a János szó ugyanúgy nyelvi jel, mint az asztal.

Ahhoz azonban, hogy a névtant önálló nyelvészeti tudományágnak tekintsük, amelynek megvan a maga illetékességi köre, nem elég azt kimutatni, hogy egy tulajdonnév ugyanúgy nyelvi jel, mint egy köznév. Bizonyítani kell azt is, hogy a tulajdonnév más, hogy különbözik a többi nyelvi jeltől, például a köznevektől. Ha ugyanis ez nem bizonyítható, akkor a névtan vagy nem önálló tudományág a nyelvészetben belül, mert tárgya ugyanaz, mint más nyelvészeti diszciplínáké; vagy önálló ugyan, de nem nyelvészet.

Egy elem csak akkor nevezhető nyelvi kategóriának, ha vannak olyan nyelvi kritériumok, amelyek alapján azonosíthatjuk (ismérveit megadhatjuk), és ezzel együtt megkülönböztetjük más nyelvi kategóriáktól. Azaz, ha nyelvi (és nem csak logikai) érvek alapján (is) különbséget tudunk tenni a János és az asztal szavak között.

A tulajdonnevek esetében ilyen nyelvi kritériumokat nem tudunk felsorolni. Egyetlen cikk kivételével (BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY: NyK. LXXIX, (135—55) a tulajdonnevek formális viselkedését még

senki sem vizsgálta, és még senkinek sem sikerült a tulajdonnév nyelvi (fonológiai, morfológiai vagy szintaktikai) specifikumát vagy specifikumait megtalálnia. Az említett cikk pedig, amely az első kísérlet a tulajdonnév formális viselkedésének a leírására, éppen azt bizonyítja, hogy a hagyományos nyelvleírásban használt tulajdonnévfogalom nem azonos azzal a „tulajdonnévvel”, amely a szintaktikai disztribúció (tehát a nyelvi elemzés) alapján mutatható ki a nyelvben.

A tulajdonnév — köznévi nyelvi kritériumok alapján való elkülönítésének az igénye jelen van BALÁZS JÁNOS egyik tanulmányában is (ÁltNyelvTan. I, 42): „Kuryłowicz helyesen jegyezte meg, hogy a nyelvészetén kívüli szempontok gyakran előtérbe kerülnek a névtani vizsgálatokban, holott a nyelvésznek igazában azokat a sajátosságokat kellene kutatnia, amelyek a tulajdonnevet a névszók más kategóriáitól megkülönböztetik.”

Az idézett rész kettős igényt és feladatot jelez: 1. nyelvi kritériumok alapján vizsgálni a tulajdonnevet; 2. ezek segítségével megkülönböztetni azt más névszóktól.

A tanulmány további részében azonban éppen a föntiek ellenkezője történik: BALÁZS nyelven kívüli (logikai) érvekkel bizonyítja, hogy a tulajdonnév lényegében ugyanolyan nyelvi jel, mint a többi, mert ugyanúgy van általánosító jelentése, azaz konnotációja, mint más nyelvi jeleknek. Ezt a fokozatos logikai szibszumpció műveletének alkalmazása teszi lehetővé. Ennek a lehetősége biztosítja, hogy a tulajdonnév által jelölt egyedi dolog is mindig egy magasabb kategóriába (osztályba, csoportba) tartozik. Ezért a tulajdonnév nemcsak egyedét, nemcsak egyedi dolgot jelöl, hanem mindig utal arra a csoportra is, amelybe az általa jelölt egyed tartozik, tehát általánosít is.

BALÁZS-nak egy másik tanulmánya (NyttudÉrt. 70. sz. 295–301) a fönti gondolatmenetet folytatva a tulajdonnév és a köznévi különbségét kizárólag a logika síkján ragadja meg: a tulajdonnév mindig az egyeditől kiindulva mutat az általános felé, a köznévi pedig fordítva, az általános felől mutat vissza az egyedi felé.

A BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY-féle tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy a tulajdonnevek formális viselkedésük szempontjából semmiben sem különböznek a köznevektől. Ebből az következik,

hogy vizsgálatuk nem igényel más, a köznevek vizsgálatától eltérő módszereket. Nyelvészeti szempontból tehát indokolatlan egy önálló névtan tudományág léte. Ezt mutatja maga a gyakorlat is: a névtan valójában nem a nevek nyelvészeti, hanem szociológiai, művelődéstörténeti stb. vonatkozásaival foglalkozik (nevek összegyűjtése, névdívat, névadási szokások vizsgálata stb.).

A névtan valós helyének kijelöléséhez SZÉPE GYÖRGY tanulmánya (NytudÉrt. 70.sz. 307—11) ad néhány hasznos és érdekes szempontot. Vizsgálata azért figyelemre méltó, mert kiindulópontja a nyelv (Jakobson-féle) kommunikációs modellje. Ez röviden a következő okok miatt fontos: 1. összhangban van a nyelv lényegéről alkotott általános fölfogással (a nyelv a kommunikáció eszköze, a kommunikáció csak a nyelvhasználatban valósulhat meg, a nyelv lényege pedig nyilvánvalóan a használatában van); 2. úgy tűnik, hogy a nyelv többi fontos aspektusa is a kommunikáció elemzése és a kommunikációs folyamat középpontba állítása felől közelíthető meg és írható le a legjobban, nyelvről való tudásunk így foglalható össze legjobban egy egységes képbe; 3. összhangban van az újabb nyelvelméleti kutatásokkal, mert ezek kiindulópontja a fentiek értelmében a kommunikáció. Így tehát lehetőség adódik arra, hogy a nevek problémáját belehelyezzük egy egységes nyelvelméletbe.

SZÉPE vizsgálatának alapkérdése (kiindulópontjának megfelelően) az a probléma, hogy van-e önálló névadó funkció, és ha igen, ez milyen természetű, hogy viszonyul a nyelv többi funkciójához. „A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció” (i.m. 309). A „nyelvi” és a „nyelv segítségével gyakorolt” közötti különbségtétellel — más elnevezéssel ugyan — de találkozunk néhány más szerzőnél is. HELLER ÁGNES például (A mindennapi élet) különbséget tesz beszédcselekvés (szóbeli cselekvés) és a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozása között. Beszédcselekvés a közlés, a megbeszélés, a rábeszélés stb.; a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozása a kérdés, parancs, kérés, fölszólítás stb. HELLER terminológiája ellenkezik a szokásossal, de a megkülönböztetés maga helyes, mert amit ő a közvetlen cselekvés nyelvi vonatkozásának nevez, az az AUSTIN—SEARLE-féle értelemben vett beszédcselekvés = a beszéd

által végrehajtott cselekvés. Olyan cselekvés, amelyet semmilyen más módon nem tudnánk végrehajtani, csak a beszéd segítségével. Például: azzal vádolkok, hogy... A vádolkok itt egyszerre beszéd és tett. A vádolás aktusát csak úgy tudom végrehajtani, ha kimondom a vádolkok igét. SEARLE szerint (Speech Acts) a referencia is beszédaktus. A tulajdonnevek intézményére éppen azért van szükség, hogy segítségükkel végre tudjuk hajtani az azonosító referencia beszédaktusát.

Mindennek a figyelembevételével érthető SZÉPE megfogalmazása: a névadás a nyelv segítségével gyakorolt funkció. Azonban nemcsak a nevek használata, a névadás az egyetlen ilyen, a nyelvi és a nem nyelvi határterületen levő jelenség. SÓS VILMOS írja (Modern igazságelméletek, 141) a nyelv gyakorlati használatáról: "...ez pedig már nem tekinthető egyértelműen nyelvi tényezőnek. A nyelvhasználati szabályok és a nyelvi eszközök elválaszthatatlanok a gyakorlattól, de azért nem azonosak magával a nyelvi gyakorlattal. Legalábbis határproblémáról van szó."

A fentiek értelmében úgy tűnik, hogy a névtan a nyelvi és a nem nyelvi határán levő tudományág. Jelentősége (és sajátos kutatási területe) éppen az, hogy föltárhatja ezeket az eddig még nem vizsgált, de nagyon érdekes jelenségeket.

FABÓ KINGA

A RAGADVÁNYNEVEK PROBLEMATIKÁJA

A ragadványnevek kérdéskörét vázolva ki kell térnem néhány névtudományi alapproblémára. A névtudomány egyéb tudományágak közötti helyéről folytatott vitát nem részletezném. Csupán annyit jegyzek meg, hogy a névtudomány vizsgálati anyagát tekintve a nyelvtudomány körébe tartozik, azaz a nevek mint nyelvi elemek ugyanúgy részei valamely nyelv rendszerének, mint más, nem névtermészetű nyelvi elemek. E tekintetben a nyelvtudomány alapelvei, módszerei márvadók a névkutatásban is.

Emellett hangsúlyozni kell, hogy a névtannak megvannak a sajátos kérdései (gondoljunk csak a névadás, névhasználat, névélet, névdivat stb. problémáira). Ezek megközelítéséhez számos nem nyelvi tényező (gazdasági, szociológiai, művelődési, településtörténeti, családtörténeti, pszichológiai stb.) bevonása szükséges, pusztán a nyelvi elemek rendszeréből nem magyarázhatók meg. (V.ö.: BENKŐ: MNy. XLV, 245—6, UŐ.: NytudÉrt. 70. sz. 7; PAPP L.: uo. 27—8).

A nyelv rendszer szerű fölfogásának érvényesítése nagy haszonnal jár a névtani kutatásokban. Részint a névrendszernek a nyelvrendszerben mint nagyobb egységben betöltött szerepéről, funkcionális és alaki kapcsolatairól nyerhetünk információkat, részint a névanyag rendszer szerű értelmezésével az egyes névtípusoknak illetőleg neveknek (a személynevek esetében a vezeték-, kereszt- és becézőneveknek valamint a ragadványneveknek) mint részrendszereknek illetve mint a rendszer elemeinek egymáshoz, továbbá a rendszer egészéhez való viszonyát tisztázhatjuk.

A névkutató figyelmét nem kerülhetik el azok az újabb törekvések, amelyek a tulajdonnév jelfunkciójának megfejtését célozzák; nélkülözhetetlenek a tulajdonnév mibenlétének feltárásában, köznévi és tulajdonnévi határvonalának meghúzásában. Ezek eredményeiből a magunk számára annyit vonhatunk le, hogy a tulajdonnév elsődleges funkciója az identifikálás, a más/ok/tól való megkülönböztetés, míg másodlagosan — nyilván a nevek rendszer természetéből fakadóan — konnotatív értéke is van. Különösen fontosnak tartom, hogy a név egyedítő jellegéből adódóan jelentéstani szempontból nem szakítható el az egyedített dologtól, a térben és időben meghatározott denotáltumtól, mint ahogy nem szakítható ki a térben és időben meghatározott névadási rendszerből sem. (V.ö.: MARTINKÓ A.: PaisEml. 170—3; BALÁZS J.: ÁltNyelvTan, I, 44—51; UŐ.: NytudÉrt. 70. sz. 298; SEBES-TYÉN Á.: uo. 302—7; KÁROLY S., Általános és magyar jelentés tan. Bp., 1970. 111—4; SOLTÉSZ K.: NytudÉrt. 83. sz. 557—61.)

Azonban ahogyan a nevek nem önmaguktól keletkeznek, továbbá egy élő névrendszer nem önmagától funkcionál, hanem mint mozgató rugó, valamiféle névhasználó közösség húzódik meg mögötte, úgy a névtani vizsgálatokból nem hagyható ki e közösség jellegének (gazdasági, szociológiai, műveltségbeli, pszichológiai arculatának), valamint a nevekhez, névhasználathoz való viszonyának tisztázása sem.

Szűkítve a kört, ezek után térjünk rá a ragadványnevek szorosabban vett problematikájára. Elsőként magát a névtípust kell körülhatárolni. Az ide sorolható neveket többféle terminussal is szokták illetni a szakirodalomban, s ugyanakkor a ragadványnév műszót többféle értelemben is használják. Bárhogy is igyekeztem megkerülni a problémát, a terminológiai bizonytalanság szükségessé teszi egyszer a kérdés tisztázását. Anélkül, hogy belebonyolódnék a ragadványnév-szakirodalomban kialakult terminológiai vitába (v.ö.: FEHÉRTÓI K.: MNy. LXII, 462–5), s valamiféle Ariadne-fonalat adnék eligazítóul ehhez a labirintushoz, pusztán néhány ellentmondásra hívom föl a figyelmet, s a magam műszóhasználatát vázolom.

Mind a történeti, mind a jelenkori névkutatásban eléggé elterjedt a ragadványnév fogalmának szűkebb értelmezése. Úgy tűnik, ez a fölfogás a történeti kutatásokban alakult ki, majd innét terjedt át a leíró vizsgálatokba, s ez tudománytörténeti okokkal könnyen meg is magyarázható. A névtörténeti munkákban azonban eléggé képlékeny halmazállapotban jelenik meg ez a szűkebb ragadványnév-fogalom. Többnyire az úgynevezett jelző és a gúnynev terminus kíséretében, különböző jelentéstani kategóriák közé besorolva, önmagán belül is jelentéstani csoportokra osztva, mint a vezetécknevek alapanyaga. (V.ö.: MEIICH: MNy. XXXIX, 273; KNEZSA, A magyar és szlovák családnevek rendszere. Bp., 1965. 8; BENKŐ, A régi magyar személynévadás. Bp., 1949. 9; BÁRCZI, A magyar szókincs eredete.² Bp., 1958. 139.)

A vezetécknevek kialakulásával kapcsolatban KÁLMÁN BÉLA (A nevek világa. Bp., 1967. 68) a megkülönböztető nevek öröklődéséről beszél, ugyanakkor a ragadványnevekkel foglalkozó fejezetben az ősi magyar nevek jelentős részét ragadványnévi eredetűnek tartja (i.m. 100), a „második nevet” (azaz a vezetécknevet) általában ragadványnévből származónak tekinti (101), majd a megkülönböztetés szükségességének harmadszori megismétlődését említi, s az újkori ragadványneveket egységes kategóriaként kezeli: „Keletkezésük oka azonos a vezetécknevekével, tehát ugyanolyan csoportokat különböztetünk meg, mint a vezetécknevekben” (104). A kiemelt példából nyilvánvaló, hogy a szűkebb ragadványnév-értelmezésből nem derül ki pontosan, miféle névtípust jelöl a műszó, a jelentéstani kategóriák

közül kirl (mert nem jelentéstani kategória), használata ebben a csoportosításban fölöslegesnek látszik, hiszen kiiktatásával az altípusok megfelelő helyükre (tudniillik a többi jelentéstani csoport közé) kerülhetek volna.

A leíró szakirodalomban LŐRINCZE LAJOS (MNyj. I, 64—94) fölfogása rokonítható leginkább a szűkebb ragadványnév-értelmezéssel. Ő a megkülönböztető név főkategória alatt állítja szembe a belső keletkezéstű (önmagában is erősen heterogén, tulajdonképpen örökölt megkülönböztető nevek) ragadvány- és gúnyneveket (68). Fölosztása ellentmondásosságát maga is jelzi, de nem kísérel meg annak kiküszöbölését. Általában jellemző a leíró szűkebb értelmezésekre, hogy a ragadványneveket és gúnyneveket elkülönítik, egyenrangú kategóriaként kezelik (MARKÓ I. L.: Nyr. LXXIX, 115; PENAVIN O.: MNy. IX, 189—92; POSGAY I.: NytudDolg. 12.sz. 13. stb.). Így viszont az a furcsa helyzet áll elő, hogy ezekben a leíró vizsgálatokban a ragadványnevek alaptípusaiként szerepelnek azok a jelentéstani kategóriák (az apa neve, származásra, foglalkozásra utaló nevek stb.), amelyeket a történeti kutatásban a ragadványnevekkel azonos vagy magasabb szintű kategóriaként tartanak számon; ugyanakkor a gúnyneveket — érzelmi-hangulati telítettségük, egyénhez kötöttségük okán — kiszakítják a ragadványnév kategóriájából, holott a történeti kutatásokban leginkább ilyen típusú nevekkel szoktak foglalkozni ragadványnév meghatározás alatt.

A ragadványnevek t á g a b b értelmezésével kapcsolatban SZABÓ ISTVÁNT idézem: „családneveink először valójában úgynevezett ragadványnevek voltak: a közösségben megkülönböztetésül vagy jellemzésül valami jelző ragadt kinek-kinek a személyéhez /a kiemelés tőlem: h/, mintegy kiegészítve a keresztelésben elnyert egyéni nevet. Ha e jelző állandósult, és a hozzátartozókhöz is hozzátapadt, immár nem ragadvány- hanem családnevről szólhatunk" (MNyTK. 86.sz. 10). Véleményem szerint amennyiben a ragadványnév terminussal egyáltalán élni akarunk, csak ebben az értelemben indokolt a használata, akár a történeti, akár a jelenkori névanyag használatában. (V.ö.: FEHÉRTÓI K.: MNy. LXI, 421—6; BALOGH LÁSZLÓ: MNy. XII, 110; BURA L.: NyírK. X, 369; SZÁSZ L.: uo. 78—9; TÓTH K.: MNy. XII, 96; BACHÁT L.: NytudÉrt. 70.sz. 130—4;

ÖRDÖG F., Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973. 154; HAJDU M.: Magyar becézőnevek. Bp., 1974. 41; B. GERGELY P.: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest, 1977. 33.)

A névtípus, amit jelöl, heterogenitásában is homogén: az elnevezés csak a kialakulás módjára utal. A vezetékneveket a szinkroniában egyetlen megfogható mozzanat (és ennek következménye) választja el a ragadványnevektől: rögzítetten öröklődő voltak. Kialakulásmódját tekintve a két kategória egymásba mosódik, mint ahogy ebből a szempontból eredeti egyelemű neveink is közülük sorolandók. (V.ö.: KÁLMÁN B.: i.h.)

A jelenkori névrendszerre irányítva figyelmünket: ragadványnévnek tekinthetünk minden olyan névelemet, amely egy közösség névhasználatában valamiféle funkcionális okból a megnevezett személyhez tapadt, saját vezetéknevén (a férj vezetékneve az asszonynevekben hivatalos volta miatt nem tartozik ide) és keresztnévén illetve annak becéző változatain kívül előfordul a megnevezésben, figyelmen kívül hagyva a név kialakulásának idejét, hangulati tartalmát, örökölhető voltát, névkapcsolatait stb.

A ragadványnevek kialakulásának okát, névrendszerbeli helyét, a névhasználatban betöltött szerepét vizsgálva szem előtt kell tartani, hogy egy-egy névhasználati közösségben a személynevek két fő területen működnek: az írott nyelvben (hivatalos névhasználat) és a beszélt nyelvben (szóbeli vagy népi névhasználat). A névrendszer, a névhasználat e két oldalának következetes elkülönítése, összefüggéseinek feltárása különösen indokolt. (V.ö.: MARKÓ I. L.: Nyr. LXXIX, 114; B. GERGELY P.: MNyj. XIV, 5; ÖRDÖG F.: i.m. 21.) Hasonló szempontból tanácsos a megnevezés két alaphelyzetének, a szóltáznak és említésnek szétválasztása kapcsolataik figyelembe vételével (ÖRDÖG F.: i.m. 79, 150).

A ragadványnév-problematika egyik legkényesebb pontja a névtípus belső rendszerezése, altípusainak elhatárolása. LŐRINCZE idézett alapvető tanulmányától (MNyj. I, 68) a legutóbbi földolgozásig (B. GERGELY P.: i.m. 84) szinte valamennyi munkában fölpanaszolják a vizsgálati szempontok, terminusok, fogalmak tisztázatlanságát, kiforratlanságát. Valóban a vizsgálati szempontok kiválasztásától,

következetes érvényesítésétől nemcsak egy-egy földolgozás belső logikája függ, hanem ezen múlik a különböző települések, területek névanyagának összehasonlíthatósága is. Magam végső soron nem is a rendszerezési szempontok sokféleségét tartom a fő problémának (tekintve, hogy a ragadványnév-kategória több vonatkozásban is heterogén jellegű), hanem a szempontok keveredését. Egy elemző munka föladatát éppen abban látom, hogy a különböző vizsgálati szempontok következetes érvényesítésével elhatárolt névtípusok belső összefüggéseire rávilágítson. Főbb elemzési lehetőségként a ragadványnevek funkcióját, a névadás indítékát, a nevek érzelmi-hangulati tartalmát, szerkezetét, nyelvi anyagát, öröklődését, használati körét emelem ki, s érintek néhány velük kapcsolatos általánosabb kérdést.

A ragadványnevek alapfunkciója — mint minden névtípusnak és minden névnek — a megkülönböztetés. (V.ö.: FEHÉRTÓI K.: MNy. LXXII, 464; ÖRDÖG F.: i.m. 79.) Bár funkcióérték tekintetében az egyes nevek az adott névrendszerben betöltött pozíciójuknak megfelelően jelentős eltéréseket mutathatnak, a különböző névtípusok lényegi különbségét nem funkciójukban látom, hanem a megkülönböztetés módjában. Tulajdonképpen A. DE VINCENZ is a megkülönböztetés módja alapján határolja el a személynevek típusait: "...a családnév a családhoz ('a férfi ősök összessége' értelemben) kapcsolva nevez meg (jegyzetben: Míg a családi ragadványnév csak azokra a férfira vagy esetenként női ősökre vonatkozik, akiknek az emlékét a népi emlékezet megőrzi), a patrónym ragadványnév csak az apára, az egyéni ragadványnév a megnevezett személy valamely tulajdonságára... a keresztnév pedig magára a megnevezett személyre utal." (Orbis. XI, 33.)

A térben és időben változó gazdasági-társadalmi függvényű megkülönböztetési mód kérdése viszont a ragadványnevek esetében összefonódik a névadás indítékának problémájával. Ragadványnévkutatásunkban az indíték többnyire mint fő rendszerező elv jelentkezik. KERTÉSZ MANÓtól kezdve (Nyr. XXXI, 244—8) szinte valamennyi ragadványnévvel foglalkozó kutató e szempont alapján osztályozta anyagát több-kevesebb következetességgel, részben a vizsgált névanyag természetéből, részben a kutató fölfogásából eredő egyéni eltérésekkel. Alkalmazásával kapcsolatban itt csupán két

problémára hívnám föl a figyelmet. Az egyik az, hogy világosan kell látni: a névadás indítéka nem azonos a név anyagául szolgáló szó jelentésével, és semmiképpen nem azonos magának a névnek a jelentésével, bár kétségkívül mindkettőhöz köze van. A névadás indítéka, motivációja lényegében az a lélektani mozzanat, amely alapján a név létrejön. Ennek hangsúlyozása azért szükséges, mert a rendszerezésekben gyakran vezet következetlenséghez, hogy az indíték szerinti osztályozás keveredik a név alapjául szolgáló szó fogalmköre szerinti besorolással. Valójában a névként szereplő szó fogalmköre gyakran rávilágít a névadás indítékára, mert közvetlen a kapcsolatot közöttük (pl. Egyfűli), de néha ez a kapcsolat indirekt, áttételes a névadás motivációja, az alapul szolgáló szóból nem fejthető meg (B. GERGELY P.: MNyj. XIV, 11). A probléma megvilágítására egyetlen jól ismert példát hoznék föl. Ha nem ismernénk Cicero nevének keletkezési körülményeit, a névadás indítéka szerinti csoportosításban csak az ismeretlen indítékúak közé sorolhatnánk be, míg egy jelentéstani osztályozásban megjelenne a maga stabil helye a növénynevek között (Cicer arietinum 'csicsseriborsó'). Mivel azonban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a névadás indítékát pontosan ismerjük: „Cicero őse azért kapta ezt a nevet, mert orra hegyén borsó-szerű bibircsók vagy szemölcs nőtt.” (PLUTARKHOSZ, Párhuzamos életrajzok. Bp., 1978. II, 363; M. PEI, Szabálytalan nyelvtörténet. Bp., 1966. 75.) Tehát az indíték szerinti csoportosításban is megfelelő helyére kerülhet a név. A példa tulajdonképpen átvezet a másik alapvető kérdésünkhöz. Jóllehet a névadás lélektani indítékának földerítése egyik legfontosabb föladata a ragadványnévkutatásnak, gyakran nehézségekbe ütközik. Nemcsak a történeti névkutatás gondja ez (V.ö.: BÁRCZI G.: MNy. LII, 154, UÓ.: A magyar szókincs eredete.² 134—5; KÁLMÁN B.: MNyj. VIII, 139; FEHÉRTÓI K.: NytudÉrt. 68.sz. 5), hanem a jelenkorié is (v.ö.: B. GERGELY P.: MNyj. XIV, 11; ÖRDÖG F.: l.m. 156). A kutató jobbik esetben kizárólag az adatközlők információira hagyatkozhat (még akkor is, ha szülőfaluja névanyagát dolgozza föl, hiszen saját tapasztalatait sem értékelheti többre, mint általában adatközlőjét), rosszabbik esetben saját fantáziájára. Sajnos az anyakönyvek csak kevés névvel kapcsolatban nyújtanak segítséget, megbízható, de nem elegendő adat alapján (keresztnéviek, vezetékneviek egy része).

Nem is az ismeretlen és bizonytalan indítékú nevek jelentik a legnagyobb problémát, hanem az a tény, hogy az indíték vizsgálatának egzakttsága általában megkérdőjelezhető. S persze kutatásainkban nem elégedhetünk meg a nevek csoportosításával, hanem föl kell tárni az egyes megkülönböztetési módok mögött meghúzódó gazdasági-társadalmi-pszichológiai mozgatókat is. Az újabkori ragadványnevek vizsgálatában ez a terület szinte érintetlennek mondható.

A nevek érzelmi-hangulati tartalma a ragadványnevkutatásnak ugyancsak központi problémája. Több kutató is föl hívta a figyelmet arra, hogy a névhangulat eléggé relatív, térben és időben változó, közösségekként, társadalmi rétegekként, sőt egyénekként eltérő, néha csak alkalmi jelenség. (V.ö.: KOVALOVSKY M.: MNy. XXX, 224—30; LÓRINCZE L.: MNyj. I, 68; PAPP L.: Nyr. LXXX, 454; RÁCZ E.: Névt-Vizsg. 149; ZOLNAI B.: Nyelv és hangulat. Bp., 1964. 31.) Valamely közösség névhasználatát tanulmányozva természetesen az érdekel bennünket, hogy az adott közösségben milyen asszociációk, érzelmi motívumok kapcsolódnak a vizsgált névhez. Egy-egy név érzelmi-hangulati tartalmát a megnevező (közösség) és a megnevezett névhez való viszonyulása együttesen dönti el (ÖRDÖG F.: MNy. LXV, 191), amely viszonyulás mögött mindenkor ott kell látnunk a megnevező és megnevezett egymáshoz való viszonyát, a társas érintkezés szabályait, bonyolult mechanizmusát is. Az eddigi ragadványnevszakirodalomban az érzelmi-hangulati tartalom hiányára, illetve meglétére leginkább a melléknév—gúnynev szembeállításával utalnak (MÁRTON GY.: ErdMúz. L, 88; SZÁSZ L.: NyírK. X, 78—9), vagy a megkülönböztető név—gúnynev kategóriákat különítenek el (BURA L.: NyírK. X, 369; UÓ.: NyírK. XIII, 147; TÓTH K.: MNyj. XII, 96; ÖRDÖG F.: i.m. 154 jegyz.; B. GERGELY P.: i.m. 33), s az így elhatárolt névtípusok a rendszerezéseknek mintegy alappilléreit alkotják. Ugyanezt a kettősséget tükrözik a melléknév—csúfnév (SZABÓ K.: Nyr. XCII, 211), megkülönböztető név—csúfnév (PENAVIN O.: MNyj. IX, 189), továbbá az értelmi—érzelmi alapú ragadványnev (BALOGH L.: MNyj. XII, 115) terminuspárok. S mint fentebb említettem, a ragadványnev—gúnynev elhatárolás ugyancsak az érzelmi-hangulati tartalom alapján jelentkezik az irodalomban. A pozitív érzelmi-hangulati tartalom megjelölésére szolgálnak a föl-föl-

bukkanó tiszteleti név, bóknév (vagy becenév!!) műszavak. Tekintettel arra, hogy a műszópárok nyilvánvalóan azonos tartalmat fejeznek ki, elemzésüket, bírálatukat ezúttal mellőzöm, annyit azonban jelezniem kell, hogy nem értek egyet a föntiekkel. A ragadványnevekben tükröződő érzelmi-hangulati tartalmak gazdag színskálájával szemben a meglehetősen sematikusnak tűnő osztályozást javasolom: közömbös — pozitív — negatív érzelmi-hangulati tartalmú nevek. Ám a földolgozásokban ezen a csoportosításon mint kereten belül a névhasználatnak megfelelően lehet és kell finomítani, árnyalni. A pusztá besorolással azonban itt sem elégedhetünk meg, az érzelmi-hangulati tartalmak forrásait is föl kell tárni.

A ragadványnevek névkapcsolatai, névszerkezetbeni sorrendi helye, ezek területi jellegzetességei már régóta foglalkoztatják a kutatókat. (V.ö.: SZENDREY Á.: NyK. L, 423; BEKE Ö.: Nyr. LXXIV, 311; UÓ.: Nyr. LXXVI, 300; ZOLNAI B.: Nyr. LXXVII, 142; KÁLMÁN B.: MNy. XLIV, 156—7.) LŐRINCZE LAJOS jelzi elsőként, hogy a hivatalos és népi névhasználatban a ragadványnevek formája, sorrendi helye tekintetében különbségek mutatkoznak (MNyj. I, 73), s majd ÖRDÖG FERENC (i.m. 156, 158—201) és B. GERGELY PIROSKA (i.m. 35—69) vizsgálja behatóbban a kétféle névhasználat szerkezeti különbségeit. Rámutatnak arra, hogy a szóbeli névhasználaton belül is jelentősek az eltérések, ám a nevek nem véletlenül jelennek meg ebben vagy abban a névszerkezetben, hanem lényeges belső összefüggés mutatható ki a névszerkezet és a névadás indítéka között.

A ragadványnevek nyelvi anyagának vizsgálata eléggé háttérbe szorult a leíró kutatásokban. Elszórt utalásokkal azonban a régebbi irodalomban is találkozunk, főként a fölülőbb, kuriózumszerű nyelvi sajátosságokra vonatkozóan. (A képzésmóddal kapcsolatban: SZILÁDY Á.: Nyr. II, 11—8; KERTÉSZ M.: Nyr. XXXI, 244, 248; igealakok névként való fölhasználásáról: SIMONYI ZS.: Nyr. VII, 434—6; UÓ.: Nyr. XXXVIII, 242—3; SZENDREY ZS.: MNy. XXV, 103—9.) Találunk példát a ragadványnevek alapjául szolgáló szó szófajiségének módszeres vizsgálatára is (BALOGH L.: MNyj. XII, 127—9; KIRSCH L.: NyirK. XV, 245—58; POSGAY I.: NytudDolg. 12.sz. 19—26), a történeti névkutatásban KNEZSÁNÁL (i.m.) fő rendszerezési szempontként jelentkezik a szófajiség. (V.ö.: FEHÉRTÓI K.: NytudÉrt. 68.sz.; KÁLMÁN B.: MNyj. VII, 41.)

Az expresszivitás nyelvi kifejező eszközeire, a vizsgált nevek hangani sajátosságaira KOVÁCS LÁSZLÓ (MNyj. III, 176—7) hívta föl a figyelmet, majd ÖRDÖG FERENC (i.m.) ugyancsak az expresszivitás oldaláról kiindulva vizsgálja a ragadványnevek nyelvi anyagát valamennyi indíték szerinti típusra kiterjedően. A ragadványnevek nyelvi alkatának föltárásában úttörő jelentőségűnek kell tekinteni B. GERGELY PIROSKA vizsgálatát (i.m. 120—203). Legbehatóbban ő is a kifejező nyelvi eszközökkel foglalkozik, de ezen túlmenően vizsgálja azokat a szóképzéltani, hangtani, alaktani, mondattani sajátosságokat is, amelyek általánosságban jellemzik az általa földolgozott ragadványnévállományt.

A ragadványnévkutatás legizgalmasabb területei közé tartozik a nevek használati körének és öröklődésének, azaz térbeli és időbeni terjedésének kérdése. A használati körrel kapcsolatban már jeleztem, hogy a ragadványnevek főként a szóbeli névhasználatban, ezen belül is az említés szituációjában működnek. Ezzel azonban a használati kör problémáját korántsem merítettem ki, ugyanis bizonyos nevek az írásbeli névhasználatban is megjelenhetnek, mások pedig az említés és szóltatás szituációjában egyaránt funkcionálhatnak, továbbá a ragadványnevek egy részét az egész névhasználati közösség ismeri és használja, míg számos ragadványnév használata egy-egy generációra, foglalkozási csoportra, szomszédságra, haragosokra vagy éppen baráti körre korlátozódik, erős társadalmi kötöttséget mutat. (V.ö.: MÁTÉ J.: MNyj. XI, 45; BALOGH L.: MNyj. XII, 130; MIZSER L.: MNyj. XVIII, 130.) KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA (Nyírk. XIX, 151) földolgozásában következetesen alkalmazza ezt a szempontot teljes, illetőleg csökkent használati körű nevekre osztva anyagát. A ragadványnevek elterjedtségének, használati szabályainak alapos, szociológiai szempontú vizsgálata azonban még hiányzik a magyar névtudományi szakirodalomból.

Sokkal több szó esett a ragadványnévkutatásban a nevek öröklődéséről. LŐRINCZE (MNyj. I, 68) rendszerezésében az öröklődés fő szempontként szerepel, az öröklött ragadványneveket belső keletkezésű nevek terminus alatt fogja össze. Ha az öröklődés, mint fő rendszerező elv megkérdőjelezhető is (számos kutató emelt kifogást ellene), vizsgálata, szabályainak föltárása teljesen indokolt a

ragadványnévkutatásban. A kutatók különösen a szabályos, patrilineáris névörökléstől eltérő esetekre figyeltek föl, rámutatva a népi társadalom jogszokásaiba, hagyományaiba gyökerező okaira is. (V.ö.: SZENDREI Á.: NyK. L, 423; UÓ.: NéprÉrt. XXXI, 166; HORGER A.: MNy. XXXVI, 184; LŐRINCZE L.: MNyj. I, 72; NYIRI A.: Nyelvésir. II, 104; BODROGI T.: Ethn. LXVIII, 24; PENAVIN O.: Nyr. LXXXII, 478; B. GERGELY P.: i.m. 77—83.) A ragadványnevek öröklődésének vizsgálata alapos családtörténeti kutatásokat igényel, s csak bizonyos névtípusokkal kapcsolatban végezhető el megnyugtatóan. Ha ez nem áll módunkban, meg kell elégednünk a nevek örökölt vagy nem örökölt jellegének fölfüjtetésével. A nevek időbeli elterjedtségének kérdésköre azonban jóval tágabb az öröklődésnél. A nem öröklődő nevek életkorában is jelentős eltérések vannak. A nevek életének, változásának névrendszerbeli és névrendszeren kívüli okainak földerítése ugyancsak a névtani kutatások témakörébe tartozik. (V.ö.: LŐRINCZE L.: MNyj. I, 73; BALOGH L.: Nyr. XCV, 158—61; B. GERGELY P.: i.m. 68—73.)

- 7 -

A PREDIKÁTUM

A predikátum, magyarosan: nemesi előnév, hiányzik a magyar onomasztikai terminus technicusok gyűjteményéből. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a predikátum napjainkban már nem élő kategória. 1945 után teljesen megszűnt a jelentősége, sőt használata is (legföljebb egyes napilapok temetési rovataiban szerepel). Így épp ideje tisztázni, hogy milyen szerepet töltött be a predikátum a névtudományban.

Tulajdonképpen a ragadványnevek egy csoportjával mutat igen közeli rokonságot. A Mohács előtti időkben a latin de szócskával kapcsolták a keresztnévhez (helyesebben: az egyéni névhez). A XVI. századra már kialakultak és megszilárdultak a vezetéknevek, így a predikátum használata az esetek többségében formálissá vált. A millenniumtól kezdve pedig a hivalkodás, a gőg egyik eszköze lett.

A névtudományhoz való laza kapcsolatát mutatja az is, hogy kis kezdőbetűvel irták már a múlt században is (KARÁCSONY, NAGY IVÁN, WELTNER, Pallas Lex. stb.). Egyre inkább a heraldika foglalkozott vele. Kétségtelen, hogy a predikátumok eredeti funkciója a megkülönböztetés volt. Így tehát amikor az identifikáció világos, használatuk fölösleges.

Egyes nemesi családok esetében, ahol az azonosítás szükséges, célszerű megjelölni még manapság is a predikátumot. Ezt régebben általában nem mulasztották el, különösen a latin nyelvű oklevelekben nem. A Rozgonyi-család levéltárában sehol sem találkoztam predikátummal. Igaz, hogy ebben az esetben megegyezett a vezeték-névvel. Csak így fordult elő: Sebastianus (Stephanus, Catherina) de Rozgon. A Báthoriaknál már más a helyzet. A XVI. századra a család két ágra oszlott, így a megkülönböztetés logikussá vált: somlyói (de Somlo Somlio), ecsedei (de Eched), mivel a keresztnév (András, István, Erzsébet) mindkét ágban megegyeztek. A Báthori mint vezetéknev szilárdnak bizonyult. Máskor viszont a predikátum helyettesítheti (fölváltja) a vezetéknevet: a Homonnai-Drugethek a XVII. században következetesen a Homonnai nevet használják. Megjegyezzük, hogy a későbbiek folyamán a predikátum a vezetéknev részévé (előtagjává) vált: Homonnai-Drugeth; ez azonban ritkaság, nem jellemző eset.

Érdekes a négyesi Szepessy család névhasználata. A XIX. század első harmadában a család egyik része megmaradt Szepessy-nek, a másik része a predikátumot vette föl vezetéknevének (Négyessy) — a nemesi előnevet természetesen mindkét rész megtartotta. De ez a változat sem jellemző. Az, hogy a predikátum a vezetéknev részévé vagy vezetéknevvé váljon, elsősorban olyan emberek (családok) neveinek esetében jön elő, akik a nemességet csak később (a török hódítás után) szerezték meg. A latinosságban megkülönböztetik a két típust. Az utóbbi esetben nem a de szócskával kapcsolják az eredeti névhez, hanem az alias-szal vagy az alio nomine-val — igazolva ezzel is a frissen szerzett nemességet: pl. Janka alias Arдай, Tóth alias Pápai. Ezek a nevek századunk elejére már így hangzottak: Arдай Janka, Pápai Tóth, azaz kettős vezetéknevekké váltak.

Előfordulnak kettős predikátumok is, de ezeknek a névadásra, a névváltozatokra semmi hatásuk nem volt. Előtagjuk rendszerint megegyezett a vezetéknevvel, pl.: nádasdi és fogarasföldi Nádasdy, telekesi és debrétei Telekessy.

A predikátum általában nem követi a nyelvtörténetileg szabályos formákat, azaz nem olyan konzervatív, mint a vezetéknev, pl.: hubói Hubay, vajai Vay, kállói Kállai stb. Egyes családok viszont ragaszkodtak predikátumuk régies írásmódjához: ghymesi Forgách, cserneki és tarkeói Dessewffy, szathmári Paxi stb.

Föltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy nem minden kettős vezetéknev utal nemesi eredetre. A helynév + -i képzős előtagú vezetéknevekre jócskán találunk példát a nem nemesek között is, pl.: Vilmányi Kiss, Lövei Szabó stb. Itt azonban a ragadványnév vált a vezetéknev részévé. 1945 előtt változatos volt az írásmód: Vilmányi Kiss, Vilmányi-Kiss, V. Kiss. A mai anyakönyvezés csak a kötőjeles írásmódot engedi meg.

MIZSER LAJOS

A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAI

Néhány esztendővel ezelőtt a magyar névtannal foglalkozóknak egy szűkebb körű beszélgetésén fölmerült tudományágunk magyar műszavainak sokfélesége, s ebből következően egységesítésének igénye. Akkor előbb a stencil sokszorosításban megjelenő Bokor Levelek 12. számában (Bp., 1974.), majd pedig a még Bárczi professzor úr vezette MTA Névtudományi Munkabizottságá számára készült elaborátumban írtam le elképzeléseim. Most több okból is szükségesnek érzem ezt a kérdést szélesebb körben újból vitára bocsátani. Az egyik ezek közül, hogy a fent említett Munkabizottság a téma első megbeszélése után hamarosan megszüntette működését (s ennek elsősorban nem Bárczi Géza halála volt az oka, hanem az a „takarékosági” kampány, amely a munkabizottságok számának csökkentésével vélt

elérni jelentős megtakarítást). Így aztán a fölolvastott előterjesztés az igen értékes helyszíni vitán kívül semmiféle iránymutatásra való törekvést nem eredményezhetett. A műszavak spontán egységesülése igen lassú folyamat, különösen akkor, ha nincs olyan tekintélyes fórum, amely irányt mutatna, mércét adna, s ehhez igazodhatnának a másutt megjelenő publikációk. Végre azonban van névtudományi folyóiratunk, s alkalmasnak érzem az időt arra, hogy a kérdés sokoldalú megvitatása után elvi cikkben vagy szótárszerű fölsorolással állhassunk majd ki az egységes használatra javasolt magyar névtudományi terminus technicusok mellett. Mindezek után az elfogadott szakszókincs következetes használatával, ismertetéseinkben, bírálatainkban az ettől való eltérés szövege tételével gyorsítsuk meg az egységesülés folyamatát.

A másik ok, amiért újból közreadom régebbi összeállításom, az, hogy a kérdés továbbra is foglalkoztatja a magyar névtudománynak azokat a kutatóit, akik felelősséget éreznek tudományágunk iránt, s tenni is akarnak érte. Bizonyítják ezt folyóiratszámunk előző cikkei és RÁCZ ENDRE hozzászólása a kérdéshez, amelynek kéziratát a közelmúltban kaptuk meg, s amelynek értékes megjegyzéseit, sok segítségét tartalmazó bíráló sorait mindenképpen közzé kell tennünk, s majd meg kell szívlelnünk. A hozzászólás megjelentetése vitaindító nélkül még akkor is visszás lenne, ha a Névtani Értesítő olvasóinak nagy részéhez eljutott az öt évvel ezelőtt sokszorosított összeállítás. A kérdés újrafölvetése mégis sok gondot okozott. Néhány fontos, érdekes és hasznos véleményt még öt évvel ezelőtt kaptam írásban hozzászólásként. Ezek közül most — a szerzők utólagos hozzájárulásával — BACHÁT LÁSZLÓ és SZABÓ T. ATTILA nagy tapasztalatokra és mély anyagismeretre épülő, sok bölcsességet tartalmazó levelét illetőleg levelének részletét közlöm. Mindezekből és a szóbeli tanácsokból is tanultam, egy-két részletkérdésben módosítottam is korábbi véleményemen. A Névtudományi Munkabizottság számára készített előterjesztésemben ezeknek a tanulságoknak a nagy részét hasznosítottam is. A hozzászólások azonban az első megfogalmazást helyesbítik, bírálják, egészítik ki. Nem változtathattam tehát az eredeti szövegen még akkor sem, ha a csatolt véleményekkel vagy azok nagy részével egyetértek is. Ezért úgy adom közre öt évvel ezelőtti gondolataim, ahogyan akkor megfogalmazódtak. Csupán olyan változ-

tatásokat — elsősorban kihagyásokat — eszközölök, amelyek már vagy még időszerűtlenek. Pl. a magyar névtudományi folyóirat sürgetése; a Névtudományi Munkabizottság tevékenységére való utalások; a barátibb közönség számára készült, címében is közvetlenebb hangulatú cikkeket ígérő Bokor Levelek szubjektívizmusa; a Magyar Névtudományi Lexikon munkálatainak ismertetése stb.

Remélem, a következő számokban még folytatódik a vita, de hamarosan elérkezik annak is az ideje, hogy valamilyen módon végleges véleményt közölhessünk.

x x x

Azt hiszem, a legtöbb szakterület vitatkozhatna műszavainak használatán, hiszen nincs egyetlen tudományág, ahol ne keletkezne olyan új fogalmak, amelyekre új műszavakat kell teremteni, vagy ahol nem lenne szükség egyes szakszavak jelentésének pontosabb meghatározására. A névtudomány, amely hosszú időn keresztül mellőzött tudományág volt, az utóbbi időben örvendetes fejlődésnek indult. Kibontakozása azonban spontán volt, semmint irányított. Különböző vidékek különböző típusú neveinek adatközlései jelentek meg a különböző nyelvészeti folyóiratokban, helyi kiadványokban. Sokan nem vették, legtöbbször nem is vehették figyelembe az előzőleg megjelent munkák terminus technicusait. Amikorra pedig a tudomány igényével közelítették meg rendszerezésüket, olyan szövevényes szakszóhasználatra bukkantak, amelyből egyértelmű kivezető utat találni szinte lehetetlennek látszott. (V.ö.: jelen számunk 71. álnévvel megjelentetett cikkének a ragadványnevekre vonatkozó szakirodalmát!)

Talán nem rabol el sok helyet, ha olyan műszavakat is érintek, amelyek vitathatatlanul egyértelműek (vagy látszólag azok). Jelentésében ilyen a földrajzi név. Definíciója és általánossá tétele LŐRINCZE LAJOS (Földrajzineveink élete. Bp., 1947. 1.sz. jegyz.) és BENKŐ LORÁND (A Nyárádmunte földrajzinevei. Bp., 1947. MNyTK. 74.sz. és A Nyárádmunte földrajzinevei. Adattár. MNépn. VI, 144—60. kiny. Debrecen, 1950.) nevéhez fűződik. Mindketten következetesen használják a régebbi helynév műszó helyett, s ami érdekes, mindketten egybeírják. Ma a helynév a maga nem egészen egyértelmű jelentésével szinonimaként él a földrajzi név mellett, s az utóbbit tudományosabbnak véelve szívesen használják jelentős és jelentéktelen kiadványok egyaránt.

Nem egyértelmű számomra a dűlőnév műszó sem. A dunántúliak tudatában a dűlő egy földterület. Első helyen az ÉrtKész. is ezt a jelentést szerepelteti, és csak ritk. megjegyzéssel közli a 'dűlőút' jelentést, amely pedig az Alföld nagy részén általános. Ugyanehhez a kérdéskörhöz tartozik, hogy a több dűlőnyi földterület nevét a dűlőnevekhez soroljuk-e, vagy használjuk a már nem ismeretlen határrésznév műszót. Ha az utóbbi mellett döntünk, miért ne sorolhatnók ide az összes dunántúli értelemben vett dűlőnevet? Előfordul ezek s még néhány névtípus (útnevek, kútnevek stb.) összefoglaló megnevezésére a szakirodalomban a külterületi helynevek meghatározás is, de ennek inkább az egyszerűbb változata (külterületi nevek) látszik életképesebbnek. Még szimpatikusabb számomra (mert egyszerűbb) a határnév műszó, amelyet már BENKŐ LORÁND alkalmazott (MNyTK. 74.sz. 20), de az ott adott definíciójával csak a vizsgált terület speciális esetében lehet egyetérteni, vagy pedig a tanyák, magányos házak: csárdák, malmok, boltok, olvasóköri, iskolák stb. neveit is "településnevek"-nek kell tartanunk. Ez a folyamatban levő helynévgyűjtéseknek is problémája. Jóllehet a "külterületi lakott hely" hosszú műszót használják, de az már nem dönthető el egyértelműen, hogy hány családnak kell ott élni, hogy ebbe a kategóriába tartozzon lakhelyük neve. A dűlőnév, határrésznév és határnév azonos értékű szinonimaként való használata vitatható és nem kívánatos. Olyan megkülönböztető fogalmi jegyeket kellene találni, amelyek alapján valamennyi külön műszó lehetne.

Az imént említett településnév is vitatható terminus technicus. Az ÉrtKész szerint a település „olyan hely, ahol emberek laknak és dolgoznak”. Ennek értelmében ahol csak laknak, vagy ahol csak dolgoznak az emberek, azon épületek, épületcsoportok nevei nem településnevek. Akkor mi a különbség településnév és helységnév között? Van-e értelme a településnév és a külterületi lakott hely neve műszó használatának? Meghatározhatjuk-e a településnév műszót úgy, hogy olyan hely neve, ahol emberek laknak vagy dolgoznak? Ennek értelmében a tanyanevek településnevek lehetnek, akár otthon dolgoznak a lakói, akár eljárnak onnan munkára. De településnév lenne a magányosan álló juhodály, dohánypajta, nyári karám stb. neve is. Mi lehetne az összefoglaló neve az utóbbi és a hozzájuk igen közel

álló őrtornyok, vadászlesek, hidak, gátak stb. neveinek? A tanyák, iskolák, malmok stb. neveivel együtt ezeket épületnevek vagy épl-
ménynevek műszóval foglalnám össze. Egyik sem tökéletes. Az első-
be nem illenek bele a hidak, gátak stb. nevei, az utóbbi viszont in-
kább éppen ezekre látszik vonatkozni, s a tanyaneveket nehezen le-
het beleérteni.

Függetlenül a véglegessé váló terminus technicus alakjától, ebbe a kategóriába mindenképpen beletartoznának a belterületi épületek ne-
vei is. A belterületi épületnevek meghatározásakor azonban nehéz
helyzetbe kerülünk. Már a befejezett és jelenleg is folyó nagy hely-
névgyűjtések is éreztetik a nehézség egy részét. Ugyanis amikor
csak egyetlen templom, iskola stb. van egy helységben, és annak a
neve a faluban csak Templom, Iskola stb., akkor nem tekintették eze-
ket a neveket valódi helyneveknek. (Az utóbbi időben már ezek is
szerepelnek a gyűjteményekben.) Vannak azonban olyan jelentős és
kevésbé jelentős házak (középületek vagy magánházak), amelyeknek
közösségi érvényű, lokalizáló vagy identifikáló (vagy mindkét) funkci-
óban használatos neveik vannak. Ezek mindegyike valódi helynév-e?
A Somogy megye földrajzi nevei (Bp., 1974.) című kötet szerkesztői
szerint nem (12). A fonyódi járás névanyagába (amelynek ellenőrző-
je és közlétevője én voltam) sok olyan épület, főleg villa neve került
be, amely — a szerkesztők véleménye szerint — nem oda való. Sze-
rintem pedig sok olyan maradt ki, amely oda való lett volna. El kell
ismernem a szerkesztők igazát abban, hogy nem lehet határt húzni
az ilyen típusú nevek között. Tulajdonképpen minden egyes háznak
van neve, és közösségi érvényűnek kell tekintenünk, ha már az ut-
cabeliek, legalább 30—40 ember ismeri és használja ezeket. Ilyen
végtelenségig következetesen megtartott elvet érvényesítettem a volt Hód-
mezővásárhelyi-pusztá helyneveinek adattárában és földolgozásában
(=Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Szerk.: NAGY GYULA. Békés-
csaba, 1975. 71—118). Minden egyes épületnevet (tanyanevet is) föl-
jegyeztem és tipizáltam, ha azt legalább két-három adatközlő ismerte.
A belterületi házak esetében azonban már nem tettem ezt meg, s itt
lehet belekötni eljárásomba. Vagy minden egyes épületnevet tartsunk
helynévnek, vagy ne tartsuk annak a nagyobb villák neveit se! Az
első esetben úgy megszorodnak a belterületi helynevek, hogy szét-

feszítik a helynévgyűjteményeket. (Az alföldi helynevek gyűjtői a tanyanevektől is féltették a munkát.) Az utóbbi esetben ellentétbe kerülünk BÁRCZI GÉZA klasszikus helynévmeghatározással, amely határozottan magában foglalja az „egyes épületek, tanyák” neveit is (A magyar szókincs eredete.² Bp., 1958. 145). Kár, hogy ebben a meghatározásban az „egyes” melléknévi jelentései közül ide érthető a 'külön, önmagában álló', a 'némely, bizonyos' és a 'valamennyi' is. A házneveknek és tanyaneveknek Magyarországon van egy másik problematikája is: szinte kivétel nélküli volt vagy jelenkori tulajdonosaik valamilyen névalakulatából (családnév, családnév+ keresztnév, ragadványnév, becenév illetőleg ezek kombinációiból) és még egyéb közszavakból keletkeztek. Nem úgy mint Angliában, Japánban, Finnországban, Észtországon esetleg még egyebütt is, ahol a háznevek és tanyanevek állandóbbak, függetlenek tulajdonosaik nevével. Az angliai háznevekről számtalan cikk és önálló tanulmány is megjelent, s nem lehet kétségbevonni ezek létjogosultságát. (Csak néhányat sorolok föl közülük: JOYCE C. MILES, House Names Around the World. Newton Abbot, 1972; MERRIL FOLSOM, Great American Mansions. 1963; MARGARET WOOD, The English Medieval Houses. 1965; NIGEL NICHOLSON, Great Houses. London, 1968; LESLIE DUNKLING, English House Names. Surrey, 1972.) Magyarországon valószínűleg nyugati hatásra terjedt el a két világháború között a kispolgárság körében a kisebb hétvégi házaknak, villáknak általában női nevekkel való megjelölése, elnevezése. A magam részéről ezeket sem rekesztem ki a vizsgálódások köréből. Azzal indokolom ezt az álláspontom, hogy valamennyi tudománynak elsőrendű feladata minél többet föltárni és megmagyarázni saját kutatási területe jelenségeiből. A villanevek vizsgálatával a névtudomány igen érdekes társadalmi szokást világíthat meg: egy rétegre és korra jellemző korlátoltságot, nyugatmajmolást, vagy esetleg egyéb, ma még ismeretlen jelenséget, és ezeknek a szokásoknak a változását, fejlődését is bemutathatja. (Nem vagyok bizonyos abban, hogy korunkra már teljesen megszűnt ez a jelenség.) Mindezek után úgy tűnik, mintha én a Rózsa-lak, Vilma-lak, Megkoplalta-lak stb. típusú neveket is bevettem volna a fonyódi járás helynévgyűjteményébe. Ezt nem tettem, de jogosultnak tartok egy olyan tanulmányt (és folyóiratunkban helyet is adunk neki), amely az ilyen típusú villanevekkel foglalkozik.

A helynevek műszókincse nem látszik annyira vitathatónak, mint a személyneveké. Ezen a területen sokkal több az ellentmondás, azonos jelenségekre különböző terminus technicusok használata, ugyanannak a műszónak több jelentésben való alkalmazása stb.

A személynevek szerkezete is érdemel néhány szót. Hagyományos és természetes névelemekről, egyelemű és többelemű nevekről beszélni, és ezeket a műszavakat valamennyien egyértelműeknek is találjuk. A névelem valamennyiönk számára a névnek a különböző eredetű (vagy különböző funkciójú) tagját jelenti. A Kiss István vagy Fölvégi Kiss István típusú nevekben nem is okoz problémát a névelemek megkülönböztetése, de a Kiss István Gábor, Rugonfalvi-Kiss István, alsó és felsőhegykői Kiss István stb. neveknél már nehéz eldönteni, hogy hány eleműek illetőleg hány tagúak. Külön problémát jelent az egyelemű név meghatározás, amelyet lefoglalt a magyar névtudomány a családnevek megjelenése előtti név jelölésére, de ide soroljuk a XVIII–XIX. század Miklós diák, János Kovács típusú neveit is, jóllehet a névkiegészítő közszo névelemnek tekinthető. Nem tisztázott a névelem és névtag műszavak fogalomköre.

Jóval nagyobb a határozatlanság, és a közvéleményt is foglalkoztatja az egyes névelemek megnevezése, a családnév, vezetéknev, keresztnev, utónév, ragadványnév, gúnynév, csúfnév, becenév, becézőnév stb. használata. Többen jogosan tartanak ki a vezetéknev műszó mellett, hiszen ez a régebbi, hagyományosabb, népnyelvi, tehát magyarosabb. A vezetéknev mellé azonban (figyelembe véve a szemléleti azonosságot, a névszerekezetből való kiindulást) az utónév illik.

A hagyományos, magyaros a második névelem megnevezésére a keresztnev terminus technicus. Akik tehát a hagyományok alapján használják a műszavakat, szemléleti ellentmondásba kerülnek. De ugyanilyen szemléleti ellentmondása van a hivatalos családnév és utónév szóhasználatnak is. A névtudomány kutatói majdnem egyöntetűen foglaltak eddig állást a keresztnev használata mellett, de nem biztos, hogy a hivatalos szóhasználattal szemben ezt meg lehet őrizni. És ha igen, meddig, meg érdemes-e? Megpróbálhatunk-e javasolni új, jobb nevet, mint az utónév? Elfogadná-e a szakirodalom is meg a hivatalos nyelv is az egyénnev terminus technicust, mely a családnévnek lenne párja? Vagy legyen mellette a személynev az egyéni név, és embernev a mai személynev helyett? Túl bonyolult lenne az átállítás!

A keresztnév egyes alakulatainak az elnevezése sem egységes. Sokan alpnév műszóval a hivatalos nevet nevezik. Annyiban igazuk van, hogy hivatalos név terminus technicusról csak azóta beszélhetünk, amióta LADÓ JÁNOS könyvének (Magyar utónévkönyv. Bp., 1971.) neveit törvényerőre emelték, és csak külön kérvény benyújtásával lehet eltérni tőle. Azóta tehát hivatalos név a Madléná, Magda, Magdaléna és a Magdolna, de ezek közül — szerintem — csupán a Magdaléna az alpnév, vagyis az, amelyből a többi kifejlődött. Mások szerint viszont az alpnév ebben az esetben a Magdolna, a többi pedig névváltozat, becenév stb. Valamikor én a teljes név műszót használtam a nevek rövidületlen és csonkulatlan és más változást sem mutató formájára (Magyar becézőnevek. 1770—1970. Bp., 1974). Most már magam is belátom, hogy ez nem volt a legjobb, legkifejezőbb műszó, hiszen a Magdolna a Magdolnácskához képest semmivel sem teljesebb. Hogyan nevezzük tehát a becéző formák kiindulási nevét? Valamint hogyan nevezzük az idegenből átvett formát, amelyből a mai magyar hivatalos név kialakult? Melyik legyen az alpnév? Használhatjuk-e valamennyi anyakönyvezhető névre a hivatalos név műszót? Nem megtevesztő-e, ha azt mondjuk, hogy az Ila, Ilka, Ilona egyaránt hivatalos név? Ha ma elfogadjuk a névváltozatoknak hivatalosnévi meghatározását, csak azért mert anyakönyvezhetőek, akkor el kell fogadnunk a régebbi időkben is. Ekkor viszont minden becenév hivatalosnak lenne tekinthető, hiszen jóformán valamennyi szerepel az anyakönyvekben a XVIII—XIX. század folyamán. Ebben az esetben szinte nem is lehetne névgyakoriságot számolni, nem vonhatnók össze az Erzsa, Erzse, Erzsi, Erzsó, Erzsu, Erzsók, Erzsike, Bözsi, Böske, Bözsike, Pöre, Pöri, Pörke stb., stb. beceneveket az Erzsébet előfordulásaival, és névdivatvizsgálatkor is külön kellene számolni valamennyinek az előfordulását.

Az alakváltozat és névváltozat — véleményem szerint — szinonimaként használható két műszó. Az utóbbira B. LŐRINCZY ÉVA adott jó definíciót: „Névváltozatnak nevezem az alapszóból valamilyen hangtani vagy alaktani módosulással létrejött névformát!” (NytudÉrt. 33.sz. 24. jegyz.) Számomra szokatlan az alapszó használata ebben a meghatározásban. „Lehet-e ezt alpnév műszóval helyettesíteni? Minden

bizonytalán igen, s akkor az idegenből átvett névalak az alpnév B. LŐRINCZY ÉVA szerint is (v.ö. a jegyzet további sorait). Tisztázandó tehát az alpnév, teljes név, hivatalos név egymáshoz való viszonya, jelentéstartalma és műszóként való használatának szükségessége.

Ugyancsak tisztázandó a becézőnév és becenév fogalomköre illetőleg szinonimaként való használatuk lehetősége. Az erdélyi iskolához tartozó művekben (SZABÓ T. ATTILA, GÁLFFY MÓZES, B. GERGELY PIROSKA stb. munkáiban) a becenév használata az általános. Lehetne-e különböző jelentéssel használni a két kifejezést? Akkor a becézőnév csak a keresztnevékből alakult névváltozatokra, a becenév pedig az ÖRDÖG FERENC által „nem keresztnévi eredetű szólítónevek” körülírással illetett Baba, Öcsi, Hugi stb. típusú nevek csoportjára vonatkozna. (V.ö.: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén, Bp., 1973. 149.) Esetleg a becenév lehetne a nagyobb kategória neve, amelyen belül a becézőnév csak a keresztnévi eredetűekre vonatkozna. A becenév játékos hangulata aligha teszi ezt lehetővé.

A becézőneveken belül maradjunk meg a hosszú idő alatt kialakult és SZABÓ T. ATTILA által összefoglalt meghatározások mellett (NyírK. X, 275—88). A rövidülés, csonkulás, képzés és ikerítés műszavak helyessége vitathatatlan, tartalma egyértelmű. Az ikerítésből való kiválással alakult becézőnevek kissé hosszú körülírást jobb lenne mással helyettesíteni. Nemcsak azért mert körülményes a meghatározás, hanem azért is, mert ma már egyre több ide tartozó név sohasem volt előzőleg egy ikerítés tagja, csupán analógiás alakulat. Utal erre KELEMEN JÓZSEF is (Nyit.Ért. 40.sz. 181—6), de határozottan nem foglalt állást. Javasolom az előmássalhangzós vagy előmássalhangzóval alakult becenév terminus technicust. Ezek közül azonban egyik sem jobb hangzású, s nem érzem bennük a valódi ikerítésből való kiválásokat. (Elkülönítésük meglehetősen nehéz, s az sem biztos, hogy szükséges.)

Az alaktani megközelítésű fölosztásnak — szerintem — még egy vitatható műszava van. Ezt fönt idézett munkájában SZABÓ T. ATTILA hangcsoport ikerítésnek nevezi (283—4), RÁCZ ENDRE pedig a hangcsoport kettőztetés terminust javasolja használni, mert ez — véleménye szerint — kevésbé téveszthető össze az ikerítéssel (MNy. LXIII, 292—7). Ezek helyett az egyszerűbb szótagismétlés illetőleg a

szótagismétlő becenevek műszót javasolom. Kétségtelenül van olyan alakulat, amelyben az eredeti névnek nem teljes szótagja ismétlődik (pl. az Emerencia keresztnévből alakulhat egy Rere becenév), de ez esetben is teljes szótagot ejtenek kétszer, esetleg néha még háromszor is.

A becenevek funkcionális rendszerében sem azonosak aműszavak. Valamikor a következő csoportokat különítettem el: babusgató, kedveskedő, megszóllító, említő és csúfnevek. (A határok természetesen nem élesek. Külső körülmények, nyelvjárási sajátságok stb. nagy mértékben meghatározzák egy-egy név hovatarozását.) ÖRDÖG FERENC viszont az említőnév kategóriát nagyobb csoportnak tekinti, és minden olyan nevet (családnév, keresztnév, ragadványnév, becenév) beletartozónak tekint, amelyet az illető távollétében az ő identifikálására használnak (i.m.: 150—1). A csúfnevek pedig nagyon sokszor a ragadványnevek alcsoportjaként szerepelnek. (V.ö.: K. SZOBOSZLAY ÁGNES: MNyj. XI, 59—63; BALOGH LÁSZLÓ: MNyj. XII, 109—35; PENAVIN OLGA: MNyj. IX, 192; stb., stb.)

ÖRDÖG FERENC munkájában található (NytudÉrt. 70.sz. 176—83) a gazdát cserélt becézőnevek terminus technicus, amelyet én az egyszerűbb névcserék műszóval helyettesítenék. Elismerem, hogy ez sokkal kevesebb információt ad, az előzőben viszont zavar a „gazda” szó, amely nem névre, hanem személyre vonatkozik inkább.

A ragadványnevekkel itt most azért nem foglalkozom, mert ebben a számunkban egy hosszabb cikk kitér a terminológiai problémákra is. Kétségtelen, hogy először a fölosztás megközelítésének a szempontjait kell tisztázni, s csak utána jöhetnek szóba a műszavak egységesítésének gondjai. A hivatkozott cikkhez kiegészítésként megjegyzem, hogy a munkahelyi, iskolai, katonai stb. ragadványnevek belső struktúráját külön kellene vizsgálni a hagyományos népi ragadványneveketől, s a hasonlóságok bemutatása mellett a különbségekre való figyelemfölvívással kellene a rendszerezést elvégezni.

Valószínűleg sok kérdést nem említettem, vagy nem olyan módon, ahogyan az kívánatos lett volna. Sok esetben mesterségesnek látszhat a vita provokálása, fölösleges beszélni már régen polgárjogot nyert műszayakról; ilyenkor több segítséget adott volna egy pusztá fölsorolás. Remélem, erre is sor kerül a közeljövőben e hasábokon.

Elnézést kérek mindazoktól, akikkel nem értettem egyet valamiben. Ellenvéleményeim és ellenjavaslataim mind elvi jellegűek, és sohasem az eredeti álláspontot képviselők személye ellen irányulnak. Sokszor csak a nézetek tisztázása céljából mondok ellent, s abban bízom, hogy ennek a magyar névtudomány látja majd hasznát, és csupán ez volt a szándékom.

HAJDÚ MIHÁLY

NÉVÉSZETI TERMINOLÓGIAI MEGJEGYZÉSEK

HAJDÚ MIHÁLY cikkét célszerűnek, javaslatait megfontoltnak tartom. Ha valahol, akkor éppen a névtudományban van lehetőség rá, hogy a terminológiát — legalábbis főbb mozzanataiban — egységessé tegyék; hiszen az egyes iskolák nem távolodtak el egymástól túlságosan messzire. (A leíró grammatikában ilyesmiről, sajnos, szó sem lehetne; itt nemcsak minden irányzat, hanem szinte minden egyes kutató kialakította a saját — s változó! — műszókészletét, s még ugyanazokon a terminusokon is mást-mást értenek.)

Részletesebben a becézőnevekkel kapcsolatos műszókról fejtem ki véleményemet. Összefoglaló műszónak a becézőnév formát tartom helyesnek magam is. A becenév ennek népszerűbb, köznyelvi köznapibb változata. HAJDÚ MIHÁLY értekezése joggal viseli ezt a címet: „Magyar becézőnevek”. Az én TIT-kiadványom viszont, amely a nagyközönségnek szól, „Magyar becenevek” címmel jelent meg. A belső szövegben azonban általában a becézőnév műszót használom. Nem tartanám helyesnek, ha a becenév nem a becézőnév köznyelvi szinonimája maradna, hanem lefoglalnánk az Öcsi, Cica típusú kedveskedő nevekre. Ilyen szűkítését a nyelvhasználat úgyszem fogadná be, s lépten-nyomon összecserélnék a két terminust.

Ami az alapnév műszót illeti, ennek szülőanyaságát (vagy apaságát?) kénytelen vagyok vállalni. Még akkor alkottam meg ezt a terminust, amikor az 1940-es években a XIV. századi becézőnevekről

szóló disszertációmát írva szembekerültem a következő problémával: minek nevezzem azt a névalakot, amelyből a becézőnév származik. Analógiaként a szóalkotás kínálkozott: ahogy itt alapszóról és származékszóról beszélünk, úgy a becézőnevet származéknévnek tekintve a kiinduló formát alapnévnek mondhatnánk. Ezt meg is írtam; később nyomtatásban is megjelent; „Alapalaknak, alapnévnek nevezzük valamely becézőnévvel kapcsolatban a csonkítatlan és semmiféle becézési eszközzel nem változtatott névalakot. Az alapnév az oklevelekben többnyire természetesen latinos formában olvasható.” (Nyelv és Irod. II, 133. jegyz.) Az alapnév így persze a kornak is függvénye: régebben például a Zsuzsanna a Zsuzsához képest alapnév volt, s ez utóbbi becézőnév; de ha ma valakit hivatalosan Zsuzsának neveznek, akkor ez már alapnév (például a Zsuzsi becézőhöz képest). A mai szinkroniában az alapnév tehát egybeesik a hivatalos utónévvel. Azt az idegen nyelvi formát, amelyből a magyar tulajdonnév származik, semmi esetre sem célszerű alapnévnek mondani. Furcsa volna például azt állítani, hogy a Duna folyónév alapneve Dunaj. Ám nagyon is elképzelhetőnek tartom, hogy az alapnévnek változatai vannak (pl. Zsuzsanna : Zsuzsánna), ezek tehát alapnév-változatok.

Az egyes becézőnév-típusok közismert elnevezései sorából kiemelném a csonkulást. Ez ugyan egészen friss keletű műszó, de olyanira szerencsés, hogy máris általános használatú lett. SZABÓ T. ATTILA alkotta meg kitűnő leleménnyel (NyírK. X, 280), szembeállítva a rövidüléssel, amellyel sokáig változtatva használtuk. A törövidítéssel (tehát a Jákob:>Ják típusú névalkotással) szemben — amely ősi, a magyar nyelv sajátágaiból fakadó névalakítást jelöl — a „tőcsonkítás” mintegyúttal a Mária: Ria-féle becézési módnak későbbi s nem a magyar nyelv törvényszerűségein alapuló eredetére. Persze azóta ez is valóságos magyar becézéssé vált (pl.: Attila:>Tila, Árpád:>Pádi stb.).

Rátérek az Ödön:>Dödi, Kata:>Tata típusú becézőnevek kérdésére. Ezekhez is apai közöm van: magát a csoportot — ha szabad mondanom — én „fedeztem föl” (v.ö.: MészölyEml. 143; NévVizsg. 147; MNy. LIX, 475; LXIII, 297). Nevet azonban nem adtam neki. HAJDÚ az „elómássalhangzós” nevek közé sorolja az ide tartozókat. Így azonban — saját rendszerében — elmosódik az a különbség, amely az ikerítéses

nevektől elválasztja őket, bár — mint magam is hangsúlyozom — a két kategória valóban rokon egymással. Találóbbrak vélem ÖRDÖG FERENC műszavát: ő mássalhangzóismétlő neveknek mondja az ilyeneket (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. 92).

Az ikerítés műszót magam legszívesebben MELICH JÁNOS eredeti értelmezésében használnám; ő ismert alapvető értekezésében az ikerítés produktumainak mondja a Panna, Bandi típusú neveket (MNY TK. 15.sz. 12). Arra később TOLNAI mutatott rá (MNY. XXIII, 172), hogy itt tulajdonképpen az ikerítésből való kiválásról van szó. A műszót azonban ilyené bonyolítani fölösleges dolog, hiszen az Anna-Panna, Andi-Bandi-féle nevek tényleges becézőként alig-alig funkcionálnak. Kár lenne tehát csak ezekre lefoglalni a könnyedébb ikerítéses becéző műszót, s a pusztá, de gyakori Panna, Bandi neveket az ikerítésből kivált becézőnév körmönfont terminusával illetni.

Újabb csoportra térve át: a Fefe típusú neveket — mint az előző cikk is említi — hangcsoport-kettőztetőnek mondom (MNY. LXIII, 296—7). A HAJDÚ javasolta szótagismétlő műszóval kapcsolatban az az aggályom van, hogy ezek a becézők sokszor nem szótagot ismétlenek (pl. Luj-za: Lulu; nem pedig Lujluj). Egyébként erre a bökkenőre maga HAJDÚ is rámutat.

A gazdát cserélt becézőnevek elnevezés ismét csak tőlem származik, mint erre ismert cikkében ÖRDÖG FERENC is utal (NytudÉrt. 70.sz. 167). Magam azonban ezt a kifejezést egyáltalán nem a műszó igényével alkottam meg. A következőket írtam róla: „egy-egy becézőnév könnyen »gazdát cserél«, azaz szívesen csatlakozik egy olyan másik névhez, amelynek hangzása — főleg a név elején — hasonlít az alapnévéhez” (MNYj. XII, 91). A gazdát cserél szintagma itt tehát idézőjelben szerepel, utalva ezzel az inkább játékos, mint komolyan veendő megnevezésre. ÖRDÖG FERENC is csak kedves allúzióként használja, s bizonyára ő sem tekinti műszónak.

A ragadványnevek között a legnagyobb terminológiai zűrzavar a belső keletkezésű és a külső keletkezésű csoport elnevezésében, elkülönítésében mutatkozik. Az előbbi műszót LŐRINCZE LAJOS vezette be (MNYj. I, 68), az utóbbit ennek mintájára MARKÓ IMRE LEHEL alkotta meg (Nyr. LXXIX, 113—24). A létrejött s minduntalan érzékelhető káosz az a forrása, hogy a kutatók összekeverik a névadás

indítékát, alapját a névörökléssel, és belső keletkezésűnek mondják az öröklődő külső keletkezésű ragadványneveket is. Ezt legvilágosabban POSGAY ILDIKÓ mutatta ki (NytudDolg. 12.sz. 35—6).

Még egyszer hangsúlyozom, hogy HAJDÚ MIHÁLY cikkét gondos és hasznos munkának tartom, s ha a későbbi vitának bizonyára gazdag tapasztalatait is érvényesíteni tudja végső megformálásában, az a magyar névtudomány számára nem kis haszonnal járhat.

RÁCZ ENDRE

HOZZÁSZÓLÁS A NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAI CÍMŰ CIKKHEZ

Előre kell bocsátanom azt, hogy a hozzászólásom elkészítésekor nem tanulmányoztam a szakirodalmat, így azt írom le, amit a műszavakon én értek, s amit magam is írásaimban fölhasználok.

1. Földrajzi nevek. A földrajzi név számomra a legtágabb kategória, s ebbe belefoglalok mindent, amit BÁRCZI GÉZA A magyar szókincs eredete című egyetemi tankönyvében belefoglalt. A helynév szót azonos értékű szinonimájának tartom, de tükörszó volta miatt idegenkedem tőle (német Ortsnamen).

A többfajta földrajzi név közül itt csak a településnevek, illetve a helységnevek kerülnek elő. Bár a helységnévtárak már a címükben is a helységnevek mellett döntenek, én a településnév híve vagyok. A helységnév föltételezi a város, a község önállóságát, tehát az úgynevezett külterületi lakott helyek nem tartozhatnak bele. A településnév jóval többet tartalmaz, a tanyanevek is beleférnek.

A földrajzinév-gyűjteményekben a legtöbb gyűjtő külön tárgyalja a belterület és külön a határ neveit (MEZŐ ANDRÁS, A baktalóránt-házi járás földrajzi nevei. Nyiregyháza, 1967.). A belterület nevei között föl kell sorolni — véleményem szerint — minden olyan nevet, amely a községben, a városban az eligazodást társadalmi érvénnyel szolgálja. Tehát e célra a nevet a község vagy a város lakói gyakran használják. Ha a háznév vagy a középület neve ilyen, nem egy-

szerűen csak a ház vagy középület megjelölésére szolgál, föl kell venni a gyűjteménybe. Nyiregyházán ilyen például a Bíróság. Két autóbussz megálló is van előtte, s ezért vált fontos tájékozási ponttá. Sajnos, a középületeket rendszerint azzal az intézménynévvel jelölik meg, amely intézmény abban az épületben működik. Így a földrajzinév és az intézménynév elkülönítése sokszor igen nehéz.

A határ köznév a település egész külterületét jelenti. Ez a külterület azonban több nagyobb egységből áll, s ezeknek az egységeknek van neve, én ezeket nevezem határnévnek. Órimagyarósd Vas megyei községben a falutól északnyugatra közvetlenül terül el a Máföld, ettől északra az Aszalás, majd a Csömöt, a Keresztvölgy, a Rókalik, a Rákota, a Vadása stb. Ezek határnevek. Egy-egy határ, például az Aszalás magába foglalja a Belső-Aszalási dűlőt, a Külső-Aszalási dűlőt (a dűlő megművelt és bevetett mezőgazdasági terület), ezeket dűlőutak választják el egymástól, a Külső-út, a Belső-út, az Aszalási-út, magába foglal egy gyümölcsfákkal beültetett területet, a Külső-kertet, egy nagyobb rétet, az Aszalási-rétet, és egy kisebb tavat, a Rágítót. Ezeket határrészneveknek nevezem. Tehát a dűlőnév, a határrésznév és a határnév nem azonos értékű szinonímák. A határrésznevek közé tartoznak a dűlőnevek, a dűlőútnevek, a kisebb tavak nevei, a rétek, az erdők nevei, az építménynevek (hidak, csőszkunyhók neve, ha van egyáltalán ilyen).

2. A személynevek. A magyar hivatalos személynevek általában két elemből állnak: a vezeték- vagy családnév és az utónév vagy keresztnévből. Ezek annyira párhuzamosan élnek egymás mellett, hogy szinte lehetetlen valamelyik szópárt kizárólagos uralomra juttatni. Nem is tartom szükségesnek.

A keresztnévvel csak leíró szempontból és módszerrel foglalkozom. Az alpnéven vagy alpalakon így a hivatalos keresztnévet értem. Ha egy leány hivatalos keresztnéve az Anikó, akkor ez az alpnév, s ennek vizsgálom az alakváltozatait. A becézőnév és a becenév egyértelmű kifejezés. Nem érdemes a kettőt elkülöníteni, hiszen becéző változatai a keresztnévnek, a családnévnek, a ragadványneveknek és más neveknek (Baba, Cica stb.) egyaránt vannak. A becézőnevek kialakulásmódjaiban a rövidülés, a csonkulás, a képzés, az ikerítés műszavak HAJDÚ MIHÁLY szerint „vitathatatlanok”.

Én elfogadom az ikerítésből kivált nevek és a hangcsoport-kettőztetés műszókat is. Ez utóbbi jobb a szótagisméltésnél, ugyanis jónéhány így keletkezett becenévben hangcsoport kettőződik és nem szótag. A becézőnevek funkcionális rendszeréhez nem szólok hozzá, ugyanis egy-egy becenév funkcióértéke szinte minden közösségben más és más. Ugyanez a probléma az ÖRDÖG-féle szóltónév és említőnév elkülönítéssel. Lehet, hogy egy összefüggő tájegységben így elkülöníthetők a nevek, de ha 30-40 iskola tanulóinak a szóltóneveit vizsgálja meg az ember, az derül ki, hogy a megszólításban éppen úgy előkerülnek a ragadványnevek, mint ahogy említéskor előjönnek a becézőnevek. A gazdát cserélt becézőneveket, ezzel a terminológiával élve, inkább két úrnak szolgáló neveknek lehetne nevezni. ÖRDÖG FERENC terminológiájával akkor lehetne egyetérteni, ha valamelyik alapnév kiveszne, a becézője viszont hozzátapadna valamelyik más alapnévhez. E nevek esetében csak alkalmi becenévcseréről van szó. Tehát jobb kifejezés a becenévcsere vagy fölcserélt becenév.

A ragadványnév összefoglaló jellegével egyetértek. Funkciója szerint persze lehet megkülönböztető, kedveskedő, gúnyolódó vagy csúfolódó név. Szociológiai szempontból és még egy sereg más szempontból ismét másképpen osztályozhatjuk e neveket.

BACHÁT LÁSZLÓ

LEVÉLRÉSZLET A NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAIRÓL

...erről a kérdésről csak íves tanulmányban lehetne vélekedni. Annyit azonban intő-óvó figyelmeztetésként talán szabad figyelmükbe ajánlanom: ne változtassanak meg már kialakult műszókat csak azért, mert az jobban kifejezi a lényegét. Az efféle végig nem gondolt változtatásoknak sokszor nem éppen előnyös következményei vannak.

Itt van például a helynév és a földrajzi név műszó kérdése. Bizonyára engem ósdi-maradi nyelvésznek tartanak, mert magam mindig a helynév szót használom. Miért? 1. E műszónak csaknem két

százados múltja van, 2. Semmivel sem rosszabb, mint a földrajzi név műszó. 3. Egy műszó alkotásakor arra is vigyázni kell, hogy hogyan lehet származékosítani, összetételesíteni. A helynév műszóból játszva alakíthatók származékokat: helynévi, helyneves; helynévgyűjtés, helynévgyűjtő, helynévalakulat, helynévtörténet, helynévtörténeti, helynévtörténetés stb., stb. Tessék megpróbálni ugyanezt a földrajzi névvel! Rögtön felmerül az egybeírás és különírás kérdése. Pl. földrajzi név történet, földrajzi név történeti. Így? Vagy egybeírva? Melyik tagot melyikkel? Kötőjellel, nélküle? Mennyivel nehezebb az utóbbiak mindenike!

Persze már az is megfontolandó, hogy a földrajzi név jelentése szerint olyan név, amelyet a földrajztudományban használnak. De hát egy-egy település határában és belterületén sokszor százával előforduló helynévi alakulatok közül ugyan hány tartozik bele a „földrajzsász” érdeklődési körébe? Nem egyszer a településnéven kívül egy sem. Sőt ez utóbbi is nagyon mérsékelt gyakorisággal.

Sajnálatos, hogy mindezt nem gondolták meg azok, akik a földrajzi név műszóval egy két évszázados műszót kihalásra akartak ítélni. Igaza volt GYÖRFFY GYÖRGYnek, amikor véleményt nyilvánított ebben a kérdésben. Magam már rég készülődtem erre, de hát igaz a paisi mondás: „Idő az, ami nincs.”

Elnézést kérek, hogy csak ebben az egy műszó kérdésében tudtam, és ott is nemlegesen nyilatkozni, de ismétlem: jelenlegi elfoglaltságom mellett lehetetlen érdemben a felvetett műszókérdésekre válaszolnom.

Talán még általánosságban annyit: A műszóalkotáskor kell ugyan azzal törődni, hogy jelentéstanilag is a fogalmat mentől jobban kifejező szót alkossunk, de sokszor egy rövidebb műszó, amely nem fejezi is ki olyan pontosan a fogalmat, mint sallangosabb társa, a használat könnyedebb volta szempontjából előnyben részesítendő. A szavak a használatban telnek meg tartalommal.

Előadásában, látom, hivatkozik az én becenévi tanulmányomra (NyírK.), de csak erre, holott utóbb némi, de nem lényegbevágó módosítással közzétettem valamelyik kötetemben egy, valamelyest kiérleltebb változatát is. Azóta ezt is megfejelném. Az első változaton azonban mindenképpen túl vagyok...

SZABÓ T. ATTILA

SZEMLE

Историческая ономастика. Ответственный редактор: А. В. СУПЕРАНСКАЯ. Издательство "Наука". Москва, 1977. 308 p.

A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének névtani kutatócsoportja nemrég egy nagy témekör — a névtani kutatások elmélete és módszertana — átfogó kidolgozásába kezdett bele. Ezeknek a munkálatoknak egyik terméke a jelen kötet is.

Az Előszó (3–6) fölhívja a figyelmet a névtan iránti érdeklődés fokozódására. Szó esik röviden az onomasztika egyetemes kérdéseiről és a szovjet névtudomány előtt álló feladatokról. Itt említik meg azt, hogy az ebben a tárgykörben születő közelmúltban megjelent munkák túlnyomó többsége szinkrón földolgozást tartalmaz. Megfelelő névtörténeti vizsgálatok híján azonban a mai névanyag magyarázata nem kielégítő. Többek között ezt a hiányt szeretné pótolni — hacsak részlegesen is — a most ismertetendő könyv.

A cím (Történeti névtan) nagy általánosságban jelzi a témát. (Már lassan megszokjuk, így van ez nálunk is, hogy a címadásban kerüljük a „...néhány kérdése”-féle fordulatot.) A kötet három fejezete: 1. A névtan általános kérdései; 2. Személynévtan; 3. Helynévtan. A könyv végén a közelmúlt nemzetközi (főleg szláv) névtani kutatásának válogatott bibliográfiája áll.

Az általános kérdések sorát A. V. SZUPERANSZKAJA Név és kor című tanulmánya nyitja meg (7–26), amelyben a társadalmi tényezők nevekre gyakorolt hatását vizsgálja egy-egy kiragadott (főleg személynévi) példán. Anyagát történeti szádra fűzi föl. Megjegyzi, hogy már az ősközösségi társadalom névadását is szigorú törvények mozgatták. A hitvilág nagy szerepét például az újkori primitív

népek névkultúrájának sajátosságai jól bizonyítják (a tabu, a totemizmus esetei stb.). A matriarchátus és patriarchátus korszakváltása a névadásban is fordulatot hozott. A rokonsági nevek ezután apai ágon hagyományozódtak tovább. A személynév társadalmi helyzetre utaló tartalma az osztálytársadalmakban került előtérbe. Példákat hoz a szerző az ókori egyiptomi, görög társadalom és az orosz feudalizmus korából. A nevek kulturális hátterének tárgyalásánál szóba kerül a keresztény személynévek átvételének és további sorsának kérdése, de röviden említést tesz a szerző a pogány névadásról is. Itt különösen figyelemre méltó az a megjegyzése, hogy XV. századi nemesi családokban több generáción át állatneveket (pl. halneveket) vagy növényneveket adtak megkülönböztető (ragadvány)névül. (Lásd a magyar személynévtörténeti szakirodalom névvonlatkozzatással foglalkozó írásait!) Az utolsó — helynevekkel kapcsolatos — alfejezet a helynevek történeti forrásértékének bizonyításán túl külön figyelmet szentel az 1917 utáni helynévadási sajátosságokat.

V. P. NYEROZNAK (A paleobalkáni névtan kutatási alapelvei, 27—48) és N. V. PODOLSKAJA (A történeti névtan néhány, nyírfa-kéreg-nyelvemlékekkel kapcsolatos kérdése, 49—71) a különböző korú és rendeltetésű nyelvemlékek névtani fölhasználásának módszertani és egyéb kérdéseivel foglalkozik.

Személynévtan. A tanulmánykötet egyik legfőbb értéke a gazdag témaválasztás. A soknemzetiségű Szovjetunió legkülönbözőbb területeiről olvashatunk elemző írásokat. A. I. TOLKACSEV az óorosz nyelv görög jövevényneveinek egy csoportját vizsgálja a képzések szempontjából (72—129). T. A. KOROTKOVA dolgozatának tárgya egy 1834-ben készült közép-uráli összeírás személynévanyaga. Elemzése kiterjed a nyelvjárásiasság hangatni és alakitani megjelenési formáira, a névgyakoriság, a variánsok, sőt a helyesírás kérdéseire is. A belső elemzést összehasonlítóval egészíti ki egy másik összeírás eredményeinek fölhasználásával. M. KOSZNYICSANU moldvai (138—52), V. E. SZTALTMANE lett (159—79), SZ. SZ. KUROGLO pedig gagauz nevekről ír (180—8). A gagauzok a Szovjetunió európai részének déli vidékén élnek. A számos más nemzetiséggel érintkező, mintegy 157 ezer embert számláló kis nép török anyanyelvű. Mindaddig ez az első tanulmány, amely gagauz személynévekkel foglalkozik. A dol-

gozat szerint a névanyagon jelentős nyelvi és kulturális mérhető le. Érdekes jelenség volt náluk a kétnevűség, amelyet még a XX. század elején is megfigyeltek. Az újszülött nemcsak a paptól, hanem a szülőtől is kapott nevet, s az utóbbit használta a faluban, szűkebb közösségben, míg a másik név csak az okmányokban élt. L. P. KALAKUCKAJA két álnevet vett tüzetesebb vizsgálat alá. George Sand, a híres XIX. századi francia író, aki a női emancipáció jegyében férfi ruhában járt és szivarozott, férfi nevet viselt, nagy népszerűségnek örvendett Oroszországban is. Az irodalmi élet nagyjainak hagyatékában nagyszámú rá vonatkozó megjegyzés maradt az utókorra. Ami a tanulmányíró névtani-nyelvi érdekességei megírására indította, a következő. Tudvalevő, hogy az orosz főnevek ragozásában a nyelvtani nem is fontos szerepet játszik. A George Sand név szabályosan a hímnem szerint ragozódik — mint ahogy a XIX. századi írók többsége így is ragozza — később azonban (pl. Turgenyevnél) szemantikai okokból ez a rendszer megbomlik: a valóságos nem győzedelmeskedik a nyelvtani fölött. Ugyanez figyelhető meg egy ukrán író álnevének sorsában is (Marko Vovcsok).

Helynévtan. A sokszínű anyag nemcsak az egyes területek helynévadásának összevetésére ad lehetőséget, hanem módszertani kérdéseket is a fölszínre hoz. Különösen figyelemre méltóak azok a kísérletek, amelyek nyelvemléktelen korszakok onomasztikai sajátosságaira próbálnak következtetéseket levonni összehasonlító és strukturális elemzési módszerekkel (l. MENOVSZIKOV tanulmányát: 250—70). A személynevek és víznevek viszonya a szovjet névtudományt is foglalkoztatja. R. A. AGEJEVA (209—16) a Pszkov és Novgorod vidéki helynevekből válogatta össze azokat a vízneveket, amelyek személyneveket tartalmaznak. (Gyűjtése XVI—XIX. századi forrásokra terjedt ki.) Ezeknek a vízneveknek a többsége valamilyen lakott hely nevéből alakult. A szerző azonban elsősorban a régi orosz személynévrendszer alakjait, kronológiai kérdéseire akar fényt deríteni. A víznevek „konzerválják” a korabeli személyneveket, ilyen módon sok ismeretlen név és névalak megőrződik az utókor számára. A nyelvi kölcsönhatás névtani vetülete érdekli JU. A. KARPENKOT, aki ezt a jelenséget az Ogyessza környéki bolgár falvak helynévanyagán vizsgálja (189—208). Egy-egy tanulmányt olvashatunk a Don vidéki

(Z. B. RUBCOVA: 217—49), szibériai (O. T. MOLCSANOVA: 271—82) és adige helynevekről. Az utolsó írásnak finnugrisztikai vonatkozásai is vannak: T. A. TYEPLJASINA egy udmurt földrajzi nevet (Argurt) vizsgál meg.

A bibliográfia tagolása a következő: 1. monográfiák; 2. tanulmánygyűjtemények; 3. szótárak és atlaszok; 4. bibliográfiák.

JUHÁSZ DEZSŐ

KÁLMÁN, BÉLA: *The World of Names. A Study in Hungarian Onomatology.* Akadémiai Kiadó. Bp., 199 p. + 1 térk.

KÁLMÁN BÉLA, *A* nevek világa című könyve mind a névkutató szakemberek várakozását, mind pedig a művelt és érdeklődő nagyközönség igényét kielégítette. A legtöbb általános és magyar névtani kérdésre tudományosan megalapozott, közérthetően és olvasmányosan megfogalmazott választ adott. Nagy örömünkre szolgál angol nyelvű kiadása, hiszen a magyar névtudomány régi hírnevét öregbíti, elzártságunk föloldását segíti minden idegen nyelvű magyar névtani publikáció. Az általános névtanra utaló cím mellett helyes volt az alcím beiktatása, mivel ez hangsúlyozza, hogy elsősorban a magyar nevek vizsgálata a mű célja.

A könyv fölépítése, szerkezeti tagolása híven követi a magyar nyelvű kiadásokét. Első fejezete a tulajdonnevek általános problémáival foglalkozik. Itt a magyar példaanyag egy részét (Tisza, Zagyva, Berettyó stb.) az angol nyelvterületről vett nevek helyettesítik (Thames, Colorado, Shannon stb.). A megmaradt magyar példaanyag mindenképpen indokolt (Arany János, Budapest, Kossuth Lajos utca stb.)

A személynemekkel foglalkozó fejezet (18—95) főleg olyan kiegészítéseket tartalmaz, amelyek már a harmadik magyar kiadásba is bekerültek. Vannak azonban olyan rövidebb részek, amelyek nem találhatók meg egyik magyar kiadásban sem, mint például a Tímea és

Szidónia név magyarázata (25). Érdemes külön kiemelni a magyarság nyelvrokonainak névadásával foglalkozó fejezetet (37—8), amely a finn és a vogul ősi személynévadást érinti számos szép példával.

Kétségtelenül többet nyújt a külföldi kutató és érdeklődő olvasó számára a magyar névadással, névdivattal, kételemű nevek kialakulásával, becenevekkel, ragadványnevekkel, álnevekkel, irodalmi nevekkel foglalkozó rész (39—95). Mindezek alig térnek el az angol fordításban a magyar kiadásoktól. Meg kell említeni, hogy a kiváló fordítás a terminus technicusok területén egy-két vitatható kifejezést használ. A „masculine” és „feminine” jelzők helyett jobb lett volna a „male” és „female” használata a names mellett. A beceneveknek „hypocoristic names” fordítása szokatlan. Ahogyan a ragadványnevek esetében a „nicknames” mellett zárójelben van az „epithets” kifejezés, itt is jobb lett volna a „petnames” használata, zárójelben kiegészítve a kétségtelenül tudományosabb „hypocoristics” meghatározással, hiszen a könyv angol fordításban is elsősorban tudománynépszerűsítő munka.

A helynevekkel foglalkozó fejezet általános bevezető része megtartja az eredeti magyar példákat, illetőleg a párhuzamos névadás és a vegyes nyelvi összetételű nevek (Ácsteszer, Guraszáda stb.) esetében a Kárpát-medence területén található névanyaggal illusztrál.

Nagyon fontos az idegen helyneveknek a magyarba való bekezdéséről írott rész (101—5). A népnevek melléknevek ugyan a magyarban és az angolban is, de az utóbbiban tényleg indokolt a tulajdonnevek mellett való tárgyalásuk, mivel ezeknek kiemelt, különös kategóriáját képezik, amit helyesírásuk is tükröz: nagybetűvel kezdődnek. A lakott helyek nevében való gyakori előfordulásuk mindenképp szükségessé teszi rövid tárgyalásukat (106—9). A víznevek fejezet címének fordítása (The Names of Bodies of Water) tudományoskodó, a könyv egész jellegétől elütő. Ezzel szemben viszont a „helységnevek” fordítását (place-names) egyrészt pontatlansága, másrészt következetlensége miatt lehet kifogásolni (a III. nagy fejezet címe ugyan csak ez volt).

A magyar településneveket tárgyaló fejezetek (a történeti típusalkotás rendje szerint) a magyar kiadásokkal általában megegyeznek, s ugyanez elmondható az utcaneveket, dűlőneveket valamint a helynevek változásait tárgyaló fejezetekre is.

A magyar névtudomány eredményeinek megismertetése a külfölddel különösen fontos és hasznos. A névtudomány hagyományosan nemzeti tudomány, problémái, kutatásai ritkán lépik át a nyelv korlátait. Azt bebizonyítani, hogy a magyar névtudomány az egész világ számára tud újat mondani, roppant nehéz feladat. Ezt vállalta és valósította meg KÁLMÁN BÉLA angol nyelvű könyve, s ennél többet, lényegesebbet aligha tehetett volna tudományágunk és népünk érdekében.

HAJDÚ MIHÁLY

IVAN LUTTERER — LUBOŠ KROPÁČEK — VÁCLAV HUŇAČEK
Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemi, mest a přírodních objektů z celého světa. /Malé encyklopédie. Svazek 1./ Mladá Fronta. Praha, 1976. 301 p.

Ez „A földrajzi nevek eredete” című könyvecske a Csehszlovákiában népszerű Kislexikon sorozat első köteteként jelent meg. Több mint ezer helynév tömör etimológiai magyarázatát tartalmazza betűrendben. Megtalálhatók itt különféle típusú nevek: földrészek, azok nagy tájegységei, országok, országrészek (pl. Morvaország, Erdély), szigetek, hegyek, folyók és legnagyobb számban helységnevek.

Három, különféle szakterületen jártas nyelvész összefogásával készült a könyv. I. LUTTERER több mint ötszáz névcikket dolgozott ki, s ő írta az előszót; elsősorban német-szlovák nyelvterületről valamint Csehszlovákia neveiből választotta anyagát. L. KROPÁČEK 285 név magyarázatát adta, főként Afrika és Ázsia területéről. V. HUŇAČEK pedig 212 cikkben magyarázta főleg Közép- és Kelet-Európa neveit. Csehszlovákia területéről csak a legjelentősebb városok, hegyek, tavak neveit vették föl. Arra gondoltak ugyanis, hogy Csehszlovákia toponímiájának egy önálló kötetet szentelnek majd.

A névcikk címe, ha városnév, akkor annak az illető országban hivatalosan használt változatát adja (pl. Wien). Szögletes zárójelben áll utána a kritikusabb nevek helyes ejtése.

Azok a folyók, amelyek több országot átszelnek, mindegyik név-
változatukkal szerepelnek (pl. Duna-Donau-Dunajstb.) Ezután a föld-
rajzi azonosítás található (a folyó hossza, a hegy magassága stb.)
Majd ezt követi a név etimológiája tömör magyarázattal, amely fontosabb
utalásokat és a névvel kapcsolatos dátumokat is tartalmaz.

Nemzetközi összehasonlításban eléggé arányosan választották ki
a szerzők a neveket, s ez föltétlenül nagy erénye a munkának. Csak
azt jegyezném meg ezzel kapcsolatban, hogy Ázsia keleti részéről
viszonylag kevés név található. Jelentős számú magyar helynév is sze-
repel a könyvben V. HUNÁCEK földolgozásában. A szerző szemmel
láthatóan foglalkozott az alapvető magyar szakirodalommal, elsősorban
KÁLMÁN BÉLA munkájával (A nevek világa. Bp., Bp., 1967). Ezek-
ben a névcikkekben nem találunk elfogultságot vagy ellenérzést. Te-
mesvár s több erdélyi városnév is magyar formájában szerepel a
könyvben, mivel a cseh nyelv is így használja. Más kérdés, hogy
tévedések a magyar anyagban elég nagy számban fordulnak elő. Min-
denek előtt a nevek helyesírásával kapcsolatosak ezek, s nem tekint-
hetők nyomdahibának, hanem tipikusak, a cseh sajtótermékekben is így
szerepelnek. (Ez a jelenség, sajnos, kölcsönös: mind a cseh mind a
magyar újságok nagy hanyagsággal kezelik a másik ország személy-
és egyéb tulajdonneveit, pedig ezeknek a hibáknak a megelőzése iga-
zán kevés fáradságba kerülne!) Hiányos a magyar nevekkel kapcso-
latban a szerző etimológiai ismerete is, de ez részben menthető, hi-
szen a teljes magyar névtani szakirodalmat nem ismerhette a szerző,
s még akkor nem jelent meg KISS LAJOS kiváló etimológiai helynév-
szótára (Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978). Átgondolat-
lanság lehet az, hogy a hajdani Felvidék, ma Szlovákia városnevei-
nek magyar megfelelőit így vezeti be a könyv: „...magyar neve...voit!”
Pedig minden nyelv beszélőinek szuverén joga a meglevő szó- és
névkészletét a saját nyelvén használni bármikor, mint ahogyan ezt a
cseh nyelvet beszélők is teszik (pl. Viden és nem Wien, Zilina és
nem Zsolna stb.). Ez azonban minden bizonnyal csak következtellen-
ség, hiszen nem hallgatja el a szerző sohasem a magyar eredetét
egy-egy névnek. Kritikai megjegyzést érdemel a kiejtés megadásában
az ü és ö hangok teljességgel elfogadhatatlan y és e jelölése. Annál
is inkább, mert a csehszlovákiai olvasóközönség ki tudná ejteni ezeket

a hangokat. Nem jelöli tovább a könyv a magyar nevekben az ü és ö hangok hosszúságát (Györ [dér] c. Ráb.../srov. Borsosgyör, Kisgyör aj./ stb.). Mintegy harminc névcikk található, amely magyar vagy magyar vonatkozású helynevet magyaráz. Ha ezzel összehasonlítjuk a hatvanöt csehszlovákiai helynévvel foglalkozó szócikket, meg lehetünk elégedve a magyar nevek arányával.

Ez a könyv mindenképpen sokat jelent a helynevek etimológiájának népszerűsítésében. Az utóbbi időben több ilyen témájú könyv vagy szótár szerkesztésén, írásán folynak a munkálatok. Nagy elismerést érdemel a cseh szerzők úttörő kezdeményezése és kiváló eredménye.

BREDÁR ÉVA

PENAVIN OLGA — MATJEVICS LAJOS: Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. /Nyelvészeti Füzetek, Névtudományi Sorozat. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 2./ Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1976. 333 p.

Mivel a Névtani Értesítő olvasói már megismerkedhettek az újvidéki Hungarológiai Intézet névtudományi sorozatának előzményeivel (NÉ. 1, 51—4), a szabadkai adattár ismertetőjében inkább az adott tájegység, a lakosság, valamint a névtípusok és nyelvi anyaguk sajátos összefüggéseiből eredő egyedi vonásokkal kívánok foglalkozni, még pedig elsősorban azokkal, amelyek a szinkrón névkutatás általános problematikáját is érintik.

A szerzők igen tekintélyes számú (141) adatközlő segítségével és 28 gyűjtőt, ellenőrzőt mozgósítva gyűjtötték össze a szabadkai kommuna 14 községének: Bácsszőlős (Bački Vinogradi), Bajmok (Bajmok), Békova (Bikovo), Csantavér (Čantavir), Györgyén (Đurđin), Hajdújárás (Hajdukovo), Kelebia (Kelebija), Kisbosznia (Mala Bosna), Ludas (Ludaš), Meggyes (Višnjevac), Nagyfény (Žednik), Palics (Palič), Szabadka (Subotica) és Tavankút (Tavankut) hely-

neveit. Az igen nagy kiterjedésű közigazgatási egység térszínformája, vízrajza alföldi viszonylatban eléggé változatos, és amint a bevezetésből kiderül, 146 773 lakosa 22 nemzetiséget képvisel — az egész Jugoszláviát kicsiben. Ezt a sokféle színt és tényezőt a névállomány is híven tükrözi. Külön is elismeréssel kell szólnunk a magyar alakokkal együtt közölt szerbhorvát nevekről, amelyek ebben a kötetben jelentek meg először, s a szerbhorvát nyelvű földolgozásra, kutatásra is ösztönzően hatnak.

Az adattár általános jellemzője, sőt úgy is mondhatjuk: szerkesztési elve a szakembereknél jóval szélesebb közönséghez szólás igénye. A nevekhez fűzött magyarázatok egyszerűek, szűkszavúak, és a földolgozást jóval tömörebbé tevő rövidítéseket vagy a névalakok nélküli ragozást (hol, honnan, hová kérdésekre való toldalékolást) ezért nem alkalmazták a közétevéők. Az ilyen szándékot méltányolnunk kell, hiszen tudjuk, a névtudomány népszerűsítésében még mindenütt sok a tennivaló.

Sok érdekes adalékot találunk a településenként tagolt anyagot bevezető helytörténeti jellemzésekben, a jelentős múlttal rendelkező községeknél történelmi jeleket is, az újabbaknál pedig főleg a népességre, gazdasági életre vonatkozókat, de mindenképpen olyanokat, amelyeket így együtt sehol sem találni meg. Hangulatosak a helynevekhez fűződő népetimológiák (Csantavér, Békova stb.). Ludas bemutatását pedig széppé teszi a tavat leíró szemelvény Vajda János 1883-ban írt cikkéből.

Valamennyi névcikk külön sorban a köznyelvi vagy köznyelviessített alakokkal kezdődik, majd a nyelvjárási ejtést tükröző változatok, utána a hivatalos nevek, végül pedig a szerbhorvát népies alakok következnek. A köznyelvi alakok szerepeltetésére nem találunk egyértelmű állásfoglalást a szakirodalomban. Kétségtelen, hogy sokszor fiktív, a köznévi elemek köznyelvivé változtatott variánsairól van szó, olyanokról, amelyekkel a névalkotó és használó közösség soha sem él, s rekonstruálásukat is igen nehéz következetesen elvégezni, mint a valószínű tájszavaknál és más sajátosságos nyelvjárási alakulatoknál. Pl. Buki (19) bukás jelentéssel, Gledics út (22) a gledicsia helyett stb. A szerzők ilyen esetekben — szerintem igen helyesen — nem voltak közlési elvükhöz hívek, s talán ez még vitathatóbb a német eredetű

nevek némelyikénél, Pl. Pfajfer-malom (48) a Pfeifer helyett, Séfer-dűlő (49) eredetileg Säfer. Az utóbbiak kivételek a Weiner utcája (53), Niederholzer-szállás (47) típusú alakok kúlnyomó többségéhez képest. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy ezen köznyelvi alakok mellett még külön magyar hivatalos alak is állhat, például az utcaneveknél, más esetekben pedig a szerbhorvát népi vagy hivatalos alak áll vezérszóként. A magyar alak hiányának több oka lehet. 1. A névben szerbhorvát személynév szerepel. Pl. Puzić-negyed (56), Žužić-tanya (161); 2. Egy szűkebb terület lakossága vagy szerb vagy horvát nemzetiségű, s magyar alak ki sem alakult. Pl. Četkovičev salaš (160), Gajičev most (156); 3. Csak a szerbhorvát hivatalos alak él, magyar alak nem alakult ki. Pl. Vuka Karadžića ulica (53), Nova Brazda (102) termelőszövetkezet neve. 4. A magyar névhasználók nyelvébe alakl tükrözésként szivárgott be a szerbhorvát szó. Pl. Uprava (52) 'igazgatóság', Opština (131) 'községi képviselőtestület, tanácsháza'.

Hol a határ az élő, illetőleg kihalóban levő vagy kihalt nevek, névváltozatok között? Ezt a minden szinkrón adattárnál fölmerülő, a válogatást és a szerkesztést is befolyásoló kérdést nem tisztázta még megnyugtatóan a szakirodalom. A szabadkai kötet a lehető legteljesebben próbálja megvalósítani a szinkronia elvét, de az érintett területről már meg is jelent egy történelmi szempontú gyűjtemény. (SZEKERES LÁSZLÓ, Szabadkai helynevek.) Érhető tehát, hogy a közlétevek nem térnek ki a néveredeztetésre és egyéb kommentárookra. Nem szólnak hozzá az Üzenet című folyóiratban néhány éve lezajlott, a Szabadka helynévről szóló vitához, nem magyarázzák a Demer-kapu-völgy (100), az Erdőkapu (110) stb. nevet.

Az élő névalak és a ma is létező térszínforma vagy tereptárgy jelenidejű egységét azonban nem minden névcikkben találjuk meg, A Pesty Frigyes-féle kéziratos gyűjtemény nevei helymeghatározás nélkül is bekerültek az adattárba, noha egy részük ma már ismeretlen. Pl. Körös erdői irtvány (239), Fekete csárda (216), Czrni hát (208) stb. Természetesen ezek közlése szükséges és hasznos, hiszen egyébként eléggé nehezen hozzáférhető adatokról van szó.

A nevek kihalására különben egyes utalások is figyelmeztetnek. Pl. Sár utca... Régen folyó utcának is nevezték, de ez a név már kihalt (89) stb. Sokszor ezek a régi nevek meg sem jelennek címszóként.

Néhol talán elkelve egy kissé nagyobb távlatú vizsgálat, például a ma már népi, de egykor hivatalos utcaneveknél. Pl. Széchenyi utca (50), Bárány utca (201), Erzsébet utca (215) stb. A névtárak adalékaként igen hasznos lenne az utcanevek összehasonlító táblázata a századfordulótól napjainkig.

A fölvetett kérdésektől függetlenül jelentős művel gazdagodott a vajdasági névtudományi sorozat, amelynek nagy arányai, sokoldalú eredményei kötetről kötetre egyre világosabban látszanak. Már most térbeli, tipológiai összefüggéseikben szemlélhetünk olyan földrajzi neveket, amelyeket az izolált gyűjtés egyedinek, csak az adott tájon előfordulónak vélt. Ilyenek a települések egész sorában fölbukkanó Bánomkert, Bánkert, Budzsák, Koplaló, Kukucska stb. Mindegyik a népi magyarázatokon túl történelmi, gazdaság- vagy művelődéstörténeti vonatkozásokat sejtet, amelyek földerítése az ezután meginduló földolgozó munkákra vár.

PAPP GYÖRGY

Szövegközlések PESTY FRIGYES helynévtárából

„A már országos mozgalommá nőtt földrajzinév-gyűjtés minden országrészben — megyében vagy városban — szükségessé tette a múlt század hatvanas éveiben PESTY FRIGYES akadémiai tag iránításával összeállított helynévtár-kéziratok tanulmányozását is. Az eddig megjelent, vagy már megjelenésre váró földrajzinév-kötetek közül is a PESTY-féle névanyagot... tanulmányozása közben nyilvánvalóvá vált, hogy ez a gyűjtemény tekintélyes mennyiségben tartalmaz olyan adatokat, amelyek a tervezett földrajzinév-kötetekbe már nem férnek bele, a napjainkban egyre élénkebb helytörténeti kutatásban azonban nélkülözhetetlenek, — ugyanakkor nehezen hozzáférhetők.” Ezekkel a mondatokkal kezdődik a Jászkunság teljes kéziratos anyagát közzé tevő vaskos kötet (Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. I. Jászkunság. Közzéteszi BOGNÁR ANDRÁS. Kiadja a Katona

József Megyei Könyvtár és a Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár. Kecskemét—Szolnok, 1978. 406 p.), amelynek már a párja is napvilágot látott (II. Külső-Szolnok. Közzéteszi BOGNÁR ANDRÁS, Kecskemét—Szolnok, 1979. 331 p.). Ezek a forrásmunkák nem előzmény nélküliek. A hetvenes években — a bevezetőben jelzett szükségleteket fölismerve — már megjelent néhány hasonló kiadvány, többnyire a megyei, járási múzeumok és könyvtárak gondozásában. Mivel olyan területről közölnek anyagot, ahol még nem lejtettek meg a megyei földrajzinév-kötetek, ezért jónéhány évig ezek az adattárak lesznek az illető terület helynévanyaga iránt érdeklődő kutatók legfőbb adatforrásai. Értékiük, becsük természetesen a megyei névtárak megjelenésével sem fog csökkenni, ezért érdemes őket alaposabban is megismerni.

A sort KÓHEGYI MIHÁLY — SOLYMOS EDE munkája nyitja meg (Észak-Bácska földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratós Helynévtárában. Baja, 1973. /A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai. 21. sz./). Három évvel később jelent meg a következő füzet: ASZTALOS ISTVÁN, Galga völgy földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratós helységnévtárában. (Aszód, 1976. Aszódi Múzeumi Füzetek. 8. sz.). Ezután évenként jelentek meg újabbak: PASTINSZKY MIKLÓS — TAPOLCAINÉ SÁRAI SZABÓ ÉVA, Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye. (Tatabánya, 1977.), majd az említett Jászkunság (1978) és Külső-Szolnok.

Mind az öt könyv célul tűzte ki, hogy az általa kiválasztott terület anyagát teljességében és betűhíven teszi közzé. Minden jó forrásmunka alapkövetelménye a pontosságon, megbízhatóságon túl (a lehetőségek adta korlátokon belül) a teljesség és a jól kezelhetőség. Az utóbbin az anyag célszerű tagolását, valamint megfelelő filológiai apparátussal való ellátottságát értem (jegyzetek, mutatók, utalások). Ezeknek a fő szempontoknak a szem előtt tartásával nézzük meg a fősorolt műveket!

A bevezető fejezetek a közreadás fontosságára való hivatkozás után közlik az egykori „Utastítás”-t és PESTY kérdőívét. Ez több szempontból is hasznos. Egyrészt megtudjuk, milyen nevekre számított PESTY, mit várt el a gyűjtőktől, és hogyan képzelte el a gyűjtést. Másrészt a válaszok nagyon sokszor a kérdőív pontjainak megfelelően

azok sorrendjében születtek, így a kérdések ismerete a nevek sorra-
vételekor hasznos útbaigazítást adhat. A múlt századi tudós követel-
ményei, elvei jórészt ma is helyesek, a mai gyűjtők számára is meg-
szívlelendők. ASZTALOS ISTVÁN mellékel a Helytartótanács Pest
megyének küldött korabeli leiratát is, amelyben az intézmény utasítja
a megyei hatóságokat, hogy a gyűjtést támogassák és végeztessék el
(Galga-völgy 4—5). A gyűjtemény elő- és utótörténetét is megismer-
hetjük néhány mondatban (É-Bácska 3—6, Galga-völgy 3—4), a Ko-
márom megyei kötet pedig igen értékes, úttörő jellegű tudománytörté-
neti fejezetet szentel PESTY életrajzának, munkásságának (13—33).
Ezen kívül a szerzők tájékoztatnak a helynévgyűjtő mozgalom előz-
ményeiről, és a legfontosabb — a helytörténeti kutatás számára is
hasznosítható — névtani forrásmunkákról (5—12). Még az adattári
fejezet előtt több szerző figyelmeztet arra, hogy a korabeli adatközök
falusi előljárók sokszor laikus megállapításait kritikával és körültekin-
téssel szabad csak alkalmazni (É-Bácska 9, Galga-völgy 6).

Az adattárat térképvázlatok vezetik be (É-Bácska 5, Galga-
völgy 11, Komárom 40. után sztl. lapokon — sajnos alig olvasható ne-
vekkel, K-Szolnok VI, 155). A terület kiválasztása, körülhatárolása
során főleg a közigazgatási határokat követték. A Jászkunság való-
ban közigazgatási egység is volt, de történetében, néprajzában és ta-
lán névanyagában is sajátos arculatú terület. ASZTALOS egy kisebb
közigazgatási egység, a Galga-patak középső vidéke névanyagát vá-
lasztotta ki. A Komárom megyei kiadvány a mai megyehatárokat vette
figyelembe, így 11 volt Fejér és Veszprém megyei községet is szerep-
peltet. Ugyanilyen megfontolásból az É-Bácska figgélékében találunk
négy, korábban Pest megyéhez tartozó falut (71—6). A Jászkunság
és K-Szolnok kötetei természetesen a múlt századi állapotokat vették
alapul (kisebb megszorítások K-Szolnok VIII—IX. lapjain).

A szöveggyűjtemények belső tagolása más-más megoldást mutat.
ASZTALOS a mai helynévtárak gyakorlatából kiindulva megszámozza
a térképvázlaton levő községeket, s az így kialakult sorrendben közli
az anyagot. A helységnevek betűrendjén alapul Komárom megye,

É-Bácska és K-Szolnok adattára, Jászkunság az eredeti forrás
közlési rendjéhez igazodik. Ez utóbbi ^{két} kötet élőfejet is alkalmaz, min-
den lap felső szélén a községnev és utalószámok állnak. Ugyanezek

a kötetek mutatókkal is nagyon jól el vannak látva. Helységenként és összességükben is listázzák a neveket. Az általános mutató a névelemeket is tartalmazza. Ide kerültek a kulcsfontosságú közszók, s így ez tárgymutatóul is szolgál. Hasonló megoldást követ É-Bácska is, csak helységenként nem ad külön névlistát, de ez lényegesen megnövelné a terjedelmet. A mutató hiánya vagy hiányossága nagy mértékben csökkenti a kötet használhatóságát. Pl. Komárom köteté csak a pusztákhoz készíti mutatót (301—4), s ezt a hiányosságot még a gazdag jegyzetapparátus sem tudja feledtetni. Jegyzetanyaga zömmel az 1873-as Helységnévtár alapján ad anyagot, és az időközben bekövetkezett változásokat tartalmazza. A Galga-völgy füzetében van ugyan mutató (65—81), de az a névelemeket külön nem tartalmazza. Egyedül ez a füzet ad idegen (német) nyelvű kivonatot (82).

„Szükségesnek tartottuk a szövegek közlésben előforduló, ma már nem, vagy alig használatos, vagy jelentésváltozáson keresztül ment szavak magyarázatára szójegyzéket közölni.” — Írják a Komárom megyei kötet szerzői (38). Ezt a föladatot csupán ők tüzték maguk elé az öt mű közül, s többé-kevésbé sikerült is megoldaniok. Az értelmezéseket böngészve az olvasóban fölötlik a kérdés: minek alapján készültek ezek? A szövegből kihámozható értelmezéseket kapjuk? Vagy valamelyik szótárhoz fordultak segítségért? Néhány értelmezésükhöz nem kellett valóban segédeszköz (pl. vadalmás 'ahol sok vadalmafa tenyészik'), s valószínűleg a teljesség igénye magyaráztatta meg a nádas, patak, nyíres, szíkes, vízállás stb. szavakat. Nagyon hasznosak viszont az olyan szavak értelmezései, mint pagony, rence, villike tánc stb.

A könyvek szerény kiállításban, sokszorosított eljárással, kis példányszámban készültek. Ez semmit sem von le értékükből: valamennyi a magyar névtudomány nagy nyeresége. Hasznosításuk a jövő névkutatóinak föladata.

JUHÁSZ DEZSŐ

KARL NEHRING: Comitatus Abaujvariensis et Tornensis. /Serie A, Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 7./ Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. München, 1977. 101 p. + 1 térk.

A munka ismertetése előtt érdemes felsorolni a sorozat eddigi köteteit. 1. GEORG HELLER und KARL NEHRING: Comitatus Sirmien-sis. München, 1973.; 2. K. NEHRING: Comitatus Bachiensis et Bodrogi-ensis. München, 1974.; 3. G. HELLER: Comitatus Poseganensis. Mün-chen, 1975.; 4. K. NEHRING: Comitatus Barsiensis. München, 1975.; 5. K. NEHRING: Comitatus Arvensis. München, 1976.; 6. G. HELLER: Comitatus Veroecensis. München, 1976.

A jelen kötet rövid bevezetés után (5) a helységek mai név-alakjainak betűrendjében közli az adatokat. A történeti, ma már meg-változott nevek is szerepelnek a felsorolásban, de ezek mellett csak utalást találunk a mostani névalakra, ahol a helység nevének minden történeti előfordulása megtalálható.

A történeti neveket a lehető legegyszerűbb és legáttekinthetőbb felsorolásban kapjuk. Elöl áll mindig az előfordulási évszám, utána szöveggörnyezet nélkül a betűhív történeti adat, amely után — ha er-re mód van — rövidítés utal a helység jellegére, státusára. Végül min-den egyes adat után zárójelben áll a rövidített forrásjelzet.

A nyomtatásban is megjelent forrásokon kívül levéltárak, első-sorban összeírások adatait is adja a füzet. Közlései a legkorábban följegyzett nevektől egészen a XX. századi adatokig tartanak.

Elgondolkodtatnak ezek a kiadványok. Ilyen terjedelemben lehet vajon valamennyire is teljes adattárat adni? Van-e értelme az efféle közléseknek? Egy nagyon lényeges föltétlenül van: lelkiismeretfurdalást keltenek az itthoni kutatókban, hogy ilyen jellegű munkát külföl-dön kell elvégezni, a föltárás szempontjából mostohább körülmények között. Mind a nyomtatott mind pedig a levéltári források nagyobb számban állnak itthon rendelkezésünkre, hogy teljesebb, hasznosabb adattárat készíthessünk kevesebb munkával, kisebb fáradsággal. Sajnos nagyon kevesünket bánthat a lelkiismeret, hiszen alig jut el néhány példány ezekből a füzetekből Magyarországra, s nem is hasz-náljuk, nem is igen ismerjük őket, pedig jók, pontosak, csak hiányosak.

H—ú

A mű nemcsak a jelenlegi finn Karjalával foglalkozik, hanem Karjalának azzal a területével is, amely a második világháború előtt Finnországhoz tartozott, most pedig a Szovjetunió területe. A mű első részében a szerző bemutatja a helynévgyűjtés helyzetét Karjalában. A keleti rész helyneveinek gyűjtése napjainkig teljes egészében a Finnországba áttelepült lakosság körében folyt, de az eddigi eredmény egészen jónak mondható. Ezután számbaveszi a szerző azokat a tanulmányokat, amelyek a karjalai névrendszerrel foglalkoztak, amelyek részben saját munkái, részben pedig egyetemisták szakdolgozatai.

A mű igazi névtani része a névadás indítékainak bemutatásával kezdődik. A szerző ezzel kapcsolatos állásfoglalása nem képvisel újat a finn névtani kutatásban, minthogy módszertanilag ugyanolyan, mint 1939-ben megjelent doktori értekezése (V. NISSILA, Vuoksi helynevei, I.). A munkának ezt az első részét kissé elavultnak tartom.

Ezután a névrendszert ért külső hatások vizsgálata következik. Ide a következő fejezetek tartoznak: Római katolikus nevek; Lapp nevek; Szláv nevek; Skandináv nevek; Alnémet nevek. A római katolikus nevekkel együtt bemutatja a katolikus egyház révén elterjedt személyneveket, majd e személyneveknek megkülönböztető és teljes névként való megjelenését a földrajzi nevekben. A katolikus egyház viszonylag terjedelmes névanyaga után csupán két oldalon foglalkozik a lapp nevekkel. Pedig az oklevelek tanúsága szerint a XVII. században a lappok egy része még Karjalában élt a finnekkel együtt. Ehhez képest a lappoknak túl kevés figyelmet szentelt a szerző. A lapp nevek megfejtésének nehézsége hatott valószínűleg a terjedelemre is. Viszonylag részletesen tárgyalja a szláv neveket, s ezen belül foglalkozik a finn nyelvbe került orosz jövevényszavakkal, s ezeknek a helynevekben való megjelenésével. A skandináv nevekkel foglalkozó fejezetben érdekes etimológiákat találunk a Karjalai-szoros partvidékének a vikingek keleti útja mentén fennmaradt neveiről. A későbbi svéd hatást a Viipuri vára révén elterjedt vezetéknéviek képviselik. Az alnémet nevek főként a személynevek között fordulnak elő.

A könyv utolsó fejezeteiben a nevek szerkezetét vizsgálja a szerző. Számbaveszi az alkotó elemeket, a megkülönböztető és az alaptagokat. A nevek kialakulását befolyásoló tényezők között külön fejezetet szán az ellipszisnek, az absztrahálásnak és az elhomályosult neveknek. Végül a nevek nyelvi megformálását vizsgálja, s ezek között a szokásos nyelvjárási jellemzők bemutatása mellett föltárja a névrendszerben jelentkező szabálytalan, a hangtani törvényeken kívül maradt fejlődést is.

A szerző végig figyelemmel kísérte a személyneveket is. A mű érdemét ezért főképp a személynevek vizsgálata jelenti, mivel ezzel a területtel a finn névtan eléggé mostohán bánt. Ezen kívül a tanulmányban hatalmas példaanyag van, amelyet jelentős mennyiségű oklevéladat támaszt alá.

A mű a magyar kutatóknak abból a szempontból lehet hasznos, hogy az esetleges azonos fejlődési irány vizsgálatához példaanyagot szolgáltat. Módszertanilag azonban nem befolyásolja az újabb kutatásokat, mivel földolgozása csaknem negyven évvel ezelőtti fölfogást tükröz.

MARKKU RAINIO

MILICA GRKOVIĆ: Rečnik ličnih imena kod Srba. Beograd, Vuk Karđić. 1977. 325 p.

„A személynevek a nép alkotótehetségének megnyilatkozását, történelmét, művelődési kapcsolatait, hagyományait, szokásait, vallási tartalmait, nyelvének fejlődését, pszichológiáját, élet- valamint világ-fölfogását tükrözik, és szókincsének szerves részét alkotják” — írja könyvének bevezetőjében a szerző. Ezért a személyneveknek (keresztneveknek) különleges fontosságot tulajdonít, és vállalkozott arra, hogy összeállítsa az első nagy terjedelmű szótárakat. A szerb-horvát egynyelvű szótárak mindegyike tartalmaz ugyan személyneveket is, de mindeddig olyan teljes igényű névtár nem készült, amely lehetővé tette volna a szerb személynévrendszer tanulmányozását.

Érdemes megjegyezni, hogy már 1828-ban megjelent Budán egy kisebb terjedelmű személynévszótár JOVAN PAČIĆ szerkesztésében (ИМЕСЛОВЬ ИЛИ РѢЧНИКЪ ЛИЧНЫ ИМЕНА РАЗНЫ НАРОДА СЛАВЕНСКИ.) amelyben hangsúlyozza a szlávok körében terjedő idegen eredetű nevek károságát, és főlshóllt a nemzeti nevekhez való visszatérésre.

A nemzeti ébredés korában — különösen a török igából való főlshabradulás után — nagy figyelmet szenteltek a személynemeknek. A szerb görögkeleti egyház által összeállított jegyzékekben mellőztek az idegen eredetű neveket, és szorgalmazták a nemzeti nevek használatát.

A közelmúltban a Raskovnik című, népi kultúrkinccseket megjelentető folyóirat céljával tűzte ki a nevek összegyűjtését és megjelentetését. 1970 őszén pályázati főlhívással fordult olvasóihoz, kérte, hogy gyűjtsék össze a ma használatos valamint a ma már nem használt neveket. A főlhívásnak nagy visszhangja támadt, és még külföldről is küldtek a kivándoroltak, vendégmunkások névadatokat. Az egybegyűlt anyagot MILICA GRKOVIĆ 1970/71-ben közzé is tette a folyóiratban.

Így lényegében összeállt jövendő szótárához az anyag nagy része, ezt kiegészítette az okmánytárakból kicédulázott nevekkel. A majdnem tizenegyezer adatot ellenőrzés és esetleges bővítés céljából az előre kijelölt ellenőrző pontokra küldte, és kérdőíveket mellékelte hozzájuk. Mintegy száz ponton végezték el ezt az ellenőrzést, de sajnos külföldi egy sem volt közötté.

A szótárban használatos szerbség fogalmát történelmi és nem nemzeti értelemben használja a szerző, így a szerb görögkeleti egyház területéről gyűjtötte anyagát, hiszen a névrendszer jellegét ennek a vallásnak hatása alakította ki. A római katolikusok és mohamedán vallásúak névrendszere ezekétől eltérő jellegű.

A szótár fölépítése könnyen áttekinthető, és igen egyszerű a használata. A Bevezető után megadja a nevek forrásainak jegyzékét, az ellenőrző pontok betűrendes és földrajzi mutatóját. Részletes bibliográfiát közöl főleg az utóbbi két évtizedből, és utasítást ad a szótár használatához.

Ezt követi a szótári rész. Ebben a cirillírás betűrendje szerint sorolta be külön-külön a férfi- illetve a női neveket. Az egyes cikkek-

ben a név jelentését és etimológiáját, írásos lekövetkezett helyeit valamint azoknak az ellenőrző pontoknak a sorszámait közli a szerző, amelyekben a név előfordult.

A szótár alapos és értékes munka, amelyet különösen a jugoszláviai magyar névkutatók és a magyarországi szerbek neveinek gyűjtői forgathatnak haszonnal, hiszen az évszázados együttélés során, a vegyes házasságok révén sok szerb név került a magyarba, s nagyon sokat megőriztek a magyarországi szerb anyanyelvűek. Figyelmébe ajánlhatjuk még ezt a szótárt valamennyi történeti nevekkel foglalkozó kutatóknak, mert múltbeli névanyagunk vizsgálatához is nagy segítséget nyújthat.

VIRÁG GÁBOR

HORST NAUMANN — GERHARD SCHLIMPERT — JOHANNES SCHULTHEIS: Das kleine Vornamenbuch. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1978.

A Német Demokratikus Köztársaságban KARL PAUL könyvét (Das kleine Vornamenbuch. Leipzig, 1967.) használták a gyermekeiknek utónevét kereső szülők, a nevekre magyarázatot kereső pedagógusok; és ezt forgatták azok az anyakönyvező hivatalnokok, akiknek gyakran igen nagy nehézségekkel kellett megküzdeniök kötelességüket teljesítve a kívánt utónevek anyakönyvezésében. KARL PAUL munkája 1966 és 1976 között tíz kiadást ért meg. A névadás iránti általános érdeklődés és az utóbbi években a névkutatásban bekövetkezett fejlődés azonban azt követelte, hogy új utónévkönyvet írjanak. Egy munkaközösség vállalta magára ezt a feladatot. J. SCHULTHEIS a férfineveket, G. SCHLIMPERT a nőleket dolgozta föl, az egész munka irányítója pedig H. NAUMANN volt.

Az új névkönyvben nem szerepel minden olyan keresztnév, amely ma az NDK-ban előfordul. A válogatásban a munkaközösség a jelenleg gyakori, okmányokkal igazolható nevekre szorítkozik,

azokra, amelyek a főntebb említett érdeklődési kör számára fontosak. Ez a munka is, mint előde, tanácsadó az utónevet választók számára, semmiképpen sem utasításszerű mű. A névadás különlegességeivel eddig is és ezután is a Sprachflege című folyóirat névrovatában találkozhatnak az olvasók.

A kiadvány majdnem 1500 férfinévet és közel ugyanennyi női nevet tartalmaz. Ezek kiválasztásában fölhasználták H. NAUMANN zwickau-i főiskolai tanár hallgatóinak hosszú éveken keresztül végzett gyűjtő- és földolgozó munkáit, két névkutató tanácsadó helynek, a Karl-Marx Egyetem Theoretikai és Alkalmazott Nyelvtudományi Szekciójának és az NDK Tudományos Akadémiájának tapasztalatait, továbbá Borna, Bernau, Berlin-Friedrichschain, Calau és Zwickau anyakönyvi hivatalainak adatait, amelyeket hosszú évek során gyűjtöttek össze a szerzők. Az eddig elmondottakat a könyvecske Előszavában olvashatjuk.

A szótári rész előtt néhány rövidebb tanulmányt közöl a kiadvány a keresztnevek történetéről, különböző formáiról, írásmódjáról, és jogi eligazításokat ad a névadóknak azzal a céllal, hogy a névcikkek érthetők legyenek és segítséget nyújtsanak a név megválasztásában. Ezek a részek nagyon érdekesek a magyar névkutatók számára is, hiszen megismertetnek egy indoeurópai nyelvet beszélő társadalom névadó rendszerével.

A legrégebbi időkben, mint a legtöbb ide tartozó nyelvben, a németben is többnyire kétegyűak voltak az utónevek (pl. Adalbert = edel + berühmt 'nemes + híres'). A névadók a név alkotórészeit a csata és a háborúk, fegyverek, győzelem, dicsőség, erő, merészség, bölcs tevékenység és békés munkálkodás, a szép, az uralom és a tulajdon, barátság és rokonszenv területéről választották, sokszor pedig a harcias és erős állatok nevééről. A nevek magyarázatában nem lehet mindig értelmes kapcsolatot kimutatni a két alkotórész között. Ez a könyv is inkább arra törekszik, hogy minden egyes névrész jelentését világossá tegye, megmagyarázza. Már nagyon korán megjelennek az utónevek rövidített alakjai. Ezekben a második névrész erősen megváltozott, megrövidült, vagy sokszor el is maradt. (Pl. a Thietmar rövid alakja Thiemo lett, Uta és Otto olyan nevek rövidebb alakjai, amelyek Ot-tal voltak összetéve, az Ada az Adel-lel kezdődőké.)

Már korán meg lehet állapítani a férfi- és női nevek között bizonyos összeillesztési különbségeket. A -gang, -her, -helm, -mar, -bert stb. a férfinevekben sokkal gyakrabban fordul elő második tagként, a -gund, -hild, -run, -burg, -gard stb. viszont gyakrabban a női nevekben található. A rövidített alakhoz lassan a férfineveket jelző -o és a női neveket jelző -a suffixumon kívül más végződéseket is hoztattak. Ezzel is nőtt a nevek száma. Már ezekben az időkben végbement a férfinevek női párjának a kialakulása (Karl - Karla, Ulrich - Ulrika stb.).

A VIII. században jelentős változások álltak be a német névállomány gyarapodásában. Egyfelől megindul az idegen nevek beáramlása, másfelől pedig a kereszténység fölvetelével elkezdődik a keresztény nevek átvétele. A X. századig csak olyan keresztnevek fordultak elő, amelyek az Ótestamentumban szerepeltek, ekkortól kezdve azonban az Újtestamentumban szereplő nevek is egyre jobban terjednek, s hamarosan alkalmazkodnak a német hangrendszerhez.

A XII. századtól kezdve adathatók már olyan nevek, amelyeket a nyelvemlékek, irodalmi és kulturális hatások terjesztettek el (Achilles, Alexander stb.). Az ilyen nevek azonban a XVI. és XVII. században sokasodnak meg a népszerű nyomtatott művek hatására. Ebben az időben a reformáció is terjeszt egy sereg sajátos keresztnevet (Gottlieb, Gotthelf, Leberecht stb.). Az irodalom hatása ekkortól kezdve nagyon nagy szerepet tölt be a névadásban, s századunkban ehhez kapcsolódik a film, a sláger, a sajtó, rádió és a televízió szerepe. Az ezek által közvetítettek tartós hatása, továbbá a sokféle területen elért nagy teljesítmények erősen befolyásolják a mai névadást (Juri, German, André, Veikko, Peggy stb.).

Az örökölhető családnevek kialakulása a XII. században kezdődött meg, elsősorban a privilégizált társadalmi rétegek körében. A polgárság, a szabad és a jobbágyokban élő parasztság körében később alakultak ki, a szolgák körében pedig csak a XIX. század elején, amikor a törvény a kétnevűséget előírta.

„Az utónevek különböző formái” című rövid tanulmány utal arra, hogy a keresztnevek történeti fejlődésében a három legjelentékenyebb momentum, azok kéttagúsága, a rövidült formák és az idegen átvételek még ma is hatnak a névrendszer alakulására. A keresztnevek

kéttagúságának a karaktere azonban megváltozott. A gyermeknek a tulajdonképpeni keresztnéve mellett egy másik utónév, sőt több utónév is szerepelhet. A hivatalos használatban ilyenkor az elsőt aláhúzással jelölik meg. A legutóbbi időkben kialakult a dupla keresztnévek divata, amelyben két név egyenértékűen áll egymás mellett. A férfinevekben általában kötőjellel kötik össze a két nevet (Hans-Ulrich, Hans-Heinrich stb.), de ritkábban előfordul kötőjel nélkül, sőt egybeírva is. A női nevekben a két keresztnévet rendszerint összeírják (Annekatrin, Annerose, Annelore, Hannelore stb.). A rövidült formákra pedig az a jellemző, hogy a számuk egyre nő, sőt igen sok köztük az átvétel az idegen becéző formákból. Így az NDK-ban a németalföldi, fríz, skandináv, angol, olasz, magyar és szláv utónevek egyenjogúan élnek egymás mellett. Ráadásul rengeteg az olyan becéző forma, amely az átadó országban a hivatalos iratokban csak teljes formájában szerepelhet (Hans, Heinz, Klaus, Kurt, Else, Heidi, Jenny, John, Jörn, Mike, Tom, Kitty, Kati, Katja, Colette, Nancy stb.).

Az egészen különböző nyelvterületek befolyásának egymás mellettsége oda vezetett, hogy a mai német keresztnévekben számos névvariáns él egymás mellett (Christiane, Christine, Christin, Christa, Chris, Kerstin, Kirsten, Kristis stb.), sőt sok esetben ugyanazt a nevet leányoknak és fiúknak egyaránt bevezetik a születési anyakönyvbe. A könyv a szülők figyelmébe ajánlja, hogy ilyenkor legálább kötőjeles dupla névvel világosan jelöljék meg a névviselő nemét.

Rövid tanulmány foglalkozik a nevek írásmódjával. Szerzője megállapítja, hogy ma az NDK-ban számos névnek többféle írásmódja él egymás mellett. Ez a tény is sok nehézséget okoz, hiszen sokszor arra kényszeríti a név viselőjét, hogy betűzze a nevét, de még nagyobb nehézséget jelentenek az idegenből átvett keresztnévek.

Ugyanis a törvények szabályai szerint a neveket nem lehet önkényesen írni, csak úgy, ahogy az átadó nyelvben írják őket. Különösen a nem latin betűket használó nyelvekből való átvételek jelentenek sok nehézséget. Tehát a névválasztóknak a név írására is gondolniuk kell.

A szótári rész előbb a férfineveket, majd a női neveket sorolja föl alfabetikus sorrendben. Minden egymással összetartozó utónevet egy főformával vezetnek be. A főforma bemutatása egységesen törté-

nik; a név után szögletes zárójelben megadja a név illetve a névrészek jelentését, utána felsorolja a németben előforduló névformákat (variánsokat, mellékformákat és rövid alakokat; ha idegenből valók, az átadó nyelvet, s ilyenkor a helyes ejtésüket is). A variánsok, mellékformák, rövidítések és az idegen nyelvi megfelelések önálló szócikként is szerepelnek betűrendben a helyükön. Ilyenkor azonban egy fölfelé mutató nyíllal utalnak a főformára, ahol az utónév magyarázata megtalálható.

Minthogy a hajdani kétegű utónevekből igen sok megtalálható a mai névrendszerben is, a könyv szerkesztői munkájuk végén betűrendben felsorolják külön a férfi- és külön a női nevek utótagját. Minden ilyen névrész után megadják azt, hogy ez a rész milyen előtagok után állhat.

Minden bizonnyal sok haszonnal és tanulsággal forgathatják a könyvecskét az NDK-ban azok, akik valamiféle kapcsolatban állnak a névadással, de sok tanulsággal és haszonnal olvashatják a magyar névtudomány művelői is.

BACHÁT LÁSZLÓ

HORST NAUMANN unter Mitwirkung von GERHARD SCHLIMPERT und JOHANNES SCHULTHEIS: Vornamen heute. Fragen und Antworten zur Vornamengebung. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1979. 102 p.

Német olvasók számára tudományos igényvel megírt ismeretterjesztő mű ez a könyv. A szerzők főként szülők, anyakönyvvezetők és a névtudomány iránt érdeklődő olvasók számára ajánlják munkájukat. Fő törekvésük azon problémák tárgyalása, amelyek a modern névadással és a keresztnévek mai használatával függenek össze.

A könyv első részében H. NAUMANN azt tárgyalja, hogyan illeszkednek bele a nevek a nyelvi eszközök rendszerébe. Kiindulása az, hogy a tulajdonnév a legtöbb esetben csak egy egészen meghatározott és egyedüli dologra érvényes. Ez a dolograirányultság

(direkter Objektbezug) a tulajdonnév fő ismérve — állítja NAUMANN. Ennek alapján a könyv köznévből (das Buch als Gattungsbezeichnung) kiindulva a molnár foglalkozásnéven (der Müller als Berufsbezeichnung) át az Erich Müller névig jutva mutatja be a jelentés elemek egyre szűkülő számát, a névnek adott „Objekt”-hez, vagyis meghatározott dologhoz, élőlényhez való kötöttségét. Igyekszik a tulajdonneveket teljes komplexitásukban bemutatni, kiemeli ezek identifikáló és individualizáló funkcióját, szól a tulajdonnév társadalomhoz kötöttségéről és történetiségéről.

A második részben a keresztnévadás fejlődéséről, főként németországi történetéről kapunk képet. A szerzők bemutatják a társadalmi, vallási változásokat, melyek eredményeképpen a nevek különböző csoportjai a német névrendszerbe beépültek. Ezek a hatások ma is tartanak, mutatják a szovjet és NDK-beli példák. Ezután az NDK-ban érvényben levő névadási törvény helyes értelmezésével, gyakorlatban fölmerülő kérdéseivel (pl. idegen eredetű nevek és ezeknek a nemi megkülönböztetésben játszott szerepe, a névváltoztatás kérdései, többnevűség és hivatalos nevek problémája stb.) foglalkoznak a szerzők. Az utóbbi évek statisztikai adatai alapján megállapítják, hogy az NDK-ban tendenciaként figyelhető meg az anglo-amerikai, szláv és újlatin nyelvekből átvett nevek, és főként ezek becézett alakjainak növekvő használata.

A harmadik részben a keresztnévek képzésmódjáról, a német nevek általános kétagúságáról, a leggyakoribb szuffixumokról kapunk áttekintést, míg a negyedik részben a becenevekről, ezek változatairól, a leggyakoribb képzőkről írnak a szerzők.

(A könyvet Kiss Jenőtől kaptuk ajándékba. Figyelmességét ezúton is hálásan köszönjük.)

HEGEDÜS ATTILA

B. GERGELY PIROSKA: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 262 p.

Kalotaszeg magyar etnikumának vizsgálata már régi témája a legkülönbözőbb tudományágak kutatóinak. Teljes személynévanyaga számbavételét és földolgozását tűzte ki célul a szerző, s e valamennyi névelemet megvizsgáló tanulmányorozatból emelte ki a kiadó a ragadványnevekkel foglalkozó részt. Amennyiben kötve volt a könyv terjedelme — ami nagyon valószínű — helyesen esett a választás erre a témakörre, hiszen a névelemek közül a ragadványnevek mondanak leg többet egy etnikum sajátosságairól, ezeknek az élete a legváltozatosabb napjainkban, s ezek alapján következtethetünk a névaktivitás (az elnevező tevékenység) állapotára: növekvő vagy csökkenő tendenciáira. Jóllehet a ragadványnevek és családnevek vizsgálatának különválasztása végső soron kifogásolható lenne, de egyrészt ahol szükséges, ott a szerző utal a két névelem kapcsolatára, másrészt pedig a közeljövőben megjelenik a Nyelvtudományi Értekezések sorozatában a kutatásnak a családnevekkel foglalkozó része, s a szükséges összevetésekre lehetőséget ad majd. (Nagyon reméljük, hogy hamarosan módot talál a szerző a kereszt- és a becenévanyag vizsgálata eredményeinek a közzétételére is.)

A könyv bevezetése a névtudomány alapkérdéseivel, a magyar névtani kutatások eddigi eredményeivel foglalkozik, és ismerteti a gyűjtés és földolgozás módszereit. Az egész földrajzi területet négy altájegységre osztja (Felszeg, Alszeg, Kapusmente és Nadasmente), felsorolja a hozzájuk tartozó 34 helységet magyar és román névvel együtt.

A ragadványnév-állomány vizsgálata (20—32) altájegységenként történik, s minden esetben kitér az átlaggyakoróság (a lakosság számához viszonyított ragadványnévmennyiség) bemutatására, a nevek használatának (egyéni vagy családi) összetételére és elterjedtségére (több helységben vagy altájegységen is megtalálható-e a név). Összefoglaló áttekintésében egybeveti a szerző saját jelenkori gyűjtésének névanyagát (2588 különböző ragadványnév) JANKÓ JÁNOS 1892-beli gyűjtésével. A múlt század végén főljegyzett 380 névnek

közel egyharmada (107) ma már nem volt föllelhető, ami a ragadványnévanyag gyors változására: a régiek kihalására és újak keletkezésére utal.

A következő rész a ragadványnevek funkció szerinti névhasználati sajátágaival foglalkozik. Megállapítja, hogy ebből a szempontból a ragadványneveknek nevezett névelemek nem alkotnak egységes kategóriát. Van közöttük közömbös és érzelmi hatást kellő csoport, s az utóbbiak is lehetnek pozitív vagy negatív érzelmi töltésűek. A főnti, hagyományos fölosztási mód mellett azonban sokkal lényegesebbnek tekinti a nevek használat szerinti funkcióját, azt, hogy családi, részleges család vagy egyéni, egyetlen személyáltal viselt-e a név. E fejezet is külön tárgyalja az al-tájegységek névhasználati sajátságait, majd az egész Kalotaszegre vonatkozó összefoglalást ad (56—64). Megállapítja, hogy a lakosság 70%-a visel ragadványnevet, de néhány községben (Gyerőmonostor, Magyarókereke, Nyárszó, Körösfő és Jegenyé) ez a szám meghaladja a 90%-ot is. A legtöbb ragadványnév (70—80%) közömbös hangulatú, megkülönböztető funkciójú; az érzelmi kötöttségűeké 17% és 23% között ingadozik. A gúnyneveket jelentésük alapján csoportosítva vizsgálja, s megállapítja, hogy noha több közöttük a testi-lelki tulajdonságra utaló, lényegükben nem térnek el a ragadványnevek más hangulatú kategóriáitól. A névszerkezet a mindennapi használatban a ragadványnév+keresztnev vagy becenév formát mutatja a leggyakrabban, de természetesen a családnévvel és keresztnévvel való egyéb kombinációi is előfordulnak nagy számmal. Külön érdekességként említi a tanulmány, hogy a ragadványnév-használat nem korlátozódik a falubeliek egymással való érintkezésére, hanem még hivatalos helyeken is gyakori.

A névéletlanra vonatkozó fejezet (65—83) először a nevek keletkezési körülményeit vizsgálja, majd azok változásait, újabb ragadványnévvel való fölcseréléseit mutatja be. Kitér az egyes nemzedékek és társadalmi rétegek névhasználatára, a névöröklést pedig alapos részletességgel tárgyalja.

„A ragadványnevek rendszere a névadás indítéka szerint” címet viselő fejezete (84—119) igen aprólékos, lelkiismeretes tanulmánya a ragadványnév-osztályozásnak. Tizenkét nagy jelentéstani cso-

portot különít el, s természetesen a legtöbb számos másod- és harmadrendű alosztályra tagolódik. A fő csoportok a következők: 1. Családtagok nevére vonatkozó, 2. Testi tulajdonságokra utaló; 3. Lelki tulajdonságokra utaló; 4. Szavajárásra, szokásra utaló; 5. Életkorra utaló; 6. Egykori vagy jelenkori lakhelyre vonatkozó; 7. Foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló; 8. Egyéb életkörülményekre utaló; 9. Eseményre utaló; 10. Névasszociációs indítékú; 11. Pusztá identifikációs és érzelmi indítékú; 12. Ismeretlen és bizonytalan indítékú ragadványnevek. Kalotaszeg vidékén a leggyakoribb a családtagok nevéből, elsősorban a férfilelődök keresztnevéből illetőleg annak becézett alakjából alakult ragadványnév. Meglepő, hogy utánuk az ismeretlen vagy bizonytalan indítékú nevek állnak. Ez azzal magyarázható, hogy a szerző csak akkor tekintett egy nevet valamelyik kategóriába sorolhatónak, ha az adatközlők határozottan állást foglaltak a név eredetére, a névadás indítékára vonatkozóan. Így azután igen sok jelentéstaniilag könnyen meghatározható nevet találunk ebben az utolsó csoportban. Kétségtelenül helyesen érvényesül itt, ebben a szinkrón rendszerű vizsgálatban a nyelvtörténeti óvatosság, hiszen a bizonytalan eredetű illetőleg indítékú nevek besorolása a megfelelő jelentéstani kategóriába félrevezetné a más vidék ragadványnév-struktúrájának kutatóját, ha összevetési alapnak használná Kalotaszeg anyagát. Ebben a fejezetben nem bontja a szerző al-tájegységekre az összegyűjtött neveket, de a kötet végén és a 116—7. lapon található táblázatok segítségével ezt, s ezen kívül még az egyes községek egybevetéseit is bárki elvégezheti.

A ragadványnevek nyelvi alkat szerinti vizsgálata (120—203) igen sok új szempontot vet föl és tanulmányoz behatóan. A hangtani, szóképzéstan vizsgálatokon kívül mondattani sajátosságokat is tárgyal. A ragadványnevekben rejlő szóképek bemutatása és rendszerezése szintén igen hasznos és érdekes része a munkának. Külön vizsgálja a nevek tótani, képzési, adaptációs stb. problémáit.

A kutatási terület sajátágaiból adódóan a nyelvi eredet szerinti megközelítésnek jelentősebb teret (204—25) szentel a szerző, mint az a ragadványnév-földolgozásokban megszokott. A román eredetű neveket külön alcsoportokra is fölosztja (románból vett kölcsön szó, román közszó, tulajdonnév, tükörfordítás, párhuzamos névadás),

s ezek életével, a magyar nyelvbe való beilleszkedésükkel, magyaros továbbképzésükkel is foglalkozik. Néhány német, orosz, cigány és ismeretlen eredetű idegen ragadványnevet is talált gyűjtött anyagában, amelyeket alapos vizsgálat alá is vesz itt.

A kötetet számos táblázat, irodalomjegyzék, román és angol nyelvű összefoglaló teszi teljessé.

Ilyen hatalmas mennyiségű anyagot ennyire sokoldalú vizsgálatnak még senki sem vetett alá a magyar ragadványnevek kutatásában. Ezzel nemcsak egy vidék neveinek sokoldalú sokoldalú bemutatását kaptuk, hanem mintát és mércét is a további ragadványnév-vizsgálathoz, amelytől a jövő kutatóinak ugyan el lehet térni, de figyelmen kívül hagyni semmiképpen sem szabad.

HAJDU MIHÁLY

A. Ch. KANELIS — W. BAUER: Die Volksnamen der Vögel Griechenlands. Athén, 1973. 101 p.

Az ügyesen összeállított kézikönyv célja, hogy a tudományos latin madárnevekhez biztosítsa a megfelelő görög neveket, elsősorban az ornitológusok, de a nagyközönség számára is.

A könyv ismertetését azért tartom szükségesnek, mert két szempontból is figyelmet érdemel. Először is igen nagy az érdeklődés hazánkban a jövevényszó kutatás, a tükörszavak és kifejezések nyomán keletkezett köznevek iránt, s e kutatásokból különböző és különféle megállapításokat vonnak le. Másrészt — évek óta figyelem — a magyar madárnevek iránt is jelentkezik érdeklődés, sőt tudomány szerint ilyen földolgozás készülöben is van. Talán félkeltem iránta az érdeklődést, s elősegítem megjelenését, ami igen kívánatos lenne. A szerzők az előszóban elég bőven foglalkoznak a madárnevadás kérdésével, s rámutatnak arra, hogy ez egyidős az emberiséggel, s elsősorban a táplálkozásukban jelentős madaraknak adtak nevet. Arisztotelesznél mintegy 150 madárnév szerepel (*Historia Naturalis*), azonban biztonsággal ma már nem mindegyiket tudjuk

azonosítani a mai tudományos nevekkel. A Linné Károly bevezette kettős latin tudományos elnevezés teremtett rendet az élővilág nevei között, aminek óriási nemzetközi gyakorlati haszna van.

A tájnyelvi madárnevek, amelyeket a nép használ a madár hangjára és külsejére, tartózkodási helyére, magatartására utalnak. Tehát a tudományos elnevezések mellett helyenként változó, nyelvjárási elnevezések élnek. Megállapítják a szerzők, hogy ezek a tájnyelvi elnevezések nem alapulnak olyan finom megkülönböztetéseken, mint a tudományos meghatározások. Így gyakran előfordul, hogy azonos nevet visel két vagy több faj is. Azok a madarak, amelyek a tavaszt hozzák a „fecskék”. Görögországban azonban ötféle fecske él, de senki sem tesz köztük különbséget, nevük azonos. Azok a madarak, amelyek az érkező hajókat fogadják, vagy a halászkra várnak, hogy hálójuk kihúzásakor kivegyék részüket a zsákmányból „sirályok”. Görögországban azonban 13 fajta sirály él. Máskor két- vagy háromféle madarat is azonos névvel illetnek. Például a szürkegém (*Ardea cinerea*), nagykócsag (*Egretta alba*) és a jégmadár (*Alcedo atthis*) stb. a görögben egyaránt 'halevó' néven ismert. Ugyanakkor az azonos madarat is vidékenként másként nevezik. Például a gyurgyóka (*Merops apiaster*) neve más Maniban, Közép-Görögországban és Thesszáliában. (Az utóbbi két helyen a madár lágy, bugyborékoló „pu-purr, gyur-gyurr”-szerű, más madáréval össze nem téveszthető hangjával van vonatkozásban — hasonlóan a magyar elnevezéshez.) Számunkra tulajdonképpen ez a jelentősége: hazánk és Görögország madárvilágának neveit összevetve szembetűnnek a hangutánzó nevek, s vizsgálatuk könnyebb lesz.

A szerzőket ugyanaz a szempont vezette, mint nálunk a botanikusokat: minden faj kapjon anyanyelven is „szabatos” nevet. Ennek érdekében, ha egy neve volt valamely fajnak, ezt megtartották. Ha több neve volt a különböző tájnyelvekben, akkor az irodalomban leggyakrabban használtat emelték ki, míg ha tájnyelvi nevet nem találtak, akkor megkülönböztető jelzővel igyekeztek kialakítani. Végző esetben a latin tudományos, angol, francia, német, spanyol vagy olasz nyelvi nevet igyekeztek fölhasználni. A görög nyelvnek megfelelően két esetleg három szóból összetett neveket is alkottak. A népi nevek közül a jellemzőket foglalták le valamely testrészt színe, testnagyság,

különleges jel, a madár élettere, elterjedési területe, élalma vagy hangja nyomán. Rövid, tetszetős és jellemző neveket kíséreltek meg alkotni, elsősorban olyanokat, amelyek a nép nyelvérzékével nincsenek ellentétben. Amikor lehetséges volt, más nyelvek analógiáit is megfigyelték a névadáskor. A félreértések elkerülése céljából nem használtak több fajt is fedő népi neveket.

A szerzők javasolják, hogy az állatvilág más osztályaiban is vizsgálják meg az elnevezéseket, és a népnyelvből merítve egészít-
sék ki azokat. Hazai körülményeink között is szükségét érezzük ennek. Nagyon gyakori — talán a növényteni elnevezésekben még inkább — hogy nyakatekert, magyartalan, sok esetben hibás nyelvújítási nevekkal dolgozunk, s nem egy esetben előfordult, hogy a helyes magyar tájnyelvi nevet „helyreigazítva” mesterléltre rontottuk.

A könyv névjegyzéke a latin név mellett az angol, francia és német név után a javasolt görög nevet tartalmazza. Ad egy latin szinoníma névjegyzéket, majd az összesítő jegyzék neveit nyelvenként betűrendbe szedve hozza. A könyvet számos — elsősorban antik — madárábrázolás képe díszíti.

REUTER CAMILO

Namenkundliche Informationen Nr. 30—35.

A NÉ 1. számában részletesen ismertettem az NDK névtudományi folyóiratának 29. számát. Azóta a folyóirat a 35. számnál tart. Szerkesztésében, fölépítésében nem történt változás, legföljebb azt említhetem meg, hogy a 33. számtól kezdve vastagabb fehér papírból való fedőlapot kapott. Az egyes számok részletes ismertetése helyett csak az első rovatban megjelenő tanulmányokat és tudósításokat sorolom föl. A folyóirat nagyobb részét ezek jelentik.

30. szám, 1977. május

H. NAUMANN: Keresztnévek — becenevek — ragadványnevek.
II. rész; Th. ANDERSSON: Régi európai víznevek az északi nyelv-

terület szempontjából; Dr. Isolde Neumann 50 éves; Th. ANDERSSON: A svéd névtudomány helyzete és feladatai I.; E. EICHLER: A szláv névtudomány fejlődési perspektívái (I. Nemzetközi Konferencia. Moszkva, 1976. október 26—30).

31. szám, 1977. október

K. HENGST: A szovjet köztársaságok fővárosainak neve; Ju. A. KARPENKO: A tulajdonnevek funkciójáról; M. SEMJANOVÁ: A népnevek és a lakosságnevek elhelyezkedése a köznevek és a tulajdonnevek között. (Áttekintés az ide vonatkozó nézetekről); St. OTTO: Odesszai utcanevek; V. WEISS: Családnévgyakorlás a múltban és a jelenben mint kiinduló pont a nyelvészek, történészek, szociológusok, földrajzosok és genetikusok interdiszciplináris kutatásaiban; E. EICHLER: Meghalt Mieczislaw Karas; Th. ANDERSSON: A svéd névtudomány helyzete és feladatai II.; M. MAJTÁN: A dúllónevek és a szláv atlasztervezet.

32. szám, 1978. május

V. HELLFRITZSCH: A vogtlandi helységnevek struktúrájához; P. TROST: A József és a Tamás nevek a csehben; E. EICHLER — H. WALTHER: Meghalt Friedrich Redlich; G. SCHLIMPERT: Max Bathe emlékezete; E. EICHLER: A névkincs a nyelvi kontaktusok területén; Nemzetközi konferencia Gdanskban 1977. október 25—27; H. ZIKMUND: Az Egyesült Nemzetek III. konferenciája a helynevek szabványosításáról Athénben 1977. augusztus 17-től szeptember 7-ig; F. LINEMANN: A családnévek kialakulása az Unterharzban; R. ZSCHUNKE: A Belorussz Szovjetköztársaság helyneveiről; St. OTTO: Összehasonlító névtudományi diplomamunkák a berlini Humboldt Egyetemen.

33. szám, 1978. október

Ez a szám az NDK névtudományi szakembereinek azokat a dolgozatait tartalmazza, amelyekkel a krakkói névtudományi kongresszusra készültek. Ennek a számnak az ismertetésére még visszatérünk.

34. szám, 1978. december

K. HENGST: A Felső-Érchegység vidékének névadásáról; H-D. KRAUSCH: Niederlausitz erdőelnevezései; I. CASLAVKA: A földrajzi terminológia standardizálásának problémája; N. KAMBARALI: A tulajdonnév mint a lexika eleme és mint a frazeológiák komponense;

H. PROTZE: Iorgu Iordan 90 éves; E. EICHLER: Erhard Müller 70 éves; E. EICHLER: A névtudomány XIII. nemzetközi kongresszusa Krakkóban, 1978. augusztus 21—25.; E. EICHLER: A névtudományi évi közgyűlés Lipcsében, 1978. június 5-én. R. GLASER: A svéd névtudomány újabb kutatásai.

35. szám, 1979. május

P. TROST: Különleges nevek és tulajdonnevek; A. M. SKLJARENKO: Egyszerű helységnevek tipológiai összehasonlítása szláv, germán és román nyelvi anyagból; K-D. BAUMANN: Csoportnevek az angol történetírásban szociolingvisztikai szempontból; E. EICHLER: Iorgu Iordan helynévkutató munkái; E. EICHLER: Walter Wenzel 50. születésnapjára.

BACHÁT LÁSZLÓ

A napokban kaptuk kézhez a Direction des Archives de France ajándékeképpen az 1977-ben megjelentetett francia névtudományi bibliográfiát (L'Onomastique Française. Bibliographie des travaux publiés jusqu'en 1960 par MARIANNE MULON Conservateur aux Archives nationales. La Documentation Française, Paris, 1977. 454 p. 150 F.) Itt is hálásan megköszönjük az Archives Nationales számunkra fölbecsülhetetlen értékű ajándékát. Legközelebbi számunkban KOROMPAY KLÁRA fogja részletesen ismertetni a francia névtudomány nagy bibliográfiáját.

A szerkesztők

MÚHELY

A Jugoszláviában folyó magyar névgyűjtés

A második világháborút megelőző években és a világháború esztendeiben a névvizsgálat, a névfejtés a sovinszta erők hatására inkább rosszértelmű településtörténeti, nemzeti—nemzetiségi hovatarozást érintő és egyéb tanulságok levonására szolgált. (Melyik nemzet volt az őslakos, mert annak van több joga az ottlakáshoz! A neve alapján milyen nemzetiséghez tartozónak kell vallania magát valakinek? Stb.) Ezért sokáig kellemetlen érzéseket keltett egyesekben, ha a névkutatásról hallottak. A magyar névkutatás így Jugoszláviában aránylag későn indult meg. De nem csupán ez volt az oka a késésnek. Kevés volt a kutató, csak egy-két nyelvész foglalkozott eleinte névtudománnyal.

Az 1957-ig működő Újvidéki Tanárképző Főiskolán ilyen irányú említésre méltó kutatómunka nem folyt. A néhány névtani tárgyú szemináriumi dolgozat inkább érdekesség számba ment. Az 1958-ban megnyílt Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék keretében a másfajta nyelvi és irodalmi kutatások mellett már névtani kutatásokról is szólhatunk. Mind a nyelvészetet oktatók egy része, mind a hallgatók hozzáfogtak a személynevek és főleg a helynevek rendszeres, gondos gyűjtéséhez. Az ellenőrzést — a gyűjtés mellett — az időközben megalakult Hungarológiai Intézet kebelében működő munkacsoport (PENAVIN OLGA, MIRNICS JULIA, MATJEVICS LAJOS) szervezte, és Mirnics Júlia tragikus halála óta ketten szervezik. Bevonták az oktatókat, telekkönyvi tisztviselőket és mindazokat, akik érdemlegesen segíthetnek. Ugyanez a munkacsoport a levéltári anyag összegyűjtését is végzi. Földolgozásra kerülnek a régi térképek, dézsmá-

jegyzékek, adóösszeírások, urbáriumok, számadáskönyvek, hiteleshelyi jegyzőkönyvek, osztálylevelek, canonica visitatiók, lakosok összeírása, végrendeletek, periratok, anyakönyvek stb. Egyházi és más levéltárak, a mai Jugoszlávia területére vonatkozó régi tanulmányok, szakkönyvek, irodalmi művek s a Pesty Frigyes-féle gyűjtés anyagának kicédulázása folyik.

Az 1975. esztendő fontos mérföldkő a jugoszláviai magyar onomasztikai kutatások történetében. Ekkor jelent meg a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei című sorozat első könyve (Bácstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára). A kiadvány egyöntetű elismerést váltott ki szakkörökben és az érdeklődő nagyközönség körében egyaránt. A sorozat kiadásának gondolata már 1965-ben megszületett az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke nyelvészeinek egy kisebb csoportjában, mert a már egybegyűlt és az ezután gyűjtendő értékes, sokféle adatot tartalmazó és sok szempontból is fölhasználható anyag kedvet csinált egy efféle vállalkozáshoz.

A tervek szerint a helynevek gyűjtésében szinte teljes sűrűségű kutatóponthálózattal dolgozunk. Ez azt jelenti, hogy a Vajdaság területén minden község (kommuna) egészben vagy részben magyar lakosságú településének névanyagát fölgyűjtjük. A vidék — vegyes lakosságú lévén — nagyon érdekes, sokszínű anyagot szolgáltat.

Érdemes még összeállítani a természetes és mesterséges neveket alkotó s a toponímikai alapszókincsbe és toponímiái periférikus szókincsbe tartozó pusztá köznevek vagy jelzős szószerkezetben alaptagként esetleg jelölőként szereplő köznevek, lexémák jegyzékét is. Ezek között a köznevek között a vidékre jellemző tájszavakat is találunk. Ezek lehetnek alaki tájszavak (betonyos, búrhíd, gyöp, főrás stb.), jelentésbeli tájszavak (kopláló 'ritkás legelő', robbantó 'mély gödör' stb.), valóságos tájszavak (börc 'domb', malát 'magától nőtt kisebb erdő', szállás 'tanya' stb.). A földrajzi köznevek között sok nem magyar eredetű is van, amelyek vagy beilleszkedtek már a szókincsbe, vagy most vannak az alakulás folyamatában (bláták 'mocsaras hely', fesztung 'megerősített hely' stb.).

A következő vajdasági községekből (kommunákból) és helységeikből van összegyűjtött helynévanyagunk: Ada, Becse, Csóka,

Kanizsa, Törökbecse, Törökkanizsa, Pancsevó, Zenta, Zrenjanin, Kula, Ujvidék, Hódság, Szenttamás, Temerin, Kovin, Magyarcsernye, Apatin, Bácsstopolya, Kishegyes, Zombor, Szabadka. Rendelkezőnk adatokkal még a horvátországi Baranyából és Szlavóniából, valamint a Szlovén Népköztársasághoz tartozó Muravidékről is. Jelenleg Zenta és környéke földrajzi neveinek adattára már nyomdakész állapotban van, Ada és környéke földrajzi neveinek adattára pedig munkában van.

A személynevek gyűjtése is folyik, de jóval kisebb intenzitással. Többnyire egyetemi hallgatók végzik saját szülőfalujukban illetve lakhelyükön, vagy a IV. évfolyamosok tanulmányi kirándulásain. Ilyenkor egy 2—3 tagú csoport feladata az illető falu személynévanyagának földértése az írásos adatokból, egyházi anyakönyvekből, a Helyi Iroda bejegyzéseiből és az élő nyelvi közlésekből. A tanszék archívumában találunk családneveket, beceneveket, csúfneveket, ragadványneveket tartalmazó följegyzéseket, cédulákat, szemináriumi munkákat. Ez a fajta gyűjtés is állandóan folyik, de kevesebb résztvevővel. A helyneveket azért gyűjtjük nagyobb energiával, mert az állandó változások sürgetnek, a gazdasági átalakulások következményeként egyre szegényedik a névkincs.

A jugoszláviai névtani kutatók magyar névtudományi munkáinak jegyzéke

- BELJANSKI, MILENKO: Hetes és Kupuszina története a XVIII. század végéig. Zombor, 1974.
- BÓNA JULIA: A régi Palacsá-mocsár földrajzi nevei, állat- és növényvilága a népnyelvben. HITK. 18/1974.
- CSUBELA FERENC: A moravicai bádogszelencé titka. Moravica monográfiája. Közlöny 1/1976.
- GYÖRE KORNÉL: A Szabadka településnév földrajzi eredetéről. Üzenet. 7—8/1975.
- KASZÁS JÓZSEF: Párhuzamos és többszörös névadás Alsólendva és környéke földrajzi neveiben. HITK. 18. 1974.
- KIRÁLY JÁNOS: Ada helynevei. Tanulmányok. 1969.
- MATJEVICS LAJOS: Földrajzi nevek a szabadkai magyar végrendeletekben. HITK. II/2. 1970.

- MATJEVICS LAJOS: Adalékok a „bara” szó jelentéséhez. HITK. II/4. 1970.
- Népi magyarázatok két szabadkai víznév keletkezéséről. HITK. III/7. 1971.
 - A jugoszláviai Baranyára vonatkozó német nyelvű térképek a pécsi levéltárban. HITK. III/8. 1971.
 - Egy irodalmi mű földrajzi névanyaga. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XIV/2. 1971.
 - A vajdasági kétnyelvű földrajzi nevek néhány jellegzetes csoportjáról. Godišnjak... XVII/2. 1974.
 - A mai jugoszláviai Bácska víznevei Borovszky monográfiájában. Tanulmányok. 1975.
 - A jugoszláviai Bácska víznevei Pesty Frigyes kéziratoss gyűjteményében. Godišnjak... XVIII/2. 1975.
- MIHAJLOVIC, VELIMIR: Drimonimi Fruske gore. Doktori értekezés. Kézirat az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Kara könyvtárában.
- MIRNICS JULIA: Toponimijska gradja Novog Bečeja. Tanulmányok. 1971.
- Törökbecse külterületi névanyaga. Tanulmányok. 1971.
 - Becse belterületi nevei. Godišnjak... 1972.
 - Egy földrajzi név története. Godišnjak... 1973.
- PAPP GYÖRGY: Kanizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajátságai. HITK. 1. 1969.
- A Tisza jugoszláviai szakaszának vízrajzi nevei az országhatártól Adorjánig. HITK. 18/1974.
 - Asszociációs „néphumor” adta földrajzi nevek Kanizsán és környékén. Tanulmányok. 1974.
- PENAVIN OLGA: Kórógy lakosságának névanyaga. Nyr. 1958.
- Zur Toponomie der alten ungarischen Siedlungen in Slavonien. UAJb. XXXI. 1959.
 - Nazivi zemljišnih konfiguracija u selima sa madjarskim stanovništvom u Pomorju. Zbornik za filologiju i lingvistiku, X. 1968.
 - Geografska imena u Severnoj Bačkoj. Godišnjak... XI/2. 1968.
 - Földrajzi neveink gyűjtésének állása. HITK. II/2. 1970.
 - Tallózások a kalocsai érsaki levéltárban. HITK. III/18. 1971.

PENAVIN OLGA: Néhány baranyai, drávaszögi magyar község földrajzi név-készlete. *Godišnjak...* XIV. 1971.

- Sándoregyháza (Ivanovo) földrajzi nevei. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauokirjasta* 72.
- Észak-Bácska földrajzi neveiről. *NytudÉrt.* 70. sz. 1970.
- Néhány gondolat Észak-Bácska földrajzi neveivel kapcsolatban. *Üzenet.* 1974.
- Kočičevo—Kocsityevó, egy kétnyelvű kisközség földrajzi névkészlete. *Acta Linguistica.* 1974.
- Néhány gondolat a földrajzi nevekben szereplő köznevekkel kapcsolatban. *Godišnjak...* XVIII/2. 1975.

PENAVIN OLGA — MATIJEVICS LAJOS — MIRNICS JULIA: Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára. *Újvidék.* 1975.

PENAVIN OLGA — MATIJEVICS LAJOS: Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. *Újvidék.* 1977.

PÉNOVÁTZ ANTAL: Omor vagy Omarica volt-e Ómoravica ősi alakja? *Moravica monográfiája.* *Közlöny.* 1. 1976.

SZEKERES LÁSZLÓ: Szabadkai helynevek. *Helytörténeti kézikönyv.* Szabadka, 1975.

VIRÁG GÁBOR: Mit jelent a Szabadka helynév? *Üzenet.* 12. 1975.

Megjegyzés: A HITK rövidítés a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeit jelenti.

PENAVIN OLGA

Helynévazonosító tár az MTA Régészeti Intézetében

A régészettudomány legfontosabb fogalmai közé tartozik a lelőhely. A régészeti lelőhely az egykori települések, erődítmények, templomok, temetők stb. helyét, az ezekből származó és a településeken kívül elrejtett vagy elveszített tárgyak előkerülési helyét jelenti. A régészeti lelőhelyek jelölésére és megkülönböztetésére a lelőhely nevét használjuk. Különösen a régebről ismert lelőhelyek

esetében gyakori, hogy csak a lelőhely közvetlen környékének neve került be a szakirodalomba: Fenékpusztá, Baláca, Kőkénydomb, Ság-hegy, Jutas stb. Általánosabban elterjedt a helységnévvel összekapcsolt lelőhelynév: Gyulafirátót-Pogánytelek, Szegvár-Tűzköves, Szolnok-Strázsahalom stb. Sokszor viszont a helységnév önmagában jelöli a lelőhelyet: Vértesszőlős, Nagyszentmiklós stb. Kevésbé terjedt el az egy helység határában található lelőhelyek betűvel vagy számmal történő megkülönböztetése: Deszk A, Ószentiván VIII. A Magyarország Régészeti Topográfiájában a sorszámok mellett a lelőhely földrajzi nevét is megadjuk (51/60. = Veszprém-Nyúlkert). A római kori települések egy részét eredeti nevükkel illelhetjük: Aquincum, Gorsium, Savaria stb. A középkori lelőhelyek többségére pedig az oklevelekből ismert, sokszor máig élő elnevezéseket használhatjuk.

A százéves múltra visszatekintő magyar régészeti irodalomban a felsorolt változatok néha ugyanarra a lelőhelyre vonatkozóan is vegyesen fordulnak elő. Így a Keszthely-Fenékpusztá, Hódmezővásárhely-Kőkénydomb, de a Pogánytelek, Tűzköves alakok is használatosak. Rendszerint azonban az irodalomba először bevezetett alak gyökeresedik meg, túlélve a különféle helynévváltoztatásokat. Az azonos lelőhelyen különböző időben előkerült leletek viszont nem ritkán a találáskor éppen érvényben levő névvel vonultak be a szakirodalomba. Ennek illusztrálására a közismert Dunapentele → Sztálinváros → Dunaújváros példát említem meg. Az országhatárváltozások következtében megváltozott helynevek a régészeti irodalomban is sok zavart okoznak. A szomszédos országokban a nemzetközi szakirodalomban elfogadott, régebbi magyar lelőhelyneveket is a mai helynevekkel cserélik föl (rendszerint a korábban használt névre való utalás nélkül). A hazai régészeti irodalomban a régebbiről ismert lelőhelyeket továbbra is magyar néven nevezik, az újabb lelőhelyek esetében pedig terjedőben van a mai elnevezések átvétele.

A lelőhelynevek következetlen használata, a helységnevek változásai és egyéb (névtani szempontból érdektelen) problémák szükségessé tették egy régészeti célú helynévazonosító tár létrehozását. Az MTA Régészeti Intézetében a Magyarország Régészeti Topográfiája előkészítő munkálatai keretében az 1960-as évek közepén kezdtük el a helynévmutató kartonok készítését. Néhány éves szünet után 1976-ban újítottuk föl és gyorsítottuk meg ezt a munkát.

A helynévtár célkitűzéseink szerint egyrészt a régészeti és történelmi forrásokban szereplő helynevek azonosításához, lokalizálásához nyújt segítséget, másrészt a helységnevek változásait követi nyomon. Az adatgyűjtés a történelmi Magyarország területére terjed ki, magában foglalja a római kori és középkori településneveket, a régészeti lelőhelyek neveit, a helységneveket a XIX. század második felétől napjainkig. A tájékozódás megkönnyítésére különböző színű könyvtári katalógus cédulákra gépeljük az adatokat: a római kori helyneveket zöld, a középkoriakat kék kartonra, a mai Magyarország területének újkori helynevei fehér, a külföldiek pedig rózsaszín kartonra kerülnek.

A mai Magyarország helységneveit az 1962-es, a szomszéd országok helységneveit az 1892-es Helységnévtárból és a számunkra elérhető legújabb helységnévtárakból gyűjtöttük ki. (Ezek fősorolását függelékben adom meg.) A kartonokon föltüntetjük a közigazgatási beosztást is, valamint a névváltozásokat (1.sz. minta), község-egyesítéseket (2.sz. minta), községalakulásokat (3.sz. minta). A névváltozatokról mutatókartonok készülnek (4—5.sz. minta). Az összesített helyneveket fölbontva is mutatózzuk (6.sz. minta). A római kori és középkori településnevek, valamint a régészeti lelőhelynevek kartonjain annak a helységnek a nevét és közigazgatási beosztását adjuk meg, amelynek a határába tartozott a lelőhely 1962-ben, illetve 1892-ben (7—9.sz. minta).

A helynévazonosításokat és lokalizálásokat a helységnévtáron kívül a régészeti szakirodalom, térképek, földrajzi névtárak segítségével végezzük. A külföldi neveknel az alább fősorolt helynévazonosító szótárakat használtuk föl.

A helynévtár 36000 kartonból áll. Teljes egészében elkészült a római kori településnevek mutatózása, a régészeti irodalomban szereplő lelőhelynevek mutatója a mai Magyarország területére szintén csaknem teljes. A középkori településnevek mutatózása csak a kezdeteknél tart. Befejezéshez közeledik a mai külföldi helységnevek azonosítása az 1892. évi Helységnévtár adataival (Horvát-Szlavónország kivételével). A mintegy tízezer névből — források hiányában — csak 40—50 azonosítását nem tudtuk eddig megoldani. Folyamatban van s 1979 végéig befejeződik az 1892 és 1969—1973 közötti hely-

ségnévváltozások földolgozása. Tervezzük az 1892 előtti helységnév-
 változások összegyűjtését, a középkori településnevek mutatójának
 fejlesztését, továbbá a legújabb időkben lezajló változások nyomon-
 követését. Távolabbi célkitűzéseink között szerepel azoknak a nem-
 zetiségi helységneveknek az összegyűjtése, amelyek soha nem vál-
 tak hivatalos névvé, ezért a helységnévtárakból általában hiányoznak
 (Wudersch = Budaörs, Postara = Semjénháza stb.).

Helynévazonosító tárunkat elsősorban a régészeti célok figye-
 lembe vételével állítottuk össze. Véleményünk szerint azonban a ro-
 kontudományok művelői és a névtani problémákkal foglalkozók is
 hasznos adatokat nyerhetnek belőle.

Minták a helynévazonosító kartonokból

1. sz.	Magyar-Kakucs
Bihar vm.
élesdi j.
(1892)	= sat Cacuciu Vechi
comuna Auseu
jud. Bihor
Románia (1972)
	1918: Nagykakucs
1920 után CacuciuI unguresc	
2. sz.	Látkócz
Trencsén vm.
báni j.
(1892)	- Uhrovec
okres Topol'cany
Csehszl. (1969)
	1920 után Látkovce
1968: Uhrovec + Látkovce = Uhrovec	
3. sz.	Dedína Mládeže
okres Komárno
Csehszl. (1969) | - 1954-ben alakult
Kolárovo (Guta),
Komoča (Kamocsa),
Neded (Negyed) és
Zemné (Szimő) községek
határának egy részéből.

(Zárójelben az 1892-ben
érvényes nevek.) |
| 4. sz. | Nagykakucs | = Magyar-Kakucs
Bihar vm.
élesdi j.
(1892) Románia |
| 5. sz. | CacuciuI unguresc | = Magyar-Kakucs
Bihar vm.
élesdi j.
(1892) Románia |

6. sz. Kakucs	= Magyar-Kakucs
Bihar vm.
élesdi j.
(1892) Románia
7. sz. Ad Miliare	- Kis-Kőszeg
Baranya vm.
baranyavári j.
(1892) Jug.
8. sz. Szentmárton	- Tamási
Tolna m.
tamási j.
9. sz. Baláca	- Nemesvámos
Veszprém m.
veszprémi j.

A fölhasznált külföldi helységnévtárak és egyéb források

Ausztria

Gemeindeverzeichnis von Österreich mit Namens- und Gebiet-sänderungen in der Verwaltungseinteilung im Zeitraum 2. Jänner 1970 bis 1. Jänner 1973. Wien, 1973.

Csehszlovákia

MILÁN MAJTÁN: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvezto rokov. Bratislava, 1972.

Jugoszlávia

Imenik mesta u Jugoslaviji. Beograd, 1972.

MILICA MARKOVIĆ: Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine za period od 1853 do danas. Novi Sad, 1966.

Lengyelország

Mapa Samochodowo Krajoznawcza — Województwo Krakowskie. Warszawa, 1970.

Románia

Județele Romaniei Socialiste. Bucuresti, 1972.

CORIOLAN SUCIU: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. I—II. Bucuresti, (1971.)

Szovjetunió

Історія міст і сіл. Українсько РСР. Закарпатська Область. Київ, 1969.

TORMA ISTVÁN

Névtani témájú kéziratok a szegedi József Attila Tudomány-
egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában

A kéziratok többsége szakdolgozat, néhány doktori disszertáció és különböző célú pályamunka is van azonban közöttük. Ez utóbbiakat egy, a szakdolgozatokat két, a doktori értekezéseket három x jel mutatja a címléírás után zárójelben. A munkák egy részének nincs keltezése, ezeket a szokásos gyakorlat szerint é.n. rövidítés mutatja. Egyébként a kéziratok csekély számára való tekintettel minden csoportosítás nélkül a szerzők nevének betűrendjében közöljük.

- BARANEK ARANKA: Kisújszállás földrajzi nevei. 1965. (xx)
BICSÁK RÓZSA: Ragadványnevek Zalalövön. 1959. (xx)
BORSÓS ISTVÁN: Nagykamarási ragadványnevek. 1962. (xx)
CÉHMESTER MARGIT: Ragadványnevek Ecséd községben. 1972.(xx)
CSIKI LÁSZLÓNÉ: Ragadványnevek Eleken. 1967. (xx)
CSONGRÁDI IMRÉNÉ: Ragadványnevek Gádoros községben. 1973.(xx)
DEÁK RÓZSA: Csongrád földrajzi nevei. 1968. (xx)
DOMOKOS ZSUZSANNA: Darvas kül- és belterületének földrajzi
nevei. 1975. (xx)
DÖMÖTÖR ADRIENNE: A szigetvári bosnyákság ragadványnevei. 1979.(x)
FARKAS FERENC: Jászapáti és Jászivány határainak földrajzi nevei.
1976. (xxx)
FARKAS IRÉN: Székkutas földrajzi nevei. 1979. (xx)
GÉCZI ÉVA: Szentés földrajzi nevei. 1969. (xx)
HERTELENDI HENRIETTA: Mágocs község földrajzi neveiből. 1969.(xx)
HUSZÁRIK ILDIKÓ: Dunaegyházi ragadványnevek. 1977. (xx)
IMPLOM KLÁRA: Sarkad község földrajzi nevei. 1954. (xx)
JUHÁSZ TERÉZ: A magyar családnevek. 1936. (xx)
KAÁRI SÁNDORNÉ: Szeghalom földrajzi nevei. 1959..(xxx)
KAKUK MÁTYÁS: Kunszentmárton földrajzi nevei. é.n. (xx)
KAPITÁNY OTTÓ: Sükösd község földrajzi neveinek és személyne-
veinek vizsgálata. é.n. (xx)
KERTÉSZ SÁNDORNÉ: Kiskunfélegyháza földrajzi nevei. 1958.(xx)
KISS ZSUZSANNA: Békés község földrajzi nevei. 1958. (xx)
KORIM JÁNOS: Örménykút földrajzi nevei. 1968. (xx)
NAGY ENDRE: Fajsz földrajzi nevei. 1967. (xx)
NAGY ENDRE: Fajsz földrajzi nevei. 1974. (xxx)

- PESTI JÁNOS: Alsómocsolád község földrajzi nevei. 1966. (xx)
- PESTI JÁNOS: A Bikalárok-völgy földrajzi nevei. 1969. (xxx)
- SÁNDOR JENŐ: Szarvas dűlőnevei. 1937 (xx)
- SILLER ÁGNES: Női neveink a XIV. század fordulóján. é.n. (xx)
- SOMLAI ERZSÉBET: Mezőtúr helynevei. 1964. (xx)
- K. SZABÓ ESZTER: Békés földrajzi nevei. 1965. (xx)
- SZABÓ GYULÁNÉ: Személynevek Szőregen. é.n. (xx)
- SZABÓ LÁSZLÓ: Gyoma nagyközség bel- és külterületi földrajzi nevei. 1969. (xx)
- SZÉCSI PÁL: Kaba személynévanyaga 1741 és 1750 között. é.n. (xx)
- SZÉCSI PÁL: Kabai személynevek 1741-től 1800-ig. é.n. (xxx)
- TABI ZSUZSANNA: Sukoró község földrajzi nevei. 1978. (xx)
- TOLNAI SZILVIA: Sály község földrajzi nevei. 1976. (xx)
- TÓTH LÁSZLÓ: Székely földrajzi nevei. 1970. (xx)
- TÓTH LÁSZLÓ: Székely földrajzi nevei. 1974. (xxx)
- TÓTH ZSUZSANNA: Tulajdonnevek a műfordításokban. é.n. (xx)
- UNTI MÁRIA: Gyórszentiván földrajzi nevei. 1968. (xx)
- UNTI MÁRIA: Gyórszentiván földrajzi neveinek névtudományi vizsgálata. 1976. (xxx)
- VARGA SÁNDOR: Beleg község földrajzi nevei. 1957. (xx)
- ZÉMAN ANNA: Mösztény személynevei. 1965. (xx)
- ZSOLNAI JÓZSEF: A lakosság földrajzi névismeretének vizsgálata. 1966. (xx)

Összeállította Dr. Takáts Károlyné
tanszéki könyvtáros

FIGYELŐ

Csanádi Imre verse a határnevekről

A névtannal foglalkozókat érdekelheti, s még talán névtani vizsgálatnak is alá lehet vetni CSANÁDI IMRE alább olvasható, Határnevek című versét. A költőt régi eredetű földrajzi nevek ihletik meg, amelyek az azóta megváltozott táj hajdani arculatára, élővilágára utalnak. A vers egyben a Fejér megyei, zámolyi születésű Csanádi Imrének szűkebb pátriájához, anyanyelvének múltjához és népi elemeihez való kötődését is mutatja.

Határnevek

Irtás, Erdőföld, kopolyás Förtés, Mogyorósvölgy —
fátlan, puszta határ őrei, puszta nevek.
Jó egy százada még itt makk kopogott meleg őszön,
porcogtatta csikos vadmalac, erdei kan;
mókus fütyögetett mogyorón; förtése sarában
gímbika hentergett, hányva királyi fejét;
farkasok ellettek szakadéokban-füskebozótban,
ólálkodtak elő dérszagú hajnalokon,
elkapták a csikót, ha Fehérvár kátyufakasztó
útján hajtogatott, szürbe lapulva, kocsis;
vágta az Erdőföld fáját még, hordta szekérszám,
volt-jobbágy, fiatal dédnagyapám — —

Ma csak egy
korcs bokor, egy vedlett kis akác, egy vézna fasor sincs,
hol meghúzza magát fűrj, fogoly, és delelő
asszonyhad, ha a nagy táblákat rója kapával — —
Szükségére ha megy holmi menyecske, leány:
hol kuporodjon le most nyugodtan? rámutogatnak
éretlen kamaszok, nagy vigyorogva lesik;
vén kujonok harapós tréfái loholnak utána,
fátlan puszta határ apraja-vadjaiként.

A kopolya tájszó jelentése 'vízállás, állandóan vizet tartó gödör, áradások után mélyedésekben maradt víz', a förtés-é pedig 'sáros fürdőhely'.

Az 1961-ban írt verset a költő következő köteteiből ismerem: Ördögök szekereén (Bp., 1963. — nyelvjárásibb közléssel és az utolsó öt sor nélkül), Csillagforgó (Bp., 1966.), Ötven vers (Bp., 1970), és az Összegyűjtött versek (Bp., 1975.).

CSANÁDI egy másik versében, az Újtelep-ben szintén emleget földrajzi neveket. Miközben érdeklődéssel figyeli a falu újonnan, a régi határban épülő részét, gyermekkorának emlékei tolnak föl:

Nevelt a terpedt Öregucca,
két templommal kicövekelve;
szoktattak szalmás gazdaporták
édes-lompos hazai nyelvre.

Bóklásztam az ódon Újuccán,
a Kisuccán, a Bikaközben;
Főszeg zsellére ingoványban,
Burgáé fészkelte sárga löszben.

Ez a vers, amelyet a költő 1963-ban írt, megtalálható a Csillagforgó és az Összegyűjtött versek című kötetben.

A. MOLNÁR FERENC

Egy parasztköltő verse Karcag határneveiről

ÖKRÖS ISTVÁN termelőszövetkezeti nyugdíjas. Karcagon, a Hold utca 1. sz. házban lakik. Összegyűjtötte Karcag határneveit, s azokat „rímbeszedte”, ahogyan maga mondja. Közzétette a Szövetség a Szolnok megyei szövetkezetek havi lapjának IV. évf. 2. száma (1979. február).

Régi határemlékek

Karcag a Kunságban nagyhatárú város
Két megye, hét község (város) a vele határos.
Hajdú-Bihar, Békés a két szomszéd megye,
És most következzenek a hét község (város) neve
Kunmadaras, Püspökladány, Nádudvar, Kenderes,
Bucsa, Kisújszállás, azután Kunhegyes.

Városunk határa viselt sok szép nevet,
Külön megjelölve dombot, lankát, eret.
Ezek a szép határnevek lassan mind eltűnnek,
A nagy tsz-ekkel feledésbe mennek,
Ne hagyjuk hát őket feledésbe menni,
Megpróbálom az utókornak szépen versbe szedni.

Karcagpuszta, Szeghatár, Cinaderék, Tajtapál,
Tatárülés, Cserhát, Üllő, Berek, Hadház,
Rátadülő, Gergely, Veresfertő, Katymár,
Kisgörgető, Nagygörgető, Görbesziget, Mályvás,
Aranyos, Bugyogó, Bánfipart, Ústökér, Botcnás.

Mátéfenék, Kigyósér, Cser-ér, Hegedűshát,
Darusziget, Törökbör, Akasztó, Tarcsahát,
Bürköstelek, Szárazér, Sándorok, Ürmöshát,
Orsolya, Ágota, Kisszénás, Nagyszénás,
Ködmönér, Kuntiszta, Sebesér, Társaság.

Halas, Vajas, Karga, Huba, Bikás, Bócsa,
Zádor, Lózá, Kunlapos, Büszke, Apavára,
Únere, Papere, Kanvágta, Magyarka,
Ecsehalom, Disznórét, Ózes, Kostaposta,
Kövestelek, Gyakorér, Keserves, Erbuga.

Ürömrét, Lentevölgy, Veresház, Bengecsek,
Rókahát, Bocskoros, Tolvajos, Domsziget.
Balogsziget, Hármás, Bodosderék, Tetves,
Marhavágás, Egyeshalom, Penegát, Töviskes,
Kerekfenék, Pendelhalom, Vágott és a Kettes (halom).

Béniföld, Kecskeri, Gogyori, Tibuc, Pingyó,
Dombolló, Villogó, Konta és Tarattyó.
Asszonyszállás, Ködszállás, Vedresfenék, Zubogó,
Kettősér, Kopaszér, Németsziget, Firgestó,
Berecfenék, Nemoda, Nyest, Kenderáztató.

Ládafia, Barcsis, Dérlő, Szarkalapos,
Rizug, Tyúkér, Kölesér, Kondásér, Bodonos,
Nadásér, Csattoghát, Földégés, Agyagos.
Karcagtelke, Hegyesbor, Orgondaszentmiklós,
Délés, Kosártelek, Pinczés, Karajános.

Nagy és szép e városhatár ezt büszkén mondhatom,
Rajta emelkedett száz néhány kunhalom,
Igaz, az utcája többnyire mind sáros,
De e szép határnevekkel Karcag hire s város.

SOLYMÁR IMRE

Az igricek nemzetiségéről

A miskolci Észak-Magyarország 1979. július 22-i és az egri Népújság július 30-i számában jelent meg dr. SONKOLY ISTVÁN teljesen azonos szövegű cikke „Kik voltak az igricek?” címmel. Azon az alapon, hogy az igric szó szláv eredetű, az igriceket elmagyarosodott szlovákoknak tartja. Majd így folytatja: „Két igric tulajdonnevét ismerjük. Az 1446-ból való oklevél Iván nevű zenészt emleget, aki neve

után ítélve szláv lehetett. Az 1449. évi irat Egri Balázs igricról szól, akinek a neve magyar csengésű."

Egy-egy név alapján a nemzetiségre következtetni veszélyes dolog, hiszen István (Stephanus) királyunk sem volt görög, sem László lengyel. Szinte kiirthatatlan a köztudatból, hogy az Iván szláv eredetű név. A latin Jo/h/annesből a szlávtól függetlenül alakult ki a magyarban is az Iván. Az Árpád-korban gyakran találkozunk vele és alakváltozataival. Tehát az Iván nevű igric magyar is lehetett. A „magyar csengés” is csalóka, hiszen a Balázs nevű igricnek nem a vezetékneve volt Egri, hanem csak származási helyére utalt, a nemzetiségre egyáltalán nem. Egerben ekkortájt nemcsak magyarok éltek.

Az igricék énekeiket nyilvánvalóan magyarul adták elő, így minden valószínűség szerint magyar nemzetiségűek is voltak.

MIZSER LAJOS

A költő neve

Az Élet és Irodalom 1977. október 15-i számában -óv- aláírással megjelent egy cikk, amelyet a benne foglalt névtani, névkultúrabeli mondanivalók miatt itt is érdemes teljes terjedelmében idézni és újraolvasni.

„A napilapcikk szerint egy újpesti lakásszövetkezet gondjait az okozza, hogy túlságosan nagyra nőtt. Ezernyolcszáz lakás tulajdonosai alkotják a tagságot, az alakuló ülést egy moziban tartották, az idei közgyűlést egy művelődési házban, az elnök ironikus véleménye szerint legközelebb a Vérmezőn férnek csak el, már saját karbantartó részlegük van, takarítószerekre egy évben ötvenezer forintot költenek — és így tovább.

Az eset töprengésre készíti a cikk olvasóit, nekem ez jutott eszembe:

Az már nem az elnök ironiája, hanem a költősorsé, hogy a lakástulajdonosoknak ez a mammut-szövetkezete Berda József nevét viseli. Azét a költőét, akinek egész életében nem volt egyetlen saját lakása (saját? még bérelt lakása sem volt); akinek versei kedvéért sohasem telt meg egy mozi (a Vérmezőről nem is szólva); és akinél kevesebbet senki sem költött még takarítószerekre Újpesten. Ez a névviselési finta igazságszókakos tehát, kérdés azonban: hogyan minősítsük? Történelmi elégtétel-e, hogy a lakástulajdonosok éppen az ő nevét viselik, vagy akaratlan rossz tréfa-e? Ha az előbbit fogadjuk el, még tartozunk néhány elégtétellel, mert:

- akkor ama költőről, aki ihatnékjában csak álmodozott: vajha borra változtatná a Tiszát az isten, a budafoki borkombinátot kéne elnevezni,

- akkor ama másikról, aki azt panaszolta, hogy neki nem volt játéka, a Triált és a Főbuhát kéne elnevezni,
- akkor ama harmadik, aki színes tintákról álmódott, a Budalakk-
ra tarthatna igényt,

- vagy akkor ama negyedikről, aki annyira szeretett volna egy-
szer libasültet enni, a Baromfifeldolgozó Vállalatot kéne elnevezni, sőt
(mert azt is panaszolta, hogy neki havi kétszáz sose tett), az Or-
szágos Takarékpénztárt is.

A példák -- ahogy mondani szokták -- tetszés szerint szaporít-
hatók, de minél szaporábban sorakoznak, annál erősebb lesz a gya-
núm, hogy a második esetről van szó: a Berda József lakásszövet-
kezet akaratlanul is rossz tréfa. Mint ahogy rossz tréfa az Ady End-
re úszódaru, a Puskin-rostélyos, a Kossuth cigaretta, a Dózsa-sült
és a Petőfi futballcsapat is. Berda Józsefről talán egy fát kellene el-
nevezni, valahol a budai hegyekben, ágai közt madárfészkekkel, tövé-
nél nagyhasú illatos gombákkal. De még jobb, ha Berda József nevé-
ről egyszerűen versei jutnak eszünkbe."

Bizony, nem ártana már fölülvizsgálni azokat az áru-, intézmény-
hely- stb. neveket, amelyek megalkotásában történelmünk, irodalmunk
nagyjainak nevével éltek (vissza). Ehhez azonban szükség lenne
egy névtörvényre, amely a névválasztás minden körülményére és kö-
vetelményére kitérne, s óvna az elnevezőket a kegyeletrontástól. Így
talán elfűnne Újfehértó és Kálmánháza (meg más helységek) térképé-
ről a Dózsatag, Petőfitag, Lenintanya, Marxtag elnevezés is. A tiszte-
letet másféleképpen kell lerónunk.

A névtörvénynek egy kivételt mégis tennie kellene: engedélyez-
ni, hogy arról, aki a Dózsa-sült öklendezést keltő ételnevet kitalálta,
az utókor elnevezhesse a következő sült-terméket. S a névadásnak
legyen valóságalapja...

HENNEY SZABOLCS

Márkanévadás Angliában

P. A. Sherwood, a University of London magyar nyelvész-
tanára elküldte számunkra CAREN MEYER cikkét, amely az Evening
News 1979. szeptember 28-i számában jelent meg, és nagyon érdekes
névtani vonatkozásokat tartalmaz. Az alábbiakban szóról-szóra közöl-
jük ennek fordítását, s ismételten köszönjük kedves kollégánk figyel-
mességét.

Hatan ülünk itt kísérleti nyulakként, és neveket kiabálunk össze-
vissza. „Aphrodite...Nektaros...Karpos...Makari...Helakos...Cyprex...”

A másodpercenként születő újabb és újabb szavakat mind egytől-egyig följegyzik.

Nem, nem vagyunk örültek. Éppen ellenkezőleg.

Éppen csak a sherrynek keresünk valami új elnevezést. Szegéd Cyprus, az Európába exportált borát többé nem forgalmazhatja ezen néven. Ma már Spanyolország az egyetlen kiváltságos ezen a téren, hála a Közös Piac szabályainak.

„Görög hangzású nevet keresünk”, mondja egy természetes férfi, s szórós melle kivillan zöld ingéből. „Valami hasonlót, mint a konyak vagy a boreauxi, de sugározza a meleget, napfényt és a színek ragyogását is.

Újból nekirugaszkodunk. „Traubos...Nicosino...Jupitex...Kalimera...Minator...” Hydra, kísérel meg én is.

Negyven perc elteltével valami másra váltunk át. Hogy mire? Autó márkára. Ezzel könnyedén végzünk majd — ígérik. Egy új ötajtós, nem is drága kocsiról van szó. A megrendelőnek csak az a kikötése, hogy M betűvel kezdődjön a név.

Nos, rajta! „Miko...Midas...Morella...Mirabella...Minx...” Én a Mierille-t javaslom. „Midas...Major...Majestic...”

És Magna hogy hangzana? — kérdezem.

Energikus és férfias név kell, magyarázza a zöldinges alak.

Megint megpróbáljuk. „Mantis...Mantra...Maya...Mogul...Mika...Mont Balnc...”

A Bond Streeten, egy negyedik emeleti irodában ülünk, az asztalon italok, sajtok, dió és sütemény.

Mind a hatan egy újsághirdetésre jelentkeztünk, amely egyes keresztrejtvényfejtőket keresett, vagyis olyan embereket, akik ügyesen bánnak a szavakkal, és jártasak az idegen nyelvekben is.

Mielőtt idehívtak, mindnyájunktól megkérdezték telefonon, hogy hajlandóak vagyunk-e két órán keresztül márkanéveket gyártani a Novamark cég számára, amely kifejezetten ezzel foglalkozik.

Egyikünk, egy magyar származású építészmérnök, aki anyanyelvén kívül németül, lengyelül, oroszul és görögül is beszélt, meg lehetőségen lebecsülte az én három nyelvre szorító ismereteimet.

A mellettem ülő francia, aki az egyik hanglemezgyártó vállalat újságírója volt, a francián kívül kívül angolul, németül és svédül is beszélt. A többiek pedig francia, spanyol, olasz és német tudásukat hasznosították.

Amikor kértem egy üdítőt, szénsavas ananász, grapefruitlé és egy Cariba nevű konzerv keverékét kaptam. A vadonatúj Cariba elnevezés is a cég nagysikerű találmánya. Nem volt szívem elárulni, hogy még sohasem hallottam róla.

Ez a márkanéveket gyártó cég — a megrendelők kívánságainak eleget téve — kezdésként négy-ötezer szóból indul ki. Ezekből először azok esnek ki, amelyek abban az országban, ahová az árut szánják, esetleg kétértelműek vagy félreérthetők lennének. Azt is meg kell vizsgálni, nincs-e a nevek között olyan, amelyiket valaki már felhasznál. További rostálás után 50—100 szó az, amit az ügyfél kézhez kap.

De folytassuk csak a munkát! A következő megrendelő egyfajta félkész szójabab konzervet hozott forgalomba, amely külsőre hasáburgonyához hasonlít, és amelyet egyszerű ételekhez szán körítésnek. Szorgos háziasszonyok már kipróbálták, és körükben nagy sikert aratott. A készítmény igen keresett a piacon, csak föl kell melegíteni.

„Grubbo...Ekogrub... Ekonosh... Protoflash... Grubbins... Nutrofill
... Harvest... Farmer's fare...”

Már nyolcvan perce gyártjuk a különböző neveket, amikor a zöldinges újabb témát javasol. Ismét egy autó következik. Külföldről vásárolt, kicsi, kétajtós jármű. Teljesen egyszerű kis autó. Az ügyfélnek csak az a kívánsága, hogy R-betűvel kezdődjön a kocsni neve.

„Rumba... Rossini... Riga... Rasta... Rex... Rosie... Roxy... Ritz...”
És Regal? — kérdezem, de kétlen, hogy jó lenne. „Ram... Rita... Rod...”
Én még a Rialo-t, Rosso-t, Ruby-t, Rimbo-t és Ribero-t javasolom. Mások Rancho-ra, Rodeo-ra, Riki-re, Rakoon-ra, Razorback-ra, Rasputin-ra, Randy-ra, Riot-ra, Rock-ra, Romper-ra és Rossina-ra szavaznak.

Már csak 25 perc van hátra, most gyógyszerekre térünk át. Egy baktériumölő antibiotikum csöpp elnevezéséről van szó. Külön a hatása műtétek utáni fertőzések kezelésekor, a nevet sebészeknek szánják.

Postopine, Dripex, Efficop, Quickdrip, Expellox, Bactrol... én az Antibio-t javasolom. A többiek azt mondják, legyen Propacure, Infrab, Vitalin, Vivajax. És mit szólnának a Biodrip-hez? — kérdezem. Upidex, Rapidex, Intropex — mondják ők. Még megemlítem a Baccokill és a Venakill nevet.

Este van, 8 óra 10 perc. A két óra már letejt, mondja a zöldinges férfi. Parancsol valaki még egy italt?

Hogy képzelőerőmet még fölélénkítsék, távozásom előtt nyolc fontot nyomnak a markomba. „A világ minden kincséért sem csinálnám tovább”, mondom a zöldingeknek.

Fordította: BOROSTYÁNKŐI ÁGNES

Adalék a vezetéknev-választáshoz

Szentkláray Jenő, a Délvidék történetírója (életművének értékelését lásd LŐRINC PÉTER; HITK. 4. sz. 29—44) bunyevác, azaz horvát apától és magyar anyától (a csantavéri Szalay Zsófiától) származott. A családi neve eredetileg Nedić volt. 24 éves korában magyarosította a nevét „a kiegyezés öröme”, s az új vezetéknevet annak alapján választotta, hogy Szent Klára napján szentelték föl pappá. (Vö.: i.h. 43. 35. jegyz.)

M. A.

Szedres

A Tolna megyei helység nevére a FNSZ (600.) az 1863. évi helységnévtárból közli az első adatot, s a következő magyarázatot adja: „A szeder növénynévnek -s képzős származéka.”

E nyelvészeti névmagyarozatnál pontosabb és helyesebb a következő névtani megfejtés: „Szedres neve a reformkor haladó tolnai nemesének, a jobbágyait felszabadító Bezerédj Istvánnak a tevékenységére utal: a selyemhernyó-tenyésztés érdekében eper- vagy – mint Tolnában mondják – szederfákat ültetett.” (NÉMETH FERENC: Élet és Tudomány 1979. 17. sz. 530.)

-más

A kínai nevek új írásmódja

Az Élet és Tudomány (1979. 17. sz. 541) a Basler Zeitung alapján tudósítást közöl a kínai tulajdonnevek új latin betűs írásmódjáról.

„Kínában január 1-e óta új módon írják a külföldnek szánt latin betűs szövegekben a tulajdonneveket. A reformmal elejét akarják venni a kiejtéstől erősen eltérő írásmód elterjedésének, s egységesíteni kívánják a kínai írásjelek latin betűs átírását.

A helységneveket egy szóba, a szótagok közti eddigi kötőjel elhagyásával írják. A három szótagú személyneveknek – a legtöbb személynév ilyen – két utolsó szótagját ezentúl egybe, nem pedig, mint eddig, kötőjellel elválasztva írják. Néhány példa az ismertebb politikusok köréből: eddig: Hua Kuo-feng, most: Hua Guofeng, eddig: Teng Hsziao-ping, most: Deng Xiaoping, eddig: Yeh Chien-ying, most: Ye Jianying, eddig: Li Hszien-nien, most: Li Xiannan, eddig: Wang Tung-hszing, most: Wang Dongxing. A kéttagú személynévek írásmódja nem változik, de Lin Piao ezután Lin Biao-ként szerepel majd. (A kínai-ban a név első tagja a családnév, ezt követi az egy vagy két utónév.)

A már erősen beidegződött írásmódok (Mao Cetung vagy Peking Kanton és Tibet) megmaradnak.”

-ő -s

Két különös becenév

„Nézze Oltika – ezt a komor Saroltából rövidített, csak a meghitt pillanatokban használt becézőnevet a nem mindennapi vőjelölt adta leendő anyósának.” (MEGYERI SÁRA: Én is voltam jávorfácska... Magvető Könyvkiadó. Bp., 1979. 130.)

„Akkor váratlanul azt mondta: – Tudja, Dombi bátyám...
... a tizennegyedik éve felé közeledő Kisdombi... (VARGA DOMOKOS: Tisztelt család-om, -od, -ja. Móra Könyvkiadó. Bp., 1979. 85. ill. 230.)

H. M.

KRÓNIKA

A Névkutató Munkaközösség tanácskozása Nyiregyházán

Nyiregyházán a Bessenyei György Tanárképző Főiskola volt a házigazdája 1979. május 25—26—27-én a Névkutató Munkaközösség szervezte tanácskozásnak. Előzőleg a munkaközösség minden tagja kapott meghívót. Többen (Király Lajos, Markó Imre Lehel, Pesti János, Rónai Béla, Szabó József, Juhász Dezső) sajnálattal jelentették be elfoglaltságukat, s így végül huszonhárman vettek részt a találkozón (Balázs Judit, Berényi Zsuzsanna, Fekete Péter, Hajdú Mihály, Kálnási Árpád, Korompay Klára, Kovács Dániel, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Mészárosné Varga Mária, Nagy Géza, Pelle Béláné, Posgay Ildikó, Rokay Péter, Soltész Katalin, továbbá a vendéglátó nyiregyháziak közül Bachát László, Csermely Tibor, Mező András, Károlyi Margit, Németh Péter, Orosz Béla, Tarsoly László és Urbán Teréz.)

Már a 25-én este rendezett baráti találkozón igen bensőséges hangulatú vita alakult ki a magyar névtan helyzetéről s az éppen frissiben megjelent Névtani Értesítő 1. számáról. Ez a vitaközvető kedv a következő napokon sem lankadt. A vitaindító referátumokat a Név-
kutató Munkaközösség titkárai (Hajdú Mihály és Mező András) terjesztették elő a történeti személynévkutatásról, illetve a történeti helynévkutatásról. E kérdések kapcsán igen hasznos megbeszélés kerekedett a magyar névtan helyzetéről, a névtan és a történettudomány kapcsolatáról, a két tudomány illetékességéről a névtani kutatásokban, névkultúrákról, metodikai kérdésekről stb. Az igen családias hangulatú vitába szinte minden egyes résztvevő bekapcsolódott.

A megjelentek egyhangúlag állapították meg, hogy az effajta kisebb találkozók sokkal hasznosabbak a nagy demonstrációknál, ezért

abban állapodtak meg, hogy a jövő évben megrendezendő magyar névtani konferencia előtt Budapesten is tartanak egy hasonló összejevetelt, amelyen a névtan egyéb területeinek, többek között a helynevek gyűjtésének kérdéseit is megvitatják.

KÁROLYI MARGIT

Diákköri konferencia Egerben

1979. március 21. és 24. között az egri tanárképző főiskola adott otthont a XIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia társadalomtudományi szekciójának. A nyelvészeti alszekcióban mutatkoztak be többek között a jövő névtanosi is. A névtanosokból álló öttagú zsűri (Sebestyén Árpád - elnök, Bachát László, Fekete Péter, Hajdú Mihály és Pesti János) hat felsőoktatási intézményünk kilenc hallgatójának pályamunkáját rangsorolta a bemutatás után. — Az előző konferenciához viszonyítva kevesebb névtani dolgozat készült, ami kétségtelenül a névtan iránti érdeklődés csökkenését mutatja.

A bemutatott dolgozatok közül kiemelkedett JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE) első díjas pályamunkája, melynek címe: „A Körű-féle helynevek kérdése”. (Megjelent: MNy. LXXV, 445—55.) A szerző nagyobb terjedelmű anyaggyűjtésre támaszkodva igen körültekintően összegezte a Körű, Kürű, Kerő-féle helynevek tanulságait, s arra a következtetésre jutott, hogy ezek együttesen magyarázhatók, mivel azonos szemlélet alapján keletkeztek. Feltételezése szerint e szavak közszói alapjául folyamatos melléknévi igenév szolgált, mely a térszínforma, víz kanyarodását nevezi meg (kerülő, kerő, körű). Szerinte mind hangtani mind morfológiai, mind jelentéstani érvekkel alátámasztható, sőt névrendszertani helye is kijelölhető. E megállapításával KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára két szócikke (Nagykörű, Kisköre) névmagyarázatának helyességét is kérdésessé teszi.

Második helyezést ért el FEKETE JOLÁN (NyTKF) „A helynevek tanúskodása a kételemű személynévrendszer kialakulásáról” című dolgozata, amelyben a névtan két területének, a személy- és helyneveknek kapcsolatára mutatott rá. Bevezetőjében összegezte a névtani

szakirodalomnak a kételemű személynévrendszer kialakulásáról, illetve a személynevek helynevekben való megjelenéséről szóló állásfoglalásait, majd ismertette a gyűjtés alapjául szolgáló forrásokat. Elmondta, hogy az adattárban a helynevek szoros betűrendben, a mai helyesírás szerint közölte, zárójelben pedig megadta az első előfordulás évszámát és a név betűhlyv átírását. Az adattárban felsorolt helyneveket kronológiai, névföldrajzi és névgyakorisági szempontok alapján rendszerezte, majd megvizsgálta az utótagként előforduló kételemű személynevek típusait, összevetve ezeket más, a korra vonatkozó vizsgálatok eredményeivel.

Ugyancsak második díjjal jutalmazta a zsűri HEGEDŰS ATTILA (ELTE) „Három község (Bácsborsód, Harkakötöny, Kisnémedi) földrajzi neveinek összehasonlító vizsgálata” című munkáját. A dolgozat fő részében a tanyákkal és a tanyai névadás jellegzetességeivel foglalkozott, majd a személynevek és helynevek kapcsolatát elemezte, főként a tanyanevek vonatkozásaiban, de egyéb helynevekben is. A következő fejezetben egybegyűjtötte a földrajzi közneveket, megmagyarázta a kevésbé ismerteket, pontos helyi jelentésüket megvilágította. A dűlőelnevezések vizsgálatában külön-külön foglalkozott az egyes falvak elnevezési sajátásaival, s kimutatta az eltéréseket. Megemlíttette, hogy az adattár tartalmazza a három község szinkrón névanyagát, valamint a forrásokban talált neveket.

TARR ILONA (KLTE) harmadik díjas dolgozatában Tiszabura helyneveit vizsgálta. Először a bel- és a külterület neveit sorolta föl. Az egyes szócikkek belső elrendezésében KÁLNÁSI ÁRPÁD (A Tisza — Túr közének földrajzi nevei) módszerét követte. A nevek tipológiai vizsgálatát LŐRINCZE LAJOS és INCZEFI GÉZA csoportosítása alapján végezte el.

A szekcióban a következő helynevekkel foglalkozó dolgozatok hangzottak még el: BÉNYEI SÁNDOR (TKF Debrecen): Nádudvar község helynevei; RAÁTZ JUDIT (TKF Budapest): Gödöllő földrajzi nevei; PELLE ATTILA (KLTE): Heves megye — Kisköre, Poroszló — víznevei. Ez utóbbi újszerű témájával vívott ki méltó elismerést.

Személynéves vizsgálatokkal mutatkoztak be a következő pályázók: KISSNÉ DELI MÁRIA (TKF Kaposvár): Keresztnevek Felsőegerszegen, Vargán és Váznokon. 1750–1977; WIELAND ERZSÉBET (KLTE): Három Fejér megyei község személynévadása a XIX. században.

Az elhangzott dolgozatokat heves vita követte, de nagyon sajnálatos, hogy egyetem és főiskolai hallgatóink ebbe nem nagyon kapcsolódtak be. A pályamunkákat meghallgatva örömmel tölthet el bennünket az a tudat, hogy felsőoktatási intézményeink hallgatói bekapcsolódnak a névtudomány előtálló föladatak megoldásába, s nem egyszer kiváló eredményeket is érnek el ezen a téren; másrészt viszont hiányoljuk, hogy nem foglalkoznak behatóbban névelméleti és a történeti névkutatással kapcsolatos kérdésekkel. Egyik-másik — főként személynevekkel foglalkozó — dolgozatban a terjedelmi korlátozások ellenére is túl sok helyet foglalt el a településtörténeti bevezető.

Bízunk abban, hogy a következő OTDK idejére ezeket a hiányosságokat sikerül kiküszöbölni. Szeretnénk, ha felsőoktatási intézményeink tanárai segítséget nyújtanának ahhoz, hogy a névtannal aktívan foglalkozó legjobb fiatal névtanosokat bevonjuk a Névkutató Munkaközösség munkájába is.

KÁROLYI MARGIT

A III. Magyar Névtudományi Konferencia ügye

1958-ban volt az első Magyar Névtudományi Konferencia, 1969-ben a második. Éppen tizenegy esztendő múlt el ismét, 1980-ban lenne esedékes a harmadik. A TIT Veszprém megyei vezetősége fölajánlotta, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társasággal együttműködve hajlandó megrendezni Veszprémben a III. Magyar Névtudományi Konferenciát. A fölmerülő sok akadály között (megfelelő helyiség szerzése, elszállásolás stb.) legsúlyosabbnak látszik a résztvevők kiküldésének elszámolása.

Amennyiben sikerül megoldást találni valamennyi kérdésre, 1980. szeptember 20-a körül rendezzük meg a III. Magyar Névtudományi Konferenciát.

SUMMARY

The column of the Studies, Articles and Data begins with the article entitled „The Place of Onomatology Among the Social Sciences" by K. FABÓ. It claims that onomatology is a branch of science standing on the half way between linguistics and other social sciences. Its most important function — the identification — is carried out by the means of the language, but is still has several connections with other social sciences that are mostly undiscovered. The pseudonymous work, the „Problems of Nicknames" begins with the study of the terminology of the Hungarian nicknames (epithets). It represents a detailed study of the internal classification. It distinguishes between the aim, the motive and the emotional atmosphere of sense of name giving and within these suggests separate classification. It says that the study of linguistic material and the situation and the function of usage seem to be neglected, however, these could be aspects of classification as well. Many people have already dealt with the inheritance of names, the author holds it as an unimportant aspect of systematization. L. MIZSER writes about the fact how titles of nobility became surnames or how they disappeared, M. HAJDU writes an introducing a discussion on the „Terminologies of the Hungarian Onomatology". E. RÁCZ, L. BACHÁT and A. SZABÓ T. write their opinions on this theme.

ISSN 0139-2190

Készült az ELTE Soksorozítóüzemében
250 példányban
Felelős kiadó: Dr. Diószegi István
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 80014

